

ГРОМАДСЬКА НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ФУНДАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ІНІЦІАТИВ»

**ДНІПРОВСЬКИЙ
НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 5

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Рагімов Фаїр Вагіф огли, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Голова редакційної колегії:

Баштанник Віталій Володимирович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Члени редколегії:

Андрій Василь Іванович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Інституту права, Університет імені Яна Кохановського, Кельце, Польща

Аршава Ірина Федорівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної психології та патопсихології, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Баштанник Алла Григорівна, кандидат наук з державного управління, заступник директора, Дніпровське регіональне відділення Національної школи суддів України

Васильєва Наталя Вікторівна, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри регіональної політики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Калмикова Лариса Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Карпа Марта Іванівна, доктор наук з державного управління, доцент кафедри управління та бізнесадміністрування Інституту післядипломної освіти та довузівської підготовки, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Липовська Наталя Анатоліївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Логвиненко Борис Олексійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Лозицька Ірина Олександрівна, кандидат наук державного управління, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

Новак Анатолій Миколайович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, заступник директора, Національне антикорупційне бюро України

Носенко Елеонора Львівна, доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук, професор кафедри соціальної психології та психології управління факультету психології і спеціальної освіти, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Приліпко Сергій Михайлович, доктор наук з державного управління, доцент, в.о. завідувача кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва Національного університету біоресурсів і природокористування України

Ромін Андрій Вячеславович, доктор наук з державного управління, професор, начальник факультету пожежної безпеки, Національний університет цивільного захисту України

Валентина Дьякон, Dr.sc.admin., ас. професор, проректор з навчальної роботи, Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Євгенія Дехтяр, Dr.oec., ас. професор, проректор з академічної роботи, директор бакалаврської навчальної програми «Управління підприємницькою діяльністю в туризмі», Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Роман Грмо, Assoc.prof., PaedDr. Ing., PhD., MBA, ING-PAED IGIP, доцент, проректор по якості і розвитку, начальник управління, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина

Петр Якубек, Doc., Ing., Mgr., PhD, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина.

На підставі Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)
журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України
зі спеціальностей 053 – Психологія, 081 – Право, 281 – Публічне управління та адміністрування.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24627-14567P, видане Державною реєстраційною службою України 20.11.2020 р.
Офіційний сайт видання: www.chasopys-ppp.dp.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Drahomyretska N. M., Romanenko Ye. O., Chukut S. A.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL CONTEXT OF THE GOVERNMENT OF UKRAINE'S ACTIVITY ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....7

Іванова В. М.

РОЛЬ БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКОГО СОЮЗУ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....21

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЯ

Андрєєва Я. Ф., Собкова С. І.

ДОСЛІДЖЕННЯ СХИЛЬНОСТІ УЧНІВ ДО ВИЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ.....26

Arshava I. F., Baratynska A. V.

PECULARITIES OF PROFESSIONAL BURNOUT MANIFESTATION AMONG POLICEMEN IN THE ASPECT OF PERSONALITY PSYCHOLOGICAL SPECIFIC 35

Блінов О. А., Сластьоненко О. О.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ КОМБАТАНТІВ.....39

Михальчук Ю. О.

СТИМУЛЮВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ: ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ У ЗВО...44

Overchuk V. A.

INDIVIDUAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF JURY UKRAINIAN COURTS.....49

Сахарова К. О., Липовська Н. А.

РЕАДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ, ЩО ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ..... 54

Ситнік С. В., Пивоварчик І. М.

ДОВІРА ДО ЛЮДЕЙ ТА ЇЇ ПРОЯВ У МІЖСОБИСТІСНІЙ ВЗАЄМОДІЇ.....59

Улунова Г. Є., Ніколаєнко С. О.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІНСЬКО-КООРДИНАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТА КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ 66

Федорков О. М.

ПСИХОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОЛІТИЧНОЇ КОНФЛІКТНОСТІ МОЛОДІ.....72

Халік О. О., Косяк Т. С.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЗАГАЛЬНОЇ ТА РОЛЬОВОЇ САМООЦІНКИ ЖІНОК, ЇХ ВПЛИВ НА СТОСУНКИ В СІМЕЙНІЙ СИСТЕМІ80

РОЗДІЛ 3

ПРАВО

Міщук І. В., Соломко С. С.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ «ФІКТИВНИЙ ШЛЮБ».....87

Нікітіна-Дудікова Г. Ю.

СТРУКТУРА ОСОБИ ПОТЕРПІЛОЇ ДИТИНИ ЯК ЕЛЕМЕНТУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ.....92

Самілик Л. О., Головченко С. В.

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У СОЦІАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ. СУДОВА ПРАКТИКА.....97

РОЗДІЛ 4

СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

4.1 ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Хоміч Ю. Г.

ПРАВООХОРОННА ФУНКЦІЯ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ:

ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ.....103

Юхно І. В.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ ЗМІН

ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ: ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....108

CONTENTS

SECTION 1

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Drahomyretska N. M., Romanenko Ye. O., Chukut S. A.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL CONTEXT OF THE GOVERNMENT
OF UKRAINE'S ACTIVITY ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....7

Ivanova V. M.

THE ROLE OF THE BALTIC-BLACK SEA UNION IN THE SYSTEM
OF FOREIGN ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE.....21

SECTION 2

PSYCHOLOGY

Andrieieva Ya. F., Sobkova S. I.

THE STUDIES OF STUDENT'S PROPENSITY TO DEVIANT BEHAVIOR.....26

Arshava I. F., Baratynska A. V.

PECULIARITIES OF PROFESSIONAL BURNOUT MANIFESTATION AMONG POLICEMEN
IN THE ASPECT OF PERSONALITY PSYCHOLOGICAL SPECIFIC35

Blinov O. A., Slastonenko O. O.

LEGAL AND REGULATORY ENVIRONMENT AND IMPROVEMENT
OF FINANCING OF PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF COMBATANTS.....39

Mykhalchuk Yu. O.

ENCOURAGING THE STUDENTS' PROSOCIAL ACTIVITY:
PRACTICE OF IMPLEMENTATION IN THE UNIVERSITY.....44

Overchuk V. A.

INDIVIDUAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF JURY UKRAINIAN COURTS.....49

Sakharova K. O., Lypovska N. A.

READAPTATION OF CHILDREN FOUND IN DIFFICULT CIRCUMSTANCES.....54

Sytnik S. V., Pyvovarchyk I. M.

BELIEF IN PEOPLE AND ITS MANIFESTATIONS IN INTERPERSONAL INTERACTION.....59

Ulunova H. Ye., Nikolaienko S. O.

GENDER CHARACTERISTICS OF THE MANAGERIAL-COORDINATIVE COMPONENT
OF UKRAINIAN CIVIL SERVANTS' PROFESSIONAL COMMUNICATION CULTURE.....66

Fedorkov O. M.

PSYCHOLOGICAL CONCEPTS OF RESEARCH OF FEATURES
OF POLITICAL CONFLICT OF YOUTH.....72

Khalik O. O., Kosiak T. S.

RELATIONSHIP BETWEEN GENERAL AND ROLE SELF-ESTEEM OF WOMEN,
ITS INFLUENCE ON RELATIONS IN THE FAMILY SYSTEM.....80

SECTION 3

LAW

Mischuk I. V., Solomko S. S.

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE CONCEPT OF "FICTITIOUS MARRIAGE".....87

Nikitina-Dudikova H. Yu.

THE STRUCTURE OF THE PERSON OF THE VICTIM CHILD AS AN ELEMENT OF CRIMINAL
CHARACTERISTICS IN CRIMES AGAINST SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INVIOABILITY.....92

Samilyk L. O., Holovchenko S. V.

JUDICIAL PROTECTION OF CIVIL RIGHTS IN THE SOCIAL STATE. JUDICIAL PRACTICE.....97

SECTION 4

YOUNG SCIENTIST PAGE

4.1 PUBLIC ADMINISTRATION

Khomich Yu. H.

LAW ENFORCEMENT FUNCTION OF THE MODERN DEMOCRATIC STATE:

PUBLIC ADMINISTRATIVE ASPECT.....103

Yukhno I. V.

TRANSFORMATION OF THE PUBLIC GOVERNANCE SYSTEM IN THE CONTEXT OF CHANGES

TO THE CONSTITUTION OF UKRAINE: SETTING THE OBJECTIVE OF RESEARCH.....108

РОЗДІЛ 1 МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

UDC 351:354;342;321

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.1>

Drahomyretska Nataliia Mykhailivna,

Doctor of Public Administration, Professor, Professor at the Department of Humanitarian and Socio-Political Sciences, Odesa Regional Institute for Public Administration, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-5713-6724

Romanenko Yevhen Oleksandrovykh,

Doctor of Public Administration, Professor, Vice Rector for Scientific Affairs, National Aviation University
ORCID ID: 0000-0003-2285-0543

Chukut Svitlana Anatoliivna,

Doctor of Public Administration, Professor, Professor at the Department of Theory and Practice of Management, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID ID: 0000-0001-9829-0218

ORGANIZATIONAL AND LEGAL CONTEXT OF THE GOVERNMENT OF UKRAINE’S ACTIVITY ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ ДІЯЛЬНОСТІ УРЯДУ УКРАЇНИ ЗІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

The issue of sustainable development has become very popular not only in research but also in practice recently. There are changes in views, approaches, and positions. New documents have been appearing in the political sphere of states on sustainable development and its achievement. Extensive discussions are held in scientific and political circles on the understanding of sustainable development and its conceptual justification. Statistics are provided, advisory bodies with public representation are created, state bodies responsible for sustainable development are determined, and so on. State reports on such activities are presented in international forums to demonstrate best practices. Certainly, this issue is debatable. Ukraine is introducing the experience of foreign countries. In fact, Ukraine acts as importers of foreign experience and try to adapt it to the domestic socio-cultural tradition. Unfortunately, Ukraine is not an exporter of its own experience and does not offer achievements in sustainable development to other states. According to this situation, foreign concepts, approaches and theories are also mostly used in the Ukrainian scientific sphere, which are adapted to Ukrainian realities and are proposed for implementation. There is a theoretical explanation of the concept of “sustainable development”, there are conceptual approaches and there is a practical and political interpretation of this category. The article demonstrates the government’s activities to create organizational and advisory structures responsible for sustainable development, on the examples of Ukraine and countries whose experience is implemented in Ukraine. The study showed a difference of views on the problems of building government organizational structures and advisory bodies on sustainable development in Ukraine and countries whose experience is implemented by Ukraine. There is a difference between the definitions of sustainable development in legislation and science of Ukraine. This leads to constant changes in the construction and liquidation of organizational structures and advisory bodies for sustainable development, and leads to instability of vectors of sustainable development, and a return to traditional and stereotypical management actions. Previous studies have not considered the government’s efforts to establish organizational and advisory structures responsible for sustainable development in the organizational and legal context.

Key words: public administration, sustainable development, legal acts, e-government.

Проблема сталого розвитку останнім часом стала дуже популярною не лише в наукових дослідженнях, а й на практиці. Змінюються погляди, підходи та позиції. У політичній сфері держав з'являються нові документи щодо сталого розвитку та його досягнення. У наукових і політичних колах ведуться широкі дискусії щодо розуміння сталого розвитку та його концептуального обґрунтування. Надається статистика, створюються дорадчі органи з громадським представництвом, визначаються державні органи, відповідальні за сталий розвиток тощо. Звіти держав про таку діяльність представлені на міжнародних форумах для демонстрації найкращого досвіду. Безумовно, це питання є дискусійним. Україна впроваджує досвід зарубіжних країн. Фактично Україна виступає імпортером зарубіжного досвіду та намагається адаптувати його до вітчизняної соціокультурної традиції. На жаль, Україна не є експортером власного досвіду і не пропонує досягнень у сфері сталого розвитку іншим державам. Відповідно до цієї ситуації в українській науковій сфері також здебільшого використовуються зарубіжні концепції, підходи та теорії, які адаптовані до українських реалій і пропонуються для впровадження. Є теоретичне пояснення поняття 'сталий розвиток', є концептуальні підходи та є практичне та політичне тлумачення цієї категорії. Стаття демонструє діяльність уряду щодо створення організаційно-дорадчих структур, відповідальних за сталий розвиток, на прикладі України та країн, досвід яких впроваджується в Україні. Дослідження показало різницю поглядів на проблеми побудови державних організаційних структур та дорадчих органів зі сталого розвитку в Україні та країнах, досвід яких впроваджує Україна. Існує різниця між визначеннями сталого розвитку в законодавстві та науці України. Це призводить до постійних змін у побудові та ліквідації організаційних структур та дорадчих органів зі сталого розвитку, призводить до нестабільності векторів сталого розвитку, повернення до традиційних і стереотипних управлінських дій. Попередні дослідження не розглядали зусилля уряду щодо створення організаційних та дорадчих структур, відповідальних за сталий розвиток в організаційно-правовому контексті.

Ключові слова: публічне управління, сталий розвиток, нормативно-правові акти, електронне урядування.

Introduction

Changes in the views of scientists over the centuries on the essence of the concept of “sustainable development” have influenced global approaches to understanding the sustainability of states, their regions, as well as living and working conditions, quality of life, social security, development and of self-development, freedom and many other social and humanitarian aspects. The dynamics of scientific and practical approaches to understanding sustainable development demonstrates its focus on the socio-humanitarian spheres at the present stage. Issues of sustainable development concern many categories, in particular: scientists, managers, governments, enterprises, organizations, transnational institutions, civil society, et al. Modern scientific views are reflected in the voluntary reports of states on sustainable development, which were voiced at regional forums. Modern scientific views are reflected in the voluntary reports of states on sustainable development, which were voiced at regional forums. Modern scientific views are reflected in the voluntary reports of states on sustainable development, which were voiced at regional forums.

The peculiarity of modern Ukrainian science and practice of public administration is the introduction of foreign experience in the practice of public administration. A large number of concepts of state development and the experience of many states are taken as a basis. However, the result of such implementation does not lead to the expected results. Scientists, politicians, public figures, etc. emphasize this. Scientists [1] ask the following questions: whether Ukraine will be able to achieve the goals of sustain-

able development at all; as the existence of sustainable development goals in strategic and program documents of Ukraine “does not guarantee that they will be fully implemented in Ukraine” [2]. Activities of governments to establish organizational and advisory structures for the regulation and management of sustainable development, and also its activities to sustainable development depends on several factors, in particular: of interpretation of the concept of “sustainable development”; of definition of basic concepts of sustainable development; of selection of key identifiers of sustainable development; of desire or motivation to form a system of sustainable development; of citizens’ understanding of the meaning of sustainable development and their involvement in the management of sustainable development processes. We focused on the problems of the impact of the perception of the meaning of sustainable development, and the choice of the basic scientific concept of sustainable development on the government’s activities to create organizational and managerial structures responsible for sustainable development.

Literature Review

In the legislation of Ukraine interpretations of sustainable development are used most often in the sense of the definitions given at UN conferences, in particular as: development of society to meet the needs of the current generation, taking into account the interests of future generations [3]; socially, economically and ecologically balanced development of urban and rural settlements, aimed at creating their economic potential, a full-fledged living environment for modern and future generations based on the rational use of resources (natural, labor, production, scientific and

technical, intellectual, etc.), technological re-equipment and restructuring of enterprises, improvement of social, production, transport, communication and information, engineering, ecological infrastructure, improving living conditions, recreation and health, preservation and enrichment of biological diversity and cultural heritage [4]. At the same time, there is no legal term “sustainable development” in the legislation of Ukraine. In addition, the interrelationships between the terms “sustainable growth” and “sustainable development” are not defined [5].

Understanding the sense of sustainable development in Ukrainian science and in the terms of the legislation of Ukraine has its differences. Sustainable development is considered in three legal acts of Ukraine with an interval of 16 years. Emphasis is placed on the economic, environmental, industrial, infrastructural, social and cultural spheres in the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine 1999 (Document 1359-XIV). We are talking about creating the economic potential of urban and rural areas. Characterization of the notion “sustainable development” is done in accordance with the definitions adopted at international conferences. The vector of understanding the notion ‘sustainable development’ was changed after 16 years. In 2015 [6] it was understood as an introduction of European standards of life in Ukraine and Ukraine’s entry into leading positions in the world and in fact concerns two areas: political and economic. Sustainable development is interpreted in terms of the Development Agenda after 2015 (Law of Ukraine, 2015. Document 156-VIII). Terminology of Ukrainian legislation distinguishes the concept of ‘sustainable development of settlements’ [7] in the context of the definition of Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine 1999 (Document 1359-XIV), and the term ‘sustainable development’ [8] in the context of the definition of the Law of Ukraine “On the principles of state regional policy” (Law of Ukraine, 2015, Document 156-VIII).

In fact, there is no identifier for the definitions of sustainable development given in legal acts, in particular scientific ones. The situation is similar with two documents on the state of sustainable development of Ukraine (Ukraine’s National Baseline Report, 2017 [9], Ukraine’s Voluntary National Review, 2020 [10]), which are not legal acts but are a reflection of the views of both academics and public administration actors. There is no definition of ‘sustainable development’ in these documents, too, and the sense of the notion is not singled out. However, there is a difference between the two documents.

The concept of sustainable development by Ukrainian scientists [11] has been analyzed as a

reflection and provision of solutions to the contradictions of society for a recent years. Researchers emphasize the existence of different approaches to interpreting the meaning of sustainable development. However, the definitions mostly used at the UN international conferences in 1987, 1992, 2000 and 2002 are used [11]. Some of the scientists’ opinions were interesting for our study and we agree with them in particular regarding: of low level of implementation of the methodology of sustainable development in the field of public administration as well as the lack of strategic planning for the transition to sustainable development [12]; of lack in Ukraine of the concept of sustainable development and a comprehensive methodology for the formation, evaluation and control of sustainable development; of low level of sustainable development of Ukraine in comparison with many countries including the post-socialist space [13]; of development of the concept of ‘sustainable development’ and understanding its multifaceted meaning [14]. Researchers emphasize the concepts that are the basis of the concept of sustainable development, in particular: the concept of needs, economics, sustainable society. Scientific notions ‘concept’ and ‘conceptual principles’ are often replaced by the interpretation of terms which are used in the legal sphere of Ukraine and terminology of legislation, as well as in the practice of public administration of Ukraine.

The conceptual approach defined in the Voluntary National Reviews of the countries whose experience is implemented in Ukraine and is taken as a model is different. The main concept is partnership (France’s and Germany’s Voluntary National Reviews, 2016 [15; 16]; Denmark’s, Netherlands’s, Sweden’s Voluntary National Reviews, 2017 [17–19]; Australia’s, Canada’s, Latvia’s, Lithuania’s, Poland’s, Romania’s, Switzerland’s Voluntary National Reviews, 2018 [20–25]; United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland’s Voluntary National Review, 2019 [26]; Bulgaria’s, Estonia’s Voluntary National Reviews, 2020 [27; 28]).

Methodology and research methods

The adopted methodology uses a qualitative approach. We used the method of direct comparison without defining a standard for its implementation, as there is no general scientific and political understanding of the meaning and contexts of the notion ‘sustainable method’ both in the world science and in Ukraine in particular. The lack of a common standard, the polysemy of the notion ‘sustainable development’ complicate the choice and formulation of the standard. The interpretation of the notion ‘sustainable development’ used in the Sustainable Development Goals 2030 was not taken as a basis, because it

defines the scope of the notion and is individual for different states and is used to determine indicators of sustainable development. Some key indicators which are problematic for understanding sustainable development in Ukraine and building a systematic work to achieve it, was taken for comparison. The identifier for comparison was the scientific concepts that characterize sustainable development.

The analysis was conducted at several levels: these are separate legal acts and Voluntary National Surveys of Ukraine Reviews wherein the concept of 'sustainable development' is defined and the organizational structures and advisory bodies responsible for sustainable development are approved; these are separate research in Ukrainian science of public administration in relation to the understanding of sustainable development; these are separate Voluntary National Reviews on Sustainable Development of States, the experience of which is being implemented in Ukraine. The identifier is the context of application of the concept of 'sustainable development' which influences the building of organizational governmental structures and advisory bodies, what are responsible for sustainable development. All this affects the choice of areas and vectors of sustainable development.

This made it possible to identify areas of sustainable development and its vectors outlined in the legal acts of Ukraine and demonstrate the basic scientific concepts of sustainable development that have formed the basis for the establishment of government organizational and advisory structures on sustainable development; to show the dynamics of the formation of vectors of sustainable development in Ukraine and their impact on changes in organizational and management structures responsible for sustainable development and communication with citizens in the context of sustainable development; to find out the main differences between the conceptual and managerial approaches of the governments of the states whose experience is introduced in Ukraine and the government of Ukraine, especially in the context of using e-government as a tool to involve citizens in sustainable development; to focus on cognitive dissonance as one of the indicators of sustainable development.

A comparison of Ukrainian views on building organizational structures for sustainable development and views in other countries, which are taken as a model in Ukraine, was conducted to identify differences and clarify their causes.

Findings

Analysis of the application of the concept of 'sustainable development' in the legal acts of Ukraine showed that:

- there is no single view and understanding of the sense and content of the notion 'sustainable development' in legal documents that regulate the scope of practical activities of public administration entities;
- understanding the notion 'sustainable development' in legal acts is even more limited than in Ukrainian scientific research;
- achievements of Ukrainian scientists are not used in characterizing sustainable development in legal documents and the definition of 'sustainable development' of international activities is repeated;
- the importance of the achievements of various branches of science for the practical activities of public administration is levelled.

Characteristics of the notion 'sustainable development' have been used in legal acts and are based on the concepts of the needs and a sustainable society. There is no clear understanding of the notion 'sustainable development'. The main importance of sustainable development is seen in ensuring and improving the monitoring of the achievement of sustainable development goals and improving Ukrainian statistics in 2017, and the importance of sustainable development is understood as bringing people's standards of life closer to the European average in 2020. Another area stands out, in addition to the traditional areas of sustainable development (economic, environmental and social) in 2020. This is effective management. This area has neither a definition nor a characteristics either. Thus, the lack of an identifier for the notion 'sustainable development' and lack of understanding of the sense of sustainable development and its content and significance can be traced in legal acts of Ukraine, as well as in the scientific area, too. Comparison of areas of sustainable development, which are specified in legal acts, and scientific concepts, which are used to characterize the notion 'sustainable development' in Ukrainian science demonstrated the use of concepts of the needs and a sustainable society. We also distinguished the areas of sustainable development that are specified in the legal acts of Ukraine. These are economic, ecological, production, infrastructural, social, cultural, political, social spheres (Table 1).

Scientific and legal contexts of the notion 'sustainable development' in Ukrainian science are considered from two positions, namely: in the context of interpretation of the concept in the legal documents of Ukraine 1999–2015 according to scientific conceptual views on sustainable development; and in the context of the National Report of Ukraine 2016 and the Voluntary Report of Ukraine 2020 in comparison with scientific conceptual glances on sustainable development (Table 2).

Table 1

The context of the application of the notion ‘sustainable development’ in the legal acts of Ukraine

Document	The notion ‘sustainable development’	Areas of sustainable development, highlighted in the legal acts of Ukraine	Concepts used to interpret the notion ‘sustainable development’ in Ukrainian science
The term ‘Sustainable development of settlements’ (Laws term of Ukraine, 2021) = Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine 1999 (Document 1359-XIV)	‘This is a socially, economically and ecologically balanced development of urban and rural settlements, aimed at creating their economic potential, a full-fledged living environment for modern and future generations based on the rational use of resources (natural, labor, production, scientific and technical, intellectual, etc.), technological re-equipment and restructuring of enterprises, improvement of social, production, transport, communication and information, engineering, ecological infrastructure, improving living conditions, recreation and health, preservation and enrichment of biological diversity and cultural heritage’	economic sphere: development of territories	needs
		environmental sphere: use of resources; improving living conditions	needs
		production sphere: re-equipment and restructuring of enterprises	needs
		infrastructural sphere: social, production, engineering, information and communication	needs
		social sphere: improvement of social infrastructure; recreation; sanitation	needs
Decree of the President of Ukraine 2015 (Document 5/2015)	‘This is the introduction of European living standards in Ukraine and Ukraine’s entry into leading positions in the world’	political and economic spheres: introduction of European living standards	needs
The term ‘Sustainable development’ (Laws term of Ukraine, 2021) = Law of Ukraine 2015 (Document 156-VIII)	‘This is the development of society to meet the needs of the present generation, taking into account the interests of future generations’	social sphere: development of society	sustainable society

Source: own elaboration authors

Table 2

Context of usinotiong the ‘sustainable development’ in analytical international documents of Ukraine

Document	The notion ‘sustainable development’	Areas of sustainable development, highlighted in the legal acts of Ukraine	Concepts used to interpret the notion ‘sustainable development’ in Ukrainian science
Ukraine’s National Baseline Report 2017	There is no definition. The characteristic of the concept concerns the following: integration of efforts to ensure economic growth, social justice and rational use of nature; measuring social progress; improving the system of national statistics; ensuring broad participation of all stakeholders in monitoring the achievement of goals; development planning.	economic	needs
		social	sustainable society
		ecological	needs
Ukraine’s Voluntary National Review 2020	There is no definition. There is an goal to achieve the Sustainable Development Goals, namely: bringing people’s living standards closer to the European average.	economic	needs
		social	needs
		ecological	needs
		effective management	–

Source: own elaboration authors

The comparison shows that, in fact, the concept of the needs and sustainable society is an identifier for defining the notion ‘sustainable development’ in Ukrainian science and in legal acts, and international reports of Ukraine. Dissonance arises between attempts to combine the industrial model of sustainable development and a new paradigm of sustainable development concerning the willingness of the pop-

ulation to actively support a particular development strategy and take part in it, and be responsible for it what is often called ‘social mobilization’. The lack of a clear conceptual framework for sustainable development is a consequence of such dissonance. It is reflected in Ukraine’s National Baseline Report 2017 and Ukraine’s Voluntary National Review 2020. Analysis of the Voluntary National Review on Achieving

the Sustainable Development Goals of different states and Ukraine demonstrated a decrease of the level of activity in this direction in Ukraine. Thus, the Voluntary National Report on Sustainable Development in Ukraine was developed in 2017 (Sustainable Development Goals: Ukraine, 2017). Promising actions of Ukraine for 15 years to achieve sustainable development have been revealed on 176 pages. 17 working subgroups were involved to define goals (where each group was responsible for each goal), and 32 round tables were held, and more than 800 specialists in the areas corresponding to thematic spheres of sustainable development goals were involved, namely: government officials, managers, UN staff, diplomats, scientists, economists, demographers, health workers, epidemiologists, environmentalists, educators, journalists, entrepreneurs, NGO leaders and other civil society representatives. The population survey was conducted and the main goals for Ukraine were identified at that time. Finally, The Generalized National Review of Ukraine has been presented on 2 pages in three years in 2020. Commitment to Sustainable Development Goals was confirmed in this document and the theses of the previous report were repeated (Ukraine's Voluntary National Review, 2020).

The analysis of legal acts of Ukraine and analytical reports showed the following vectors: it is a vector of development of society in 1997; it is a vector of development, security, responsibility, pride in 2015; it is a vector of economic, social, environmental, development of national statistics in 2017; it is a vector of economy, civil society, state in 2019; it is a vector of organizational and managerial, business, environmental, social in 2020. The same applies to the creation of organizational and managerial structures responsible for sustainable development, in particular: the National Commission for Sustainable Development of Ukraine under the Cabinet of Ministers was established (without public involvement) in 1997; this commission was liquidated in 2003; responsibilities are shared between ministries in 2015; the responsibility shifted to the government and stakeholders in 2019; the Interdepartmental Working Group was established (without involvement of broad public and scientific) in 2020. (Table 3).

Existence of a paradigm of sustainable development in the states (Australia, Bulgaria, Canada, Denmark, Estonia, France, Germany, Latvia, Lithuania, Netherlands, Poland, Romania, Sweden, Switzerland, and United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland), whose experience is introduced in Ukraine or which are recognized as a model, demonstrates the existence of a systematic approach to the creation of appropriate organizational and advisory structures.

The comparison was made on the basis of Voluntary National Reviews of states and Ukraine, and demonstrated the deepening dissonance in the understanding of the notion 'sustainable development' in public administration which affects the development of a nationwide approach and public awareness in this regard. Partnership paradigm, which is present in all researched Voluntary Reviews of the states, is reflected in the organizational and managerial approach to the development of sustainable development. The main emphasis is on the formation of advisory bodies and involving general population and building cooperation with all sectors. Lack of a paradigm of sustainable development in Ukraine and underestimating the importance of research and opportunities for their implementation in the practice of public administration led to the situation that the experience of states in terms of the division of responsibilities for sustainable development between ministries was taken as basis. The experience of states in establishing advisory bodies was transferred in Ukraine to the framework of the European Commission's 'European Green Agreement' initiative. The implementation of this initiative involved the establishment of a specific Interagency Working Group to overcome the effects of climate change. The government has assigned the responsibility for sustainable development on this working group too. Obviously, sustainable development is understood in the context of overcoming the effects of climate change. This is another area of sustainable development for Ukraine which is specified in Ukraine's Voluntary National Review (2020). There is not taken into account that other states take the partnership paradigm as a basis to describe and characterize the concept of 'sustainable development', which is absent in Ukrainian science and practice of public administration (Table 4).

Lack of partnership paradigm in the aspect of sustainable development and understanding it as a conceptual basis for sustainable development was due to the unrecognized of the role of communication in public administration on sustainable development, with involvement of the population in these processes. The analysis showed that the relevant central authorities in Ukraine do not provide an adequate response to the prevention of threats in the implementation of e-government during the formation and implementation of state policy to achieve sustainable development. First of all, it concerns the provision of electronic services to vulnerable groups and reducing the digital gap through Internet access, the cost of mobile devices and Internet use, strategies for the development of smart-cities in Ukraine, and treating them as a necessary component of achieving

Dynamics of formation of organizational and managerial structures of public administration responsible for sustainable development in Ukraine

Legal acts of Ukraine on sustainable development	Organizational and managerial structures for sustainable development	Vectors of development defined in the legal acts of Ukraine on sustainable development
“On the National Commission for Sustainable Development of Ukraine under the Cabinet of Ministers of Ukraine”. (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 1997. Document 1491-97-п) [29]	The National Commission for Sustainable Development of Ukraine under the Cabinet of Ministers was established (The Ministry of Environmental Protection and Nuclear Safety was responsible for organizing the activities, and the National Academy of Sciences was responsible for scientific and methodological support)	Vector of development: for a society that depends on economic, social and environmental factors
“On the liquidation of the National Commission for Sustainable Development of Ukraine under the Cabinet of Ministers of Ukraine” (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 2003. Document 1414-2003-п) [30]	The National Commission for Sustainable Development of Ukraine under the Cabinet of Ministers was liquidated.	
“On Sustainable Development Strategy “Ukraine – 2020”. (Decree of the President of Ukraine, 2015. Document 5/2015)	Organizational support for the implementation of the Strategy should be carried out by developing and adopting in the prescribed manner the relevant regulations, annual action plans for the implementation of this Strategy, monitoring the status of their implementation. Social contract is considered important between government, business and civil society, where each party has its own area of responsibility.	Vectors of development: development, security, responsibility, pride.
“About the Goals of sustainable development of Ukraine for the period up to 2030” (Decree of the President of Ukraine, 2019. Document 722/2019) [31]	Cabinet of Ministers of Ukraine + scientists + experts + representatives of public associations = analysis of forecast and program documents taking into account the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030 = introduction of an effective system of monitoring the implementation of the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030 and publication of its results annually. The goals of sustainable development of Ukraine for the period up to 2030 are recommended to be taken into account by the Academies of Sciences of Ukraine when determining the directions of scientific research.	Vectors of development: economy, civil society, state.
“On the establishment of an interagency working group on coordination of climate change in the framework of the European Commission’s initiative “European Green Agreement” (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 2020. Document 33-2020-п) [32]	Interdepartmental Working Group on Climate Change Coordination in the framework of the European Commission’s European Green Agreement initiative.	Vectors of development: organizational and managerial (ensuring coordinated actions of central and local executive bodies); businesses (creating conditions to ensure the competitiveness of Ukrainian producers and enterprises); ecological (preserving bio-diversity); social (protection of health and well-being of citizens, dependence on risks and consequences of climate change).
Ukraine’s National Baseline Report and Ukraine’s Voluntary National Review	Organizational and managerial structures for sustainable development	Vectors of development defined in the legal acts of Ukraine on sustainable development
Ukraine’s National Baseline Report 2017	Ministry of Economic Development and Trade+involvement of stakeholders (ministries, NGOs, scientists, experts, international organizations) with the support of all UN agencies in Ukraine to prepare a report.	Vectors of development: measuring social progress in general; improving the system of national statistics; economic, social, environmental vectors; effective management.
Ukraine’s Voluntary National Review 2020	Government (division of responsibilities between ministries) + Interdepartmental group + assignments to National Academies of Sciences.	Vectors of development: ecological; effective management.

Source: own elaboration authors

Conceptual views on sustainable development and their reflection in organizational and managerial structures of public administration

Voluntary National Review of States	Scientific concepts of sustainable development (from Table 5)	Organizational and managerial structures responsible for sustainable development in the states	Scientific concepts of sustainable development from the documents of Ukraine	Organizational and managerial structures responsible for sustainable development in Ukraine
1	2	3	4	5
Ukraine's National Baseline Report 2017			–	Ministry of Economic Development and Trade + involvement of stakeholders (ministries, NGOs, scientists, experts, international organizations) with the support of all UN agencies in Ukraine to prepare the report
Ukraine's Voluntary National Review 2020			–	Interdepartmental Working Group on Climate Change Coordination in the framework of the European Commission's European Green Agreement initiative
Australia's Voluntary National Review 2018	Partnerships	Government (coordination and cooperation; division of responsibilities between agencies) + universities + enterprises + civil society + individual citizens	–	Government (division of responsibilities between ministries) + Interdepartmental group
Bulgaria's Voluntary National Review 2020	Partnerships (in terms of active participation); (no direct link, manual sample from the text)	Government + youth + NGO + private sector + academia + local level + vulnerable segments of the population + every citizen (through online consultations on the government portal)	–	Government (division of responsibilities between ministries)
Canada's Voluntary National Review 2018	Partnerships (a new type of partnership is being formed)	Government + private sector + civil society + Sustainable Development Group (coordination between federal agencies and institutions and stakeholders) + indigenous peoples	–	Government (division of responsibilities between ministries)
Denmark's Voluntary National Review 2017	Partnerships	Government + civil society + municipalities + business + various stakeholders + academia	–	Government (division of responsibilities between ministries)+ instruction to academia
Estonia's Voluntary National Review 2020	Partnerships	Government + Interdepartmental Working Group on Sustainable Development + Commission on Sustainable Development + several NGOs + business	–	Government (division of responsibilities between ministries)+ Interdepartmental group
France's Voluntary National Review 2016	Partnerships	Interministerial Representative for Sustainable Development + Commissioner-General for Sustainable Development + Government + profile Committees + civil society + private sector + the general public (through an online platform for dissemination of best practices, recommendations, monitoring)	–	Government (division of responsibilities between ministries)

Table 4 (Continued)

1	2	3	4	5
Germany's Voluntary National Review 2016	Partnerships and responsibilities	Committee of State Secretaries for Sustainable Development (representatives of all federal ministries)+ Parliamentary Advisory Council on Sustainable Development + Sustainable Development Council (independent advisory council to assess the federal government's impact on sustainability)+ Federal Chancellery + all ministries	–	Government (division of responsibilities between ministries)
Latvia's Voluntary National Review 2018	Sustainable development of human capital (no direct link, manual sampling from the text)	National Development Council + line ministries + stakeholders	–	Government (division of responsibilities between ministries)
Lithuania's Voluntary National Review 2018	Partnerships	A group of experts, which is attended by representatives of various ministries + NGOs + municipalities	–	Government (division of responsibilities between ministries)
Netherlands's Voluntary National Review 2017	Partnerships	National and local governments + relevant ministries + Sustainable Development Working Group + all relevant participants + private campaigns (including the financial sector) + NGOs + educational institutions + youth organizations + trade unions	–	Government (division of responsibilities between ministries)
Poland's Voluntary National Review 2018	Partnerships and participation	Government + stakeholders through partnership and involvement	–	Government (division of responsibilities between ministries)
Romania's Voluntary National Review 2018	Partnerships; The concept of sustainable development, developed by Romanian scientists Nicolae Georgescu-Roegen 1971	Interdepartmental Committee on Sustainable Development + Subcommittee on Sustainable Development + Department for Sustainable Development under the Prime Minister's Office + civil society + scientific circles	–	Government (division of responsibilities between ministries)+ Interdepartmental group
Sweden's Voluntary National Review 2017	Partnerships and interaction	Committee to support the implementation of the 2030 Agenda at the national and international levels + all ministries + municipalities + social partners + business sector + civil society + research community	–	Government (division of responsibilities between ministries)+ Interdepartmental group
Switzerland's Voluntary National Review 2018	Partnerships	Federal Council + cantons + communities (strengthening cooperation through the creation of special Internet platforms)+ private sector + NGO + community + Non-Governmental Advisory Group	–	Government (division of responsibilities between ministries)+ Interdepartmental group
United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland's Voluntary National Review 2019	Partnerships and needs; changes in views on development, which relate to both concepts and actions	Government + civil society + private sector	–	Government (division of responsibilities between ministries)

Source: own elaboration authors

sustainable development at the local level. In addition, the responsibility for providing an appropriate response to electronic petitions, which received the required number of votes, is absent despite such an existing tool of e-democracy as the e-petition. This is especially true at the national level. It can also be

stated that there is a disagreement between the central authorities in Ukraine who are responsible for sustainable development, and e-government authorities. Thus, e-government is not seen as a necessary component of achieving the goals of sustainable development. (Table 5).

Table 5

Consideration of current implementation trends of e-government in Ukraine in the context of achieving the goals of sustainable development and preventing threats along the way

Current trends in the introduction of e-government	Threats to achieving the goals of sustainable development in Ukraine	Institutions responsible for avoiding threats and risks in the implementation of e-government in Ukraine	Regulatory and legal regulation	Proposed solutions to problems
1	2	3	4	5
Electronic services	Lack of access to the Internet and mobile devices; misuse of personal data; lack of uniform requirements for the introduction of electronic services; unresolved issues of electronic identification and authentication; lack of interdepartmental electronic interaction; the complexity of providing e-services	Ministry of Digital Transformation of Ukraine	“About administrative services” (Law of Ukraine, 2013) [33]; “On Electronic Trust Services” (Law of Ukraine, 2017) [34]; “The Concept of Development of the e-Services System in Ukraine” (Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 2016) [35]; “The Concept of Development of E-Government in Ukraine” (Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 2017) [36]	The only portal of state administrative services of Ukraine; Government services online
Electronic services for vulnerable groups	Lack of Internet access; the difficulty in obtaining electronic services; the cost of using the Internet and mobile devices.	Ministry of Digital Transformation of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Pension Fund of Ukraine,	“About administrative services” (Law of Ukraine, 2013)	Ministry of Social Policy of Ukraine; Electronic Services Portal Pension Fund of Ukraine
Bridging the digital gap	Lack of Internet access; inequality in education, income levels, ethnicity and race, gender, culture, age; the presence of digital inequality due to insufficiently developed Internet access infrastructure depending on the geographical location and types of settlements	Ministry of Digital Transformation of Ukraine, National commission for the state regulation of communications and informatization	Digital Agenda of Ukraine, 2020 (project) [37]	Digital education. National Digital Literacy Campaign
Prevention of cyber threats	The growing number of hacker attacks; mass distribution of malware; insecurity of personal data	Central and regional situational centres for cyber security CBY, National Cybersecurity Coordination Center at the National Security and Defence Council, State Service of special communication and information protection of Ukraine	“Regulations of the National Cybersecurity Coordination Center” (Decree of the President of Ukraine, 2016) [38]; “Regulations of Administration of State Service of special communication and information protection of Ukraine 2020” (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 2018) [39], “On Protection of Personal Data” (The Law of Ukraine, 2020) [40]	“On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 6, 2015 ‘On the National Security Strategy of Ukraine’ (Decree of the President of Ukraine, 2015)

Table 5 (Continued)

1	2	3	4	5
Open data	Insufficient legal regulation of data collection, use and storage; data management and protection; identification and privacy management; and cybersecurity.	Ministry of Digital Transformation of Ukraine	“About approval of the Regulations on data sets which are subject to promulgation in the form of open data” (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 2015) [41]; “On Access to Public Information” (Law of Ukraine, 2011) [42]	Unified State Web portal Open Data
Electronic participation and effective communications	Low level of citizen involvement; lack of sufficient motivation; low availability of e-democracy tools for vulnerable groups; lack of knowledge and skills of civil servants and officials of local governments, and citizens on the use of e-democracy tools.	Ministry of Digital Transformation of Ukraine, Official Internet Representation of the President of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, City Councils	“On Access to Public Information” (Law of Ukraine, 2011); “On Citizens’ Appeals” (Law of Ukraine, 1996. Revision on January 1, 2020) [43]; “On approval of the Concept for the development of e-democracy in Ukraine and the action plan for its implementation” (Order of Cabinet of Ministers of Ukraine, 2017) [44]	Electronic Petition Official Internet Representation of the President of Ukraine; Electronic petitions of the Verkhovna Rada of Ukraine; Electronic petitions of the Cabinet of Ministers of Ukraine; Electronic petitions of the Kyiv City Council
Smart-cities	Lack of coordination at the national, regional and local levels; lack of a National Strategy for the Development of Smart Cities; misunderstanding of the importance of data anonymization	City Councils, Ministry of Energy and Environmental Protection of Ukraine	Digital Agenda of Ukraine 2020 (Project); “On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018–2020 and approval of the action plan for its implementation” (Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 2018) [45]; ‘On approval of the Concept of creation of the national automated system’ Open environment’ (Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 2018) [46]	Kyiv Smart City initiative, The Open City project, Rosumne Misto. All-Ukrainian platform for electronic debugging and democracy

Source: own elaboration authors

The analysis also showed another context of cognitive dissonance, namely effective implementation of e-government as a modern communicative part, which contributes to the goals of sustainable development: providing quality available electronic services; reducing the digital and taking into account the needs of the most vulnerable; active involvement of citizens in the process of making and taking managerial decisions; development of smart-cities and application of smart solutions to solve environmental problems, energy efficiency, mobility, resource savings; avoiding cyber threats and misuse of personal data.

Conclusion

The study showed that the lack of a common view and understanding of the meaning of ‘sustainable development’ in the legal acts of Ukraine, which regulate the sphere of practical activity of subjects of public administration leads to constant change of

vectors of sustainable development since 1997. This, in turn, causes constant changes in the creation and elimination of organizational structures and advisory bodies responsible for sustainable development. The partnership paradigm has not become the basis for the formation of the concept and system of sustainable development in Ukraine, in contrast to the practice of countries whose experience is being implemented in Ukraine. In addition, it is not used as a basis for the scientific characterization of the concept of ‘sustainable development’ in the Ukrainian science of public administration. This is reflected in the government’s organizational and management approach to sustainable development, and in communication with citizens on sustainable development using e-government capabilities.

In our opinion, the primary source of sustainable development problems in Ukraine is to understand the

concept of 'sustainable development' which depends on the existing paradigm, the translation of terms into Ukrainian from English and communication between all public authorities and society through modern e-government capabilities. Making important decisions and the process of forming sustainable development in the context of the 2030 Sustainable Development Goals depends on understanding the meanings of concepts and categories used by scientists and politicians. It is the understanding of meanings and meanings that answers the question: what is it for and what does it give.

Acceptance of new meanings, formation of new types of partnerships, which are demonstrated in many states, are transformed of in the Ukrainian realities because public officials, the public and businesses do not have an awareness of sustainable development. Acceptance of the mission and importance of sustainable development in terms of improving Ukrainian national statistics and monitoring of sustainable development has led to level this notion for the subjects of public administration and for society

as a whole. A clear example of the lack of a systematic approach is the constant changes in the vectors of sustainable development in the state, which are confirmed by legal acts. The desire to make changes, to introduce best practices leads to a dissonance in the understanding of the mission, values, significance of sustainable development and the achievement of the 2030 Sustainable Development Goals.

Notion of 'sustainable development' in Ukrainian science and practice of public administration requires rethinking its meaning, significance and context. In fact, the paradigm of sustainable development is changing as in the development of the system of concepts by which it is characterized, and in the establishment of identifiers. Accordingly, the contextual meanings of scientific concepts and terms which move from the old system of definitions to the new as well as the context of application of these concepts in the practice of public administration (in the sense of the environment or sphere to which this notion is applied; for what or for what it is used) have important significant.

REFERENCES:

1. Гороховець Є.В., Жаліло Я.А., Ковалівська С.В., Максютя А.А. та ін. Аналіз державних стратегічних документів України щодо врахування адаптованих для України Цілей Сталого Розвитку до 2030 року. Аналітична доповідь. Київ : Інститут суспільно- економічних досліджень, 2017. 84 с.
2. Аналіз державних стратегічних документів щодо врахування адаптованих для України Цілей Сталого Розвитку до 2030 року. Аналітична доповідь. Київ : Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. 84 с.
3. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015. № 156-VIII, чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19/ed20150205#n30> (дата звернення: 3.02.2021).
4. Про концепцію сталого розвитку населених пунктів : Постанова Верховної Ради України від 24.12.1999. № 1359-XIV, поточна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14/ed19991224/find?text=%D1%F2%E0%EB%E8%E9+%F0%EE%E7%E2%E8%F2%EE%EA+%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%E8%F5+%EF%F3%ED%EA%F2%B3%E2#Text> (дата звернення: 3.02.2021).
5. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 66-р, чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 3.02.2021).
6. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015, поточна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (дата звернення: 3.02.2021).
7. Сталій розвиток населених пунктів ; Термінологія законодавства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/28587> (дата звернення: 3.02.2021).
8. Сталій розвиток ; Термінологія законодавства. ; Термінологія законодавства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/33999> (дата звернення: 3.02.2021).
9. Ukraine's National Baseline Report. Sustainable Development Goals: Ukraine. Paper presented of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine at the press conference of the Cabinet of Ministers of Ukraine. 15 September 2017. Kyiv. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/library/sustainable-development-report/sustainable-development-goals--2017-baseline-national-report.html> (дата звернення: 12.02.2021).
10. Ukraine's Voluntary National Review. Paper presented at the Regional Forum on sustainable for the unece region. 19 March 2020. Geneva. URL: <https://www.unecsc.org/rfsd.html> (дата звернення: 12.02.2021).
11. Смирнова І.І., Михайлюта Є.І. Сталій розвитку в Україні: теоретичні аспекти. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С. 10–14.
12. Молоканова В.М. Моніторинг практичної реалізації стратегії сталого розвитку в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 11-12. С. 85–92.
13. Лазарева О.В., Рощенко В.А. Розвиток екологічної складової сталого розвитку економіки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 8. С. 19–22.

14. Кравченко Ю.М., Антощенко В.В. Фактори сталого розвитку економіки аграрного сектору. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2019. Вип. 200 «Економічні науки». С. 174–183.
15. France's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum on Sustainable Development 2016 – Ensuring that no one is left behind. 11-20 July 2016. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/france> (дата звернення: 12.02.2021).
16. Germany's Voluntary National Review 2016. Paper presented of the High-level Political Forum on Sustainable Development 2016 – Ensuring that no one is left behind, 11-20 July 2016. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/germany> (дата звернення: 15.02.2021).
17. Denmark's Voluntary National Review 2017. Paper presented of the High-level Political Forum, 10-19 July 2017, New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=30022&nr=378&menu=3170> (дата звернення: 15.02.2021).
18. Netherlands's Voluntary National Review 2017. Paper presented of the High-level Political Forum, 10-19 July 2017. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/netherlands> (дата звернення: 15.02.2021).
19. Sweden's Voluntary National Review 2017. Paper presented of the High-level Political Forum, 10-19 July 2017. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/sweden> (дата звернення: 15.02.2021).
20. Australia's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 9-18 July 2018. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/australia> (дата звернення: 12.02.2021).
20. Canada's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 9-18 July 2018. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=30022&nr=1049&menu=3170> (дата звернення: 12.02.2021).
21. Latvia's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 9-18 July 2018. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/latvia> (дата звернення: 12.02.2021).
22. Lithuania's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 9-18 July 2018. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/lithuania> (дата звернення: 12.02.2021).
23. Poland's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 9-18 July 2018. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=30022&nr=804&menu=3170> (дата звернення: 12.02.2021).
24. Romania's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 9-18 July 2018. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/romania> (дата звернення: 12.02.2021).
25. Switzerland's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 9-18 July 2018. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/switzerland> (дата звернення: 12.02.2021).
26. United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland's Voluntary National Review. Paper presented for the High-level Political Forum under the auspices of ECOSOC. 9-18 July 2019. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/unitedkingdom> (дата звернення: 12.02.2021).
27. Bulgaria's Voluntary National Review 2020. Paper presented for the High-level Political Forum under the auspices of ECOSOC. 7-16 July 2020. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=30022&nr=2052&menu=3170> (дата звернення: 15.02.2021).
28. Estonia's Voluntary National Review 2020. Paper presented for the High-level Political Forum under the auspices of ECOSOC. 7-16 July 2020. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=30022&nr=68&menu=3170> (дата звернення: 15.02.2021).
29. Про національну комісію сталого розвитку України при Кабінеті Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 1997 р. № 1491(постанова втратила чинність на підставі Постанови КМУ від 04.09.2003 № 1414). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1491-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: 7.02.2021).
30. Про ліквідацію Національної комісії сталого розвитку України при Кабінеті Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 вересня 2003 р. № 1414, поточна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 7.02.2021).
31. Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України № 722/2019, чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 7.02.2021).
32. Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс» : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 33, чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 7.02.2021).
33. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.07.2013. № 5203-VI, чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 7.02.2021).
34. Про електронні довірчі послуги : Закон України зі змінами від 14.01.2020. № 440-IX, чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 7.02.2021).

35. Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 918-р, чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 7.02.2021).
36. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р., чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 7.02.2021).
37. Проект Закону України «Про цифровий порядок денний України». 2020 р. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/40009.pdf> (дата звернення: 7.02.2021).
38. Про національний координаційний центр кібербезпеки : Указ Президента України від 7 червня 2016 року № 242, чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/242/2016?lang=en#Text> (дата звернення: 7.02.2021).
39. Про затвердження Положення про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2014 р. № 411, чинна. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2014-%D0%BF?lang=en#Text> (дата звернення: 7.02.2021).
40. Про захист персональних даних : Закон України зі змінами від 16.12.2020 № 1089-IX, чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17?lang=en#Text> (дата звернення: 7.02.2021).
41. Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 835, чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF?lang=en#Text> (дата звернення: 7.02.2021).
42. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011. № 2939-VI, чинний. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF_%D0%B4%D0%BE_%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97#Text (дата звернення: 7.02.2021).
43. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.96. № 394, чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80?lang=en#Text> (дата звернення: 7.02.2021).
44. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р, чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80?lang=en#Text> (дата звернення: 7.02.2021).
45. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р, чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 7.02.2021).
46. Про схвалення Концепції створення загальнодержавної автоматизованої системи «Відкрите довкілля» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 835-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/825-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 7.02.2021).

УДК 351.82

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.2>

Іванова Вікторія Миколаївна,

кандидат економічних наук,

докторант кафедри глобальної та національної безпеки

Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0003-4980-0765

РОЛЬ БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКОГО СОЮЗУ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

THE ROLE OF THE BALTIC-BLACK SEA UNION IN THE SYSTEM OF FOREIGN ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

У статті досліджено сутність та роль Балто-Чорноморського союзу у системі забезпечення зовнішньоекономічної безпеки. Зокрема, встановлено, що Балто-Чорноморський союз – це потенційне інтегративне утворення країн Східної Європи, так звана ідея зовнішньополітичної інтеграції Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Білорусі, України та ін. з метою співробітництва у економічній, воєнно-політичній, культурній та інших сферах. З'ясовано, що Балто-Чорноморський союз може стати дієвим механізмом забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України у напрямі реалізації низки актуальних завдань (здійснення диверсифікації торговельних потоків, зниження рівня імпортозалежності економіки; зменшення кількості протекціоністських заходів, які застосовують іноземні держави до українських товарів тощо). Визначено основні завдання створення Балто-Чорноморського союзу: поглиблення міждержавного співробітництва у Балто-Чорноморському регіоні; сприяння гарантуванню стабільності і безпеки в регіоні, розвиток оборонного співробітництва; встановлення верховенства права, сприяння демократизації, захисту фундаментальних прав та свобод; економічне співробітництво та зближення з політиками ЄС; енергетична безпека, підтримка розвитку інфраструктури, гармонізація політик у сфері енергетики за стандартами ЄС; співпраця у сферах культури, освіти та науки, інформаційного суспільства, ЗМІ та громадянського суспільства. Зазначено, що країни Балтії та Чорного моря економічно співпрацюють один з одним, водночас створення Балто-Чорноморського союзу сприятиме реалізації багатосторонніх великомасштабних економічних проєктів. У статті зроблено висновок, що розвиток ідей створення повноцінного інтегративного утворення біля західних кордонів України має чинити позитивний вплив на позиціонування нашої країни у світі, чітко визначити її стратегічні інтереси та пріоритети у взаємодії з найближчими сусідами, забезпечити національну безпеку та зовнішньоекономічну зокрема.

Ключові слова: Балто-Чорноморський союз, зовнішньоекономічна безпека, зовнішньополітична діяльність, міждержавне співробітництво, безпека в регіоні.

The article examines the essence and role of the Baltic-Black Sea Union in the system of foreign economic security. In particular, it was established that the Baltic-Black Sea Union is a potential integrative entity of Eastern European countries, the so-called idea of foreign policy integration of Estonia, Latvia, Lithuania, Poland, Belarus, Ukraine and others for the purpose of cooperation in economic, military-political, cultural and other areas. It was found that the Baltic-Black Sea Union can become an effective mechanism for Ukraine's foreign economic security in the direction of implementing a number of urgent tasks (diversification of trade flows, reducing the level of import dependence of the economy; reducing the number of protectionist measures applied by foreign states to Ukrainian goods). The main tasks of the Baltic-Black Sea Union have been identified: deepening interstate cooperation in the Baltic-Black Sea region; promoting stability and safety in the region, development of defense cooperation; establishing the rule of law, promoting democratization, protecting fundamental rights and freedoms; economic cooperation and rapprochement with EU policies; energy security, support for infrastructure development, harmonization of energy policies according to EU standards; cooperation in the fields of culture, education and science, information society, mass media and civil society. It is noted that the Baltic and Black Sea countries cooperate economically with each other, at the same time, the creation of the Baltic-Black Sea Union will facilitate the implementation of multilateral large-scale economic projects. The article concludes that the development of the idea of creating a full-fledged integration establishment/creation at the western borders of Ukraine should have a positive effect on the positioning of our country in the world, a clear definition of its strategic interests and priorities in interaction with closest neighbors, ensuring national security and foreign economic including.

Key words: Baltic-Black Sea Union, foreign economic security, safety, foreign policy, interstate cooperation, security in the region.

Постановка проблеми. У реаліях сучасного світу неможливе існування країни без активної зовнішньополітичної та економічної діяльності. Головним завданням для будь-якої держави насамперед має стати власний вибір вектора співробітництва й інтеграції у світі. Нині Україна опинилася на межі двох потужних міжнародних акторів: Російської Федерації і так званого Західного Світу [1]. З одного боку, історично Україна перебуває в полі співробітництва з країнами колишнього Радянського Союзу, з іншого – Україна давно оголосила про євроінтеграційний напрям розвитку, який забезпечується поступовими інтеграційними кроками в європейську спільноту. Саме за таких обставин Україна перебуває у складних геополітичних та гео економічних умовах, що визначаються специфічною роллю нашої держави в європейському регіоні. Напевне, з цим пов'язана непроста політична ситуація в країні протягом останніх років, яка не йде на користь забезпеченню національної безпеки та захисту національних інтересів нашої держави. Вважаємо, що одним зі шляхів розв'язання нинішньої геополітичної кризи для України може бути створення Балто-Чорноморського союзу як можливого інструменту забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання зовнішньоекономічної безпеки держави викликають усе більше інтересу вітчизняних та зарубіжних учених протягом останнього часу. Так, різні проблемні питання досліджуваної теми розглядали В. Аранчій, Г. Голодюк, Л. Коковський, П. Кравчук, Т. Марцева, О. Матвієць, В. Мунтіян, В. Обухова, І. Перетятко, Н. Павлюк, В. Попко, А. Шаламов, О. Шегінський, О. Чернова, Є. Чирич, О. Яременко та інші. Розвиток ідей Балто-Чорноморського союзу науково обґрунтовували А. Галан, В. Мартинюк, Б. Левик, Н. Корона та інші. Водночас вважаємо, що більш ґрунтовного вивчення потребують питання реалізації потенціалу Балто-Чорноморського союзу як інструменту забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України.

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження сутності та ролі Балто-Чорноморського союзу у системі забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, затвердженої Указом Президента України 26 серпня 2021 року, одним з пріоритетів зовнішньополітичної діяльності є «забезпечення у Балто-Чорноморському регіоні миру, міжнародної без-

пеки і стійкого розвитку, розбудова відносин добросусідства із дружніми сусідніми державами» [2]. Досягти вказаного пріоритету можна шляхом реалізації проактивної позиції у розвитку добросусідських та партнерських відносин з державами Центральної, Південної та Східної Європи, посилення ролі України у Балто-Чорноморському регіоні. Одним з можливих шляхів трансформації відносин із сусідніми країнами є створення Балто-Чорноморського союзу, що в перспективі може стати дієвим механізмом забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України.

Балто-Чорноморський союз – це потенційне інтегративне утворення країн Східної Європи, так звана ідея зовнішньополітичної інтеграції Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Молдови, України та інших країн з метою співробітництва у економічній, воєнно-політичній, культурній та інших сферах. Балто-Чорноморський союз може стати реальною альтернативою Європейському Союзу для країн Східної Європи.

Як зазначає А. Галан, «ідея Балто-Чорноморського союзу постійно обговорюється в політичних колах. Геополітична концепція передбачає створення союзу країн Балтійського та Чорного морів. Ці країни історично входили до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої і займають важливе геополітичне, транзитне становище» [3].

Ідеї створення Балто-Чорноморського союзу як майбутньої організації політичної та економічної взаємодії обговорюються протягом усього ХХ століття. Окремі аспекти необхідності реалізації цього проекту обґрунтовували британські (А. Райлі), польські (Т. Щапанський, Л. Качинський, А. Дуда), німецькі (А. Умланд), українські (С. Рудницький, Ю. Липа, В. Шахов, В. Мадіссон, В. Горбулін та ін.) науковці та політичні діячі. Водночас, як зазначає В. Мартинюк, за часів Радянського Союзу розробка та реалізація такого співробітництва були неможливі, лише «на початку 2000-х років відбулася певна інституалізація гео економічно, геополітично та історично зумовленого Балто-Чорноморського співробітництва» [4]. На думку автора, у грудні 2005 р. у Києві відбулось установче засідання Спільноти демократичного вибору за участю президентів України, Грузії, Литви, Естонії, Латвії, Румунії, Словенії, Молдови, колишньої Югославської Республіки Македонія, представників Польщі, Болгарії та Азербайджану, на якому було ухвалено Декларацію країн Спільноти демократичного вибору, згідно з якою країни Балто-Чорноморсько-Каспійського регіону виступили за налагодження тісніших зв'язків між

урядами та суспільствами у різних сферах. Пізніше, у травні 2006 р., у Вільнюсі відбувся саміт лідерів Балто-Чорноморського регіону, на якому був зроблений наголос на важливості регіонального співробітництва для європейської та трансатлантичної інтеграції [4].

На рис. 1. показано потенційних членів Балто-Чорноморського союзу.

Починаючи з 2014 року, від початку війни на Сході України, анексії Криму, питання безпеки стали актуальними не лише для України, а і всіх країн з колишнього пострадянського простору, держав, що межують з Україною, мають тісні економічні зв'язки тощо. Саме тому питання обговорення створення Балто-Чорноморського союзу вийшло на новий рівень, в якому центральним питанням є вирішення безпекових та економічних питань. На підтвердження цієї тези зазначимо, що Б. Левик акцентує увагу на тому, що транзитне розташування Балто-Чорноморського регіону викликає геополітичний інтерес у геоекономічних блоків і великих держав. Більшість ініціаторів Балто-Чорноморського союзу розглядають його як регіональний проєкт, який несе економічно-транзитне навантаження. Однак цілком зрозуміло, що економіка може функціонувати лише в благополучному безпековому середовищі. У широкому трактуванні Балто-Чорноморський союз має економічну, комунікативну й оборонну складові частини [6].

Н. Корона досліджує роль території Балто-Чорноморського регіону у світовій політичній системі на різних етапах суспільно-історичного розвитку та виділяє політико-географічні фактори формування геополітичних регіонів. Серед них:

I. Історико-географічні фактори, що діють у межах цивілізаційного та соціоетнічного просторів, формуючи той ресурс, що визначає напрям суспільно-історичного розвитку території.

II. Політико-географічне положення, що визначає геополітичне та геостратегічне позиціонування території.

III. Політичні фактори, до яких віднесено: глобальну політичну систему, баланс центрів сили.

IV. Економічні фактори, такі як: природно-ресурсний потенціал, економічний потенціал, інфраструктурний потенціал, інноваційність економіки [7].

Загалом, основні завдання створення Балто-Чорноморського союзу можна визначити таким чином [4]:

- поглиблення міждержавного співробітництва у Балто-Чорноморському регіоні;
- сприяння гарантуванню стабільності і безпеки в регіоні, розвиток оборонного співробітництва;
- встановлення верховенства права, сприяння демократизації, захисту фундаментальних прав та свобод;

Рис. 1

Джерело: [5]

– економічне співробітництво та зближення з політиками ЄС;

– енергетична безпека, підтримка розвитку інфраструктури, гармонізація політик у сфері енергетики за стандартами ЄС;

– співпраця у сферах культури, освіти та науки, інформаційного суспільства, ЗМІ та громадянського суспільства.

На нашу думку, чільне місце серед усіх цих процесів мають посідати питання зовнішньоекономічної безпеки. Зокрема, для України актуальним є: здійснення диверсифікації торговельних потоків для забезпечення її міцних конкурентних позицій на світовому ринку; зменшення частки торгівлі з Російською Федерацією у загальних обсягах торгівлі; забезпечення реалізації змін структури торговельних потоків з тим, щоб в експорті превалювала високотехнологічна продукція, а в імпорті – сировина; зниження рівня імпортозалежності економіки; зменшення кількості протекціоністських заходів, які застосовують іноземні держави до українських товарів тощо. Всі ці питання можна виносити на порядок денний у співпраці з країнами-сусідами.

Як зазначив Міністр закордонних справ Д. Кулеба, за півтора року Україна ініціювала три нові міжнародні формати взаємодії у Балто-Чорноморському регіоні, які зміцнюють безпеку нашої держави [8]:

– Люблінський трикутник з Польщею та Литвою, що відображає спільну історію з часів Люблінської унії та спільне майбутнє в Європі;

– Асоційоване тріо з Грузією та Молдовою, що дозволяє Україні, Грузії і Молдові координувати зусилля на шляху євроінтеграції;

– Українсько-турецьку «Квадригу», яка передбачає регулярні зустрічі міністрів закордонних справ і міністрів оборони для обговорення військово-політичних викликів у Чорному морі.

Д. Кулеба вказав на те, що «якщо подивитися на ці регіональні формати на карті, стратегія стає наочною. Легко побачити вертикальну вісь від Балтійського до Чорного моря. Це простір свободи, безпеки та процвітання України, східний фланг НАТО та ЄС. Посилення малих альянсів робить членство України в ЄС і НАТО історично неминучим» [8].

Водночас низка науковців виділяють певні труднощі та можливі проблеми щодо створення Балто-Чорноморського союзу. Так, П. Кулар вказує на такі з них [9–10]:

1) Не всі держави – потенційні учасниці Балто-Чорноморського союзу зараз зацікавлені в приєднанні до нього. Наприклад, такі держави,

як Швеція та Фінляндія, займають нейтральну позицію стосовно будь-яких військових блоків. Але, незважаючи на свою нейтральну позицію, на свою досить стабільну як економічну, так і політичну ситуацію, ці країни все ж таки істотно збільшують свої військові витрати, швидко оновлюють свій ОПК.

2) Більшість країн не має потужного економічного і військового потенціалу. До них насамперед належать Чехія, Польща, Україна, Словаччина, Литва, Румунія, Болгарія та Молдова. Проблема полягає переважно в моральному старінні наявного ОПК.

3) Деякі держави відкрито проголошують проросійські позиції, особливо ті, які залежні від російського газу та інших ресурсів. Насамперед ідеться про Угорщину, Чехію, Словаччину, Білорусь та Болгарію. Залежність цих країн від Кремля зводить нанівець перспективи їх приєднання до Балто-Чорноморського союзу.

4) Деякі з цих країн бажають брати участь у військовому блоці, але не в Балто-Чорноморському союзі, а переважно в НАТО, оскільки бачать там сильнішого лідера (Литва, Румунія і Молдова).

У будь-якому разі розвиток ідей створення повноцінного інтегративного утворення біля західних кордонів України має чинити позитивний вплив на позиціонування нашої країни у світі, чітке визначення її стратегічних інтересів та пріоритетів у взаємодії з найближчими сусідами, забезпечення національної безпеки та зовнішньоекономічної у тому числі.

Зазначимо, що цілком очевидно, що країни Балтії та Чорного моря економічно співпрацюють один з одним, водночас створення Балто-Чорноморського союзу сприятиме реалізації багатосторонніх великомасштабних економічних проєктів. На думку О. Воловича: «У разі створення Балто-Чорноморського об'єднання посилення економічного співробітництва його країн-учасників може виражатися у спрощенні ведення бізнесу на спільному економічному просторі, у спільних енергетичних, логістичних та інфраструктурних проєктах, що сприятимуть економічному розвитку регіону. Відновлення транзитно-транспортної, економічної, енергетичної, фінансової, торговельної та соціальної кооперації між країнами Балто-Чорноморського регіону дозволить їм підвищити свій економічний потенціал та обороноздатність» [5].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у такому напрямі. Отже, Балто-Чорноморський союз у перспективі може стати важливим інструментом забезпе-

чення регіональної безпеки у Європі. Важливим є його потенційний вплив на зовнішньоекономічну безпеку України та держав-учасниць, адже у сучасних умовах він може стати платформою

для розв'язання зовнішньоекономічних проблем, захисту національних інтересів у економічній сфері, започаткування спільних транспортних та енергетичних проєктів тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сарнацький О.П., Мигловець Н.О. Балтійсько-Чорноморське співробітництво як альтернативний інтеграційний напрям для України. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2018. № 4. С. 28–33.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України»: Указ Президента України № 448/202. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017> (дата звернення: 15.10.2021).
3. Галан А.В. Перспективи створення Балто-Чорноморського союзу. *Наукові записки студентів та аспірантів. Серія «Міжнародні відносини»*. 2020. Вип. 5. С. 260–266.
4. Мартинюк В. Балто-Чорноморський союз: проблеми сьогодення та перспективи розвитку. *Intermarum: історія, політика, культура*. 2015. Вип. 2. С. 130–142.
5. Балто-Чорноморський Союз: перспективи реалізації (частина 1). URL: https://bintel.org.ua/nash_archiv/archiv-regioni/archiv-uevropa/archiv-insha-uevropa/volodich-balto/ (дата звернення: 15.10.2021).
6. Левик Б. Концепція Балто-Чорноморського союзу і пострадянський простір. *Історія*. 2014. № 5 (131), вересень–жовтень. С. 87–92.
7. Корома Н. Політико-географічні фактори формування стикових геополітичних регіонів (приклад Балто-Чорноморського регіону). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 2012. Вип. 1 (60). С. 53–57.
8. Дмитро Кулеба: Україна створила 3 нові альянси у Балто-Чорноморському регіоні задля зміцнення безпеки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ukrayina-stvorila-3-novi-alyansi-u-balto-chornomorskomu-regioni-zadlya-zmicnennya-bezpeki> (дата звернення: 15.10.2021).
9. Piotr Kular. Międzymorze – Utopia czy alternatywa. URL: <http://www.nowastrategia.org.pl/miedzymorze-utopia-czyalternatywa/> (дата звернення: 15.10.2021).
10. Климова С.О., Губанова Н.Н. Створення Балто-Чорноморського союзу як зміцнення економічної і політичної платформи України. *Вісник Національного технічного ун-ту «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки)*. Харків: НТУ «ХПІ», 2016. № 28 (1200). С. 41–44.

РОЗДІЛ 2 ПСИХОЛОГІЯ

УДК 316. 624-053.6

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.3>

Андрєсва Ярослава Федорівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Чернівецького національного університету Імені Юрія Федьковича

ORCID ID: 0000-0003-3954-2731

Собкова Світлана Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Чернівецького національного університету Імені Юрія Федьковича

ORCID ID: 0000-0002-9496-581X

ДОСЛІДЖЕННЯ СХИЛЬНОСТІ УЧНІВ ДО ВИЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

THE STUDIES OF STUDENT'S PROPENSITY TO DEVIANT BEHAVIOR

У статті представлені результати дослідження схильності учнів загальноосвітніх закладів до проявів девіантної поведінки. У зв'язку із цим актуалізовано проблему, висвітлено основні напрями її дослідження з погляду різних науковців, показана їхня роль у вивченні зазначеної проблематики, описано методiku, за допомогою якої здійснена відповідна діагностика схильності учнів до проявів різного роду девіацій у поведінці, а також пояснюється принцип опрацювання отриманих даних відповідно до шкал.

У процесі опису отриманих під час дослідження результатів представлено дані за різними шкалами методики: настанова на соціально бажані відповіді, схильність до порушень норм і правил, схильність до адиктивної поведінки, схильність до самоушкодження і саморуїнування, схильність до агресії і насильства, вольовий контроль емоційних реакцій, схильність до делінквентної поведінки. Окрім цього, результати представлені відповідно до навчального класу, статевої належності, а також у загальному ракурсі. Цікавим є також принцип зіставлення отриманих результатів у розрізі класів та в гендерному аспекті аналізу проблеми. З такої позиції продемонстровано найпоширеніші види девіацій учнів. У висновках представлений відсоток респондентів від загальної кількості, які мають схильності до девіантної поведінки, показано, у яких класах сконцентрована їх найбільша кількість, подані найпоширеніші прояви девіацій серед учнів п'ятих – десятих класів, описані особливості прояву різних видів девіацій відповідно до класу за такими шкалами: настанова на соціально бажані відповіді, схильність до порушень норм і правил, схильність до адиктивної поведінки, схильність до самоушкодження і саморуїнування, схильність до агресії і насильства, вольовий контроль емоційних реакцій, схильність до делінквентної поведінки. Авторами визначені перспективи подальших досліджень у напрямі вивчення ціннісних орієнтацій учнів із проявами поведінкових девіацій.

Ключові слова: поведінка, девіантність, поведінкові порушення.

The article under discussion presents the results of studying secondary school student's propensity to deviant behavior. In this regard, the article articulates the problem under studies, points out the basic directions of its investigation from the points of view of different scholars, identifies the latter's role in researching the issue, describes the methods applied in diagnosing students' propensity to various types of deviant behavior, as well as explains the principle of processing the obtained results in accordance with the respective scales and gives respondents' short characteristics.

The data, obtained in the course of the research, are presented in compliance with different methodical scales: orientation to socially desirable answers, propensity to violating norms and rules, propensity to addictive behavior, predisposition to self-damage and self-destruction, predisposition to aggression and violence, will control of emotional reactions, propensity to delinquent conduct. What is more, based on the principle of comparative analysis, the results of the research have been classified with regard to the type of the grade the students belong to and their sex. In this way the most typical types of students' deviations have been determined. Conclusions of the paper contain the percentage of the students with propensity to deviant behavior from the overall number of the respondents; show, in which grades they are mostly concentrated; describe the most

common manifestations of deviations among the students of the 5–10th grades; explain the peculiarities of various types of deviations in accordance with the following scales: orientation to socially desirable answers, propensity to violating norms and rules, propensity to addictive behavior, predisposition to self-damage and self-destruction, predisposition to aggression and violence, will control of emotional reactions, propensity to delinquent conduct. In addition, the authors of the article have outlined the prospects of further investigation of the issue under studies in the aspect of value preferences among the students with behavioral deviations.

Key words: behavior, deviation, behavior disturbance.

Постановка проблеми. Девіантні прояви в поведінці сьогодні не являють собою щось унікальне, нове і маловивчене. Проте саме їх дослідження набуває особливої актуальності в наш час, оскільки він є переломним періодом функціонування суспільства. Це зумовлене тим, що нині взаємодія особи, сім'ї і соціуму відбувається в умовах перетворення суспільних відносин. Ці перетворення викликають як позитивні, так, на жаль, і негативні зміни в різних сферах соціального життя, а також викликають виникнення різного роду поведінкових порушень, особливо в середовищі учнів. Такі негативні тенденції ставлять перед наукою завдання, мета яких – вивчення природи та закономірностей прояву девіантної поведінки та її суб'єктів – осіб і груп.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання девіантної поведінки підлітків досить активно вивчалися. У цьому плані виокремились кілька напрямів. Так, сутність і механізми соціальної дезадаптації та неуспішності соціалізації вивчалися такими дослідниками, як Г. Аванесов, Б. Алмазов, С. Белічева, В. Бочарова, Р. Вайнола, Н. Гавриш, Г. Лактіонова, Л. Міщик, В. Мудрик, В. Оржеховська, В. Плешаков, А. Суханов та інші. Сутності та закономірностям виховання підлітків із проявами девіантної поведінки присвячені роботи М. Алемаскіна, А. Белкіна, І. Запорожан, Л. Зюбіна, В. Крутецького, Р. Овчарова, В. Шевчука й інших. Соціально-педагогічні чинники виникнення порушень у поведінці вивчали Б. Алмазов, Р. Дабагян, Ц. Короленко, Е. Костяшкін, Г. Медведєв та інші. Питанням запобігання поведінковим відхиленням у підлітків приділялась увага з боку таких науковців, як Є. Антипова, В. Гуров, І. Козубовська, Ю. Юричка й інші. Перевихованням підлітків із девіаціями в поведінці приділялась увага з боку Л. Вольнової, В. Деєва, Е. Змановської, В. Литвинкова, О. Пилипенка, М. Стурової, Т. Титаренко, Г. Уманова й інших. Виявлення медико-психічних особливостей девіантної поведінки цікавили С. Алексєєва, М. Алемаскіна, С. Бадмаєва, І. Дьоміна, Є. Гороховського, О. Киричука, С. Подмазіна, Т. Титаренка й інших.

Метою статті постає опис результатів емпіричного дослідження схильності учнів п'ятих – десятих класів до проявів девіантної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Дослідження особливостей прояву девіантної поведінки проводилось із залученням учнів п'ятих – десятих класів загальноосвітніх закладів Чернівецької області. Загальна кількість респондентів – 231 особа, з яких – 118 дівчат та 113 хлопців.

Для здійснення дослідження було застосовано методику діагностики схильності до девіантної поведінки (А. Орел). *Методика діагностики схильності до девіантної поведінки* розроблена Вологодським центром гуманітарних досліджень і консультування «Розвиток» у 1992 р. [1, с. 209–213].

Методика складається з 98 тверджень, на кожне з яких учням пропонувалося дати відповідь «так» або «ні». Підрахунок балів здійснювався так, що кожній відповіді за ключем надавався один бал. Отриманий сумарний бал порівнювався з тестовими нормами.

Аналіз результатів на кожну із семи шкал методики здійснювався за чотирма варіантами розвитку характеристики відповідно до тестових норм, як-от: виражена характеристика, норма, слабовиражена характеристика, характеристика відсутня.

Опис результатів здійснено за такими шкалами, як: шкала настанови на соціальну бажаність, шкала схильності до порушень норм і правил, шкала схильності до адиктивної поведінки, шкала схильності до самоушкодження і саморуйнування, шкала схильності до агресії і насильства, шкала вольового контролю емоційних реакцій, шкала схильності до делінквентної поведінки.

Вивчення схильності учнів до девіантної поведінки дозволило передусім виявити в них наявність настанови на соціально бажані відповіді. Вона притаманна 63% респондентів. Цей показник об'єднує 62% всіх дівчат і 64% хлопців. З одного боку, дана характеристика може свідчити про орієнтованість школярів на нормативно прийнятну поведінку (залежність від громадської думки), отже – орієнтування на соціально привабливі відповіді, а з іншого – високий бал за шкалою свідчить про готовність досліджуваних представляти себе в найбільш вигідному світлі.

Найбільш орієнтованими на соціально бажані відповіді виявились учні п'ятих класів (95%).

Загалом очевидними є два переломні моменти розвитку настанови на соціальну бажаність: вона яскраво виражена серед учнів восьмих і дев'ятих класів. Зрештою, пізніше, із плином часу орієнтованість школярів на соціальне оточення та бажаність спадає, що є ознакою незалежної свідомої особи.

3% мають виражену схильність до порушення норм і правил (рис. 1).

Ця схильність з'являється більшою мірою у старших класах, починаючи з восьмого в дівчат (5%), з дев'ятого – у хлопців (5%). У десятому класі схильність до порушення норм і правил зростає до 11% у межах вираженої характеристики. У даній віковій категорії виражена схильність до порушення норм і правил у дівчат незначною мірою переважає над показником у хлопців (15 і 6%).

Загалом більшість досліджуваних учнів характеризуються проявами нормального показника і слабо вираженою схильністю до порушення норм і правил.

За шкалою «Схильність до адиктивної поведінки» отримано такі результати: у 4% респондентів виявлена схильність (рис. 2), яка з'являється у восьмому класі (5%) і зберігається на тому ж рівні в дев'ятому з однаковим розподілом за статтю (по 5%). У десятому класі показник зростає до 16% (22% хлопців і 10% дівчат).

Загалом серед учнів із вираженою характеристикою переважають показники хлопців (5%) на тлі показників дівчат (3%).

За віковою категорією чітка відмінність простежується в десятому класі – серед усіх опитаних у 22% десятикласників виявлена схильність до адиктивної поведінки.

Отже, 46% респондентів мають нормальний показник за даною шкалою, 42% характеризуються слабо вираженою схильністю до адиктивної поведінки, у 7% узагалі відсутня вимірювана характеристика, а в 4% вона виражена.

Загалом, у більшості учнів інтенсивність прояву характеристики не виходить за межі норми (46%).

Не можна не звернути увагу на те, наскільки висока чисельність осіб із відсутньою схильністю в п'ятому класі (32%). Картину, яка спостерігається в даній віковій групі, не варто вважати стовідсотково адекватною, адже в п'ятому класі 95% учнів мають виражену настанову на соціально бажані відповіді, а це означає, якщо схильності до девіацій в даній когорті є, то вони приховані від нашого ока.

За шкалою «Схильність до самоушкодження і саморуйнування», порівняно з результатами попередніх шкал, вираженість ознаки найвища (10%) (рис. 3).

Ця схильність з'являється в шостому класі у хлопців (11%), у сьомому класі – у дівчат (12%), проте в даній віковій групі зменшується кількість хлопців за ознакою до 5%. У восьмому та дев'ятому класах чисельність за варіантом вираженості зберігається серед хлопців на тому ж

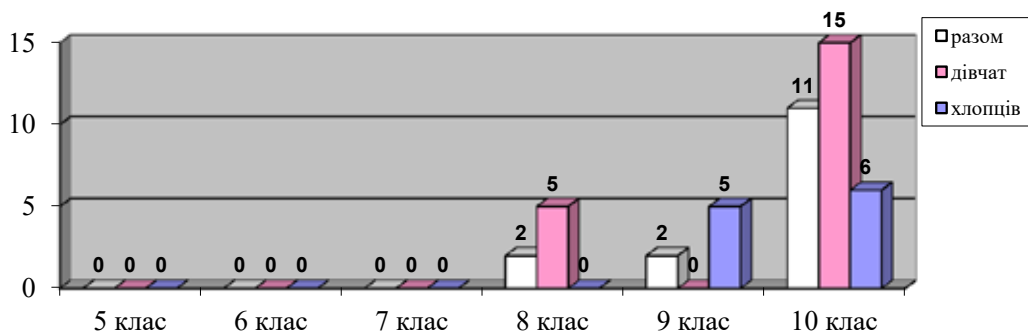

Рис. 1. Вираженість характеристики «Схильність до порушень норм і правил» у різних класах, %

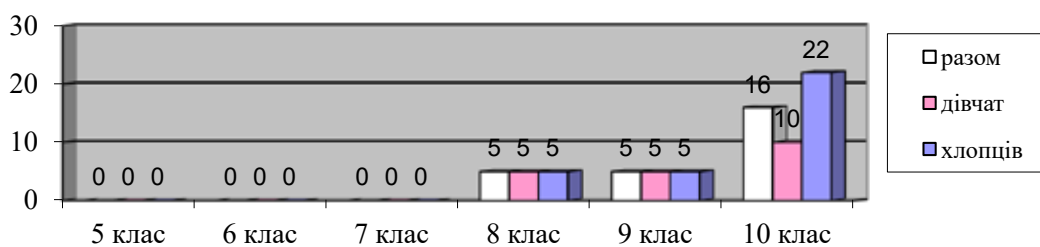

Рис. 2. Вираженість характеристики «Схильність до адиктивної поведінки», %

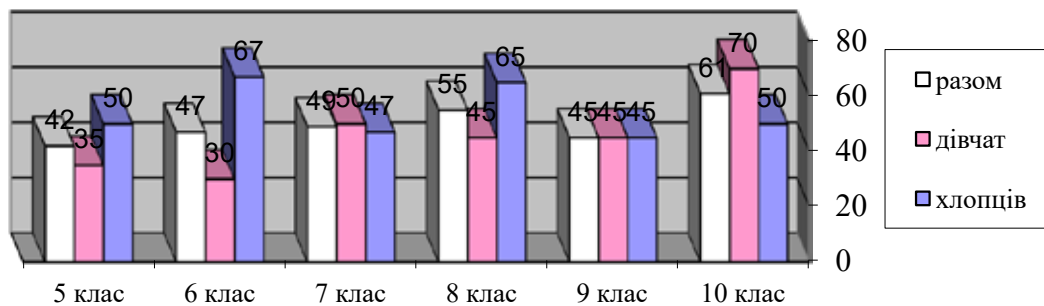

Рис. 3. Розподіл прояву нормального показника за шкалою «Схильність до самоушкодження і саморуйнування», %

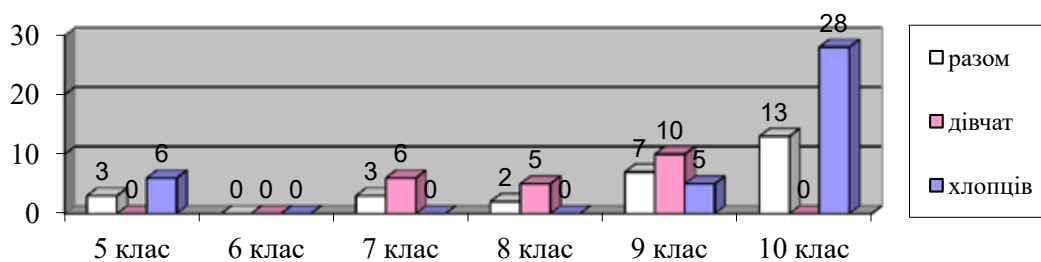

Рис. 4. Розподіл прояву вираженої характеристики за шкалою «Схильність до агресії і насильства», %

рівні. А от у дівчат величина ознаки у восьмому класі незначно спадає (10%) і стрімко збільшується до 25% у дев'ятому класі. У десятому класі дівчат із вираженою схильністю стає менше, а кількість хлопців зростає (33%).

Загалом за ознакою «схильність до самоушкодження та саморуйнування» переважають варіанти «норма» і «слабовиражена характеристика». Наприклад, оскільки у п'ятому класі дуже висока орієнтація на соціально бажані відповіді, то найбільше проявляється варіант «слабовиражена характеристика» (58%). Надалі його величина поступово спадає до восьмого класу (37%), а в дев'ятому – зростає до 40%, знову спадає в десятому.

Дуже яскраво виявлений варіант «виражена характеристика». Він з'являється вже в шостому класі і зростає до 21%.

Отже, на схильність до самоушкодження і саморуйнування варто звернути особливу увагу, адже серед п'яти вимірюваних девіацій дана характеристика є найбільш вираженою для всіх (окрім п'ятих класів) вікових категорій і для обох статей.

За результатами дослідження схильності до агресії і насильства (рис. 4), 5% респондентів мають виражену схильність. Дана схильність з'являється в п'ятому класі серед хлопців (6%), у шостому класі вона не спостерігається, а в сьомому і восьмому – наявна, причому біль-

шою мірою серед дівчат (6 і 5%). У дев'ятому класі величина ознаки зростає до 7% усієї вибірки (10% дівчат і 5% хлопців).

Найбільший показник за цим варіантом має десятий клас (13%).

У десятому класі дівчат із вираженою схильністю до агресії не виявлено, на відміну від хлопців (28%).

Як бачимо, схильність до агресії та насильства з'являється в досить ранньому віці (п'ятий клас), у шостому класі ознака не спостерігається, у восьмому класі вона незначно падає і суттєво зростає до десятого класу. Оскільки характеристика (виражена схильність) зникає в шостому класі, варто починати вжиття запобіжних заходів саме в цій віковій групі.

За шкалою «Вольовий контроль емоційних реакцій» лише у 13% опитаних виявлена вираженість. Цей показник трохи більший у дівчат (14%) порівняно із хлопцями (12%) (рис. 5).

Кількість осіб із вольовим контролем зростає до восьмого класу (20%), у дев'ятому – незначним чином спадає до 15%, досягає відмітки 21% у десятому.

У п'ятому та шостому класах хлопці з вираженим вольовим контролем значно переважають над дівчатами. Серед учнів п'ятих класів спостерігається поява ознаки лише серед хлопців (6%), а в шостому класі вона зростає (17%). Аналогічно спостерігається ознака в дівчат у сьомому класі,

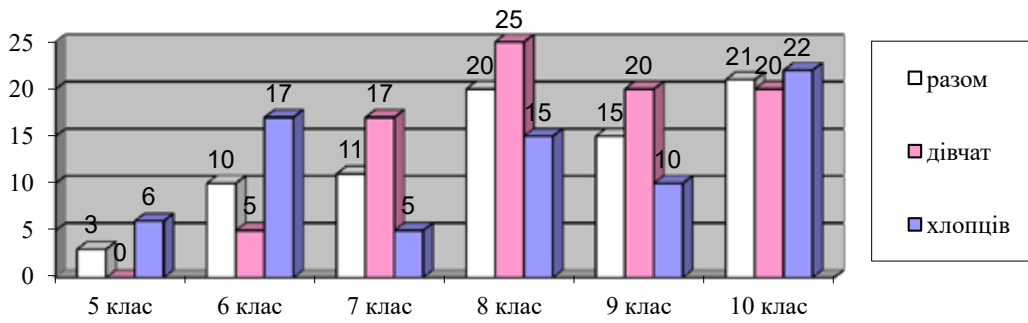

Рис. 5. Розподіл відсутності характеристики за шкалою «Схильність до агресії і насильства», %

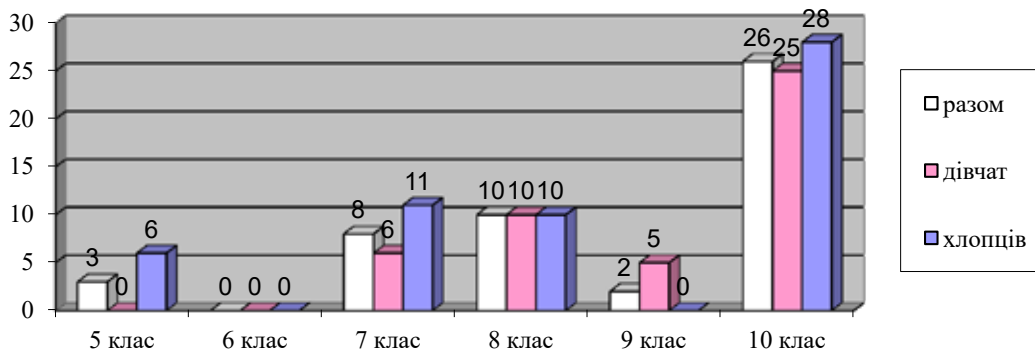

Рис. 6. Розподіл респондентів із вираженою характеристикою за шкалою «Схильність до делінквентної поведінки», %

тоді як кількість хлопців із вираженою характеристикою спадає до 5%. У восьмому та дев'ятому класах кількість дівчат із вираженим вольовим контролем переважає над кількістю хлопців. У восьмому класі чисельність дівчат становить 25%, у дев'ятому – 20%. У десятому класі показники відповідно до статевої ознаки майже вирівнюються. Отже, контролюють свої емоційні реакції 20% дівчат і 22% хлопців.

Вольовий контроль емоційних реакцій учнів поступово зростає до восьмого класу з незначним спадом в дев'ятому і подальшим зростанням у десятому класі.

Згадаємо результати за першою шкалою «Настанова на соціально бажані відповіді». Серед учнів десятих класів настанова на соціальну бажаність стрімко впала до 37%, а кількість дітей із взагалі відсутньою характеристикою становила 8%. Зв'язок полягає в тому, що зі спадом залежності від суспільного схвалення (зовнішній контроль) зростають внутрішній контроль (самоконтроль) і готовність відповідати за свої вчинки. Проте паралельно зі становленням незалежної особистості, здатної на самостійні рішення, зростає показник схильностей до девіацій. Можна припустити, що причиною цього є те, що зовнішній контроль є непрогнозованим для людини,

а внутрішній контроль (самоконтроль) частіше поблажливий до його носія, тобто більшою мірою залежить від самої особи.

Результати отриманих даних із вираженою характеристикою «Схильність до делінквентної поведінки» свідчать, що 8% респондентів мають виражену схильність до делінквентної поведінки (рис. 6).

Дана ознака з'являється серед хлопців у п'ятому класі, а в шостому – вона відсутня, надалі виникає в сьомому класі у дівчат і зростає серед хлопців до 11%. У восьмому класі величина варіанта за обома статтями зрівнюється (10%), а в дев'ятому – зменшується до 2% лише в дівчат.

За статтю чисельність осіб за варіантом «норма» майже однакова: дівчат – 70%, хлопців – 66%.

Дана ознака досягає найбільшої величини в дев'ятому класі (85%), найменшої – у п'ятому (39%). Розвиток характеристики має циклічну тенденцію: з п'ятого по шостий клас вона зростає, із шостого по восьмий – спадає, з восьмого по дев'ятий – частота значень зростає і знову спадає до десятого класу.

Отже, у тих вікових групах, де чисельність дітей за ознакою «виражена характеристика» низька (порівняно з іншими класами) або відсутня, спостерігається стрімкий ріст ознаки за варіантом

«норма». Схожий рух характеристики «слабовиражена» та «виражена». З п'ятого по шостий класи спадає чисельність осіб за обома варіантами, різниця лише в тому, що кількість дітей із слабовираженою характеристикою більш інтенсивно спадає, аніж чисельність учнів із вираженим варіантом. Із шостого по восьмий клас зростає кількість дітей із вираженою схильністю, вектор за слабовираженою характеристикою повторює напрям попереднього варіанта. У дев'ятому класі показник за обома варіантами стрімко зменшується майже в однаковій різниці (між восьмим і дев'ятим класом). Насторожує результат, що демонструє десятий клас, – 26% респондентів зі схильністю до делінквентної поведінки.

Як демонструє таблиця 1, загалом 14% дівчат мають схильність до девіантної поведінки. З-поміж п'ятох видів девіацій найбільш поширена схильність до самоушкодження та саморуйнування (9%). Дана ознака найбільш характерна для учениць сьомого (12%) та дев'ятого (25%) класів. У восьмому класі кількість дівчат із схильністю до самоушкодження рівна чисельності учениць із схильністю до делінквентної поведінки (10%). Трохи менше школярок (8%) характеризуються схильністю до делінквентної поведінки. Дана ознака явно виражена в учениць десятого класу (25%).

Спостерігається чіткий взаємозв'язок: з ростом настанови на соціальну бажаність зростає схильність до девіантної поведінки, і навпаки, із спадом настанови – зменшується кількість дітей із девіантними проявами. Це може бути пов'язано з юнацьким максималізмом і бажанням суперечити укладеним нормативним уставам та суспільно значущим цінностям. Ці прояви можуть бути пояснені як мінімум двома припущеннями:

1. Схильності до девіацій з'являються у школярок як протест проти соціально орієнтованої поведінки більшості однокласників.

2. Схильності до девіацій з'являються як результат внутрішнього конфлікту учнів, що

орієнтовані на соціальну бажаність (наприклад, постійне несхвалення поведінки (чи результатів праці) вихованої (чи старанної в навчанні) дитини).

Щоб підтвердити чи спростувати названі припущення, потрібно провести повторне опитування саме тих дітей, що мають девіантні прояви.

Щодо взаємозалежності між розвитком характеристики вольового контролю і збільшенням кількості дітей, схильних до девіацій, – чіткого зв'язку не спостерігається. Тут можна констатувати таке:

1. З появою вольового контролю емоційних реакцій з'являються девіантні прояви.

2. У восьмому класі, коли значно зросла кількість дітей із вираженим вольовим контролем, незначно (на 2%) зменшилась кількість дітей, що схильні до девіантної поведінки, тобто зростання вольового контролю над емоціями суттєво не знижує девіантні прояви в конкретній віковій категорії.

Цікаво простежити, як змінюється кожна конкретна схильність залежно від розвитку настанови на соціально бажані відповіді і вольового контролю.

Серед дівчат, схильних до девіацій, схильність до порушення норм і правил з'являється у восьмому класі і значно зростає в десятому класі, коли стрімко спадає настанова на соціальну бажаність. Схильність до адиктивної поведінки спостерігається у восьмому і дев'ятому класах і зростає в десятому класі, коли спадає настанова на соціальну бажаність. Схильність до делінквентної поведінки зростає у восьмому і десятому класах, коли спадає настанова на соціальну схваленість. Варто зауважити, що за спаду настанови зростає вольовий контроль.

Звідси випливає висновок: із спадом настанови на соціальну бажаність зростає кількість осіб, схильних до порушення норм і правил, адиктивної і делінквентної поведінки.

Така тенденція пояснюється різницею дії зовнішнього та внутрішнього контролю. Висо-

Таблиця 1

Розподіл вираженої схильності до прояву девіацій у дівчат, %

Девіації	класи						Усього N = 118
	5 N = 20	6 N = 20	7 N = 18	8 N = 20	9 N = 20	10 N = 20	
схильність до порушення норм і правил	0	0	0	5	0	5	3
схильність до адиктивної поведінки	0	0	0	5	5	0	3
схильність до самоушкодження і саморуйнування	0	0	12	10	5	0	9
схильність до агресії і насильства	0	0	6	5	0	0	3
схильність до делінквентної поведінки	0	0	6	10	5	5	8
Усього:	0	0	7	15	0	5	14

кий бал за настановою на соціально бажані відповіді свідчить про пріоритетність зовнішнього контролю, що функціонує незалежно від бажання особи (носія соціальної дії). З послабленням впливу зовнішнього контролю зростає внутрішній контроль (вольовий контроль емоційних реакцій), що прямо залежить від бажань і настроїв суб'єкта.

Варто звернути увагу на розвиток схильності до самоушкодження і саморуйнування. Зростання чисельності учениць із даною девіацією залежить не від спаду настанови на соціально бажані відповіді (зовнішній контроль), а від її зростання. Названа схильність з'являється в сьомому класі (12%), коли в цій віковій категорії вольовий контроль зростає, а настанова на соціальне схвалення спадає, проте в сильному розриві (відповідно 17 і 67%). У восьмому класі настанова на соціальну бажаність стрімко спадає, схильність до самоушкодження також спадає (проте незначно – на 2%), але продовжує рости вольовий контроль. У дев'ятому класі цей взаємозв'язок найбільш яскраво спостерігається – вольовий контроль спадає на 5%, настанова на соціальну бажаність стрімко зростає на 20%, разом із нею зростає на 15% показник щодо саморуйнування. У десятому класі вольовий контроль зберігається на тому ж рівні, що і в дев'ятому, настанова на соціальну бажаність спадає на 35%, разом з нею спадає схильність до самоушкодження – на 15%.

Якщо розвиток схильностей до порушення норм і правил, адиктивної та делінквентної поведінки характеризується такою закономірністю, що ріст девіацій залежить від спаду настанови

на соціально бажані відповіді, то ріст схильності до самоушкодження залежить від росту настанови на соціальну бажаність. У дев'ятому класі (у тій точці, коли розвиток настанови змінює свій напрям), зростає не тільки схильність до самоушкодження (порівняно з попереднім класом), але і схильність до агресії і насильства (на 5%).

Схильність до девіантної поведінки виявлена в 17% хлопців (рис. 7).

Якщо в дівчат з'являються девіантні прояви в сьомому класі, то серед хлопців виявлені такі прояви (11%) уже в п'ятому класі. Найбільше хлопців із вираженими девіантними проявами сконцентровано в десятому класі (50%).

Чисельність хлопців, що мають схильності до девіантної поведінки, майже однакова в кожному класі, починаючи з п'ятого і до дев'ятого. Показник виражених девіацій стрімко збільшується в десятому класі (50%) до половини.

Взаємозв'язок між розвитком настанови на соціальну бажаність, вольовим контролем і розвитком схильностей до девіантної поведінки у хлопців не виявлений.

Найбільш поширені види девіацій у хлопців такі: схильність до самоушкодження і саморуйнування (10%), схильність до делінквентної поведінки (9%). Менш поширені схильність до агресії та насильства (6%) та схильність до адиктивної поведінки (5%). Найменша кількість хлопців, що мають схильність до порушень норм і правил (2%) (табл. 2).

П'ятий клас характеризується появою у хлопчиків схильностей до делінквентної поведінки та до

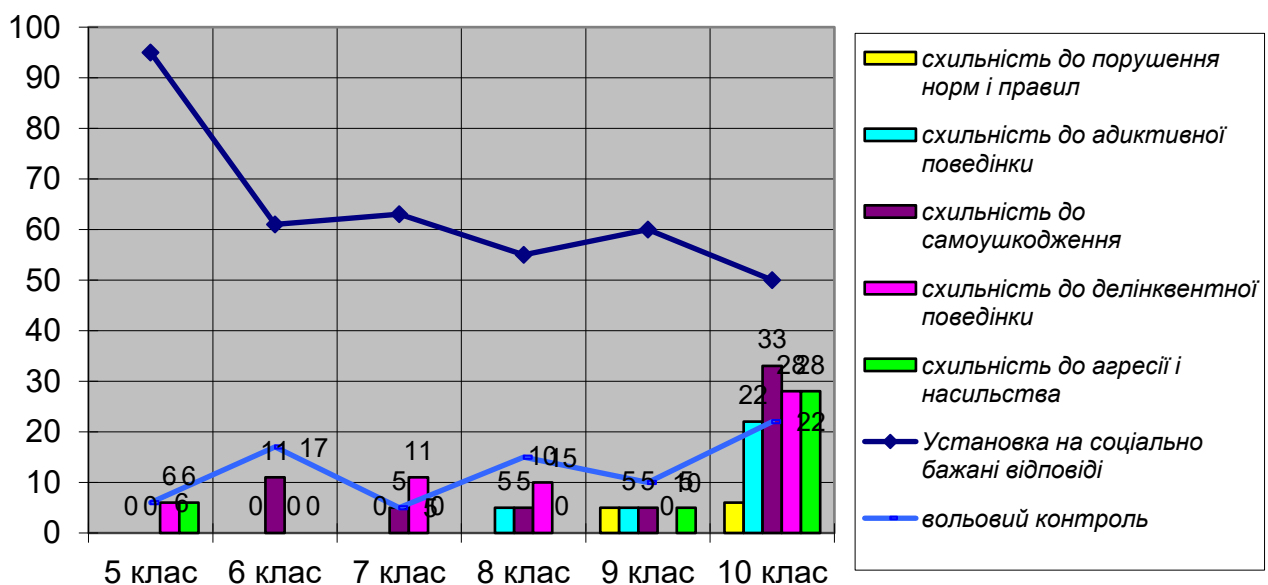

Рис. 7. Узагальнені результати діагностики схильності хлопців до проявів девіантної поведінки (за кожною шкалою), %

Таблиця 2

Розподіл вираженої схильності до прояву девіацій у хлопців, %

Девіації	класи						
	5 N = 20	6 N = 20	7 N = 18	8 N = 20	9 N = 20	10 N = 20	Усього N = 118
схильність до порушення норм і правил	0	0	0	2	2	1	3
схильність до адиктивної поведінки	0	0	0	5	5	16	4
схильність до самоушкодження і саморуйнування	0	5	8	7	15	1	10
схильність до агресії і насильства	3	0	3	2	7	13	5
схильність до делінквентної поведінки	3	0	8	10	2	26	8
Усього:	5	5	14	12	20	37	16

агресії і насильства. У шостому класі з'являється схильність до самоушкодження, у сьомому і восьмому класах яскраво виражена серед хлопців схильність до делінквентної поведінки, у дев'ятому класі спостерігаються всі види девіацій (окрім делінквентної поведінки) у поодиноких випадках (5% – це 1 особа, коли N = 20). У десятому класі найбільше хлопців, що мають схильність до самоушкодження (33%), трохи менше їх зі схильностями до делінквентної поведінки і до агресії (по 28%). У цій же віковій категорії значно зростає чисельність хлопців, що мають схильність до адиктивної поведінки (22%), і трохи зростає кількість осіб, схильних до порушень норм і правил (6%).

16% опитаних мають схильності до девіантної поведінки, 17% хлопців і 14% дівчат. Найбільш поширеними девіаціями для обох статей є схильність до самоушкодження та схильність до делінквентної поведінки.

Загалом, схильності до девіантної поведінки з'являються в п'ятому класі, у сьомому класі відбувається їх збільшення до 14%, у восьмому класі – зменшення на 2%, зростання до 20% у дев'ятому класі, коли зростає настанова на соціальну бажаність.

Найбільша кількість дітей, схильних до девіантної поведінки, сконцентрована в десятих класах (37%).

Загалом, усі п'ять видів девіантної поведінки з'являються у школярів уже у восьмому класі, це означає, що вжиття превентивних заходів (для обох статей) треба починати до восьмого класу.

Висновки. Аналіз проявів девіацій у поведінці сучасних учнів здійснено на основі застосування відповідної методики, у результаті чого констатовано:

– 16% усіх опитаних респондентів мають схильності до девіантної поведінки. Найбільша їх кількість сконцентрована в десятих класах (37%);

– найпоширенішими проявами девіацій серед учнів п'ятих – десятих класів є схильність до самоушкодження та до делінквентної поведінки;

– схильності до порушення норм і правил і до адиктивної поведінки у школярів з'являються у восьмому класі і значно зростають у десятому класі;

– найбільш орієнтованими на соціально бажані відповіді виявились учні п'ятих класів (95%). Водночас у п'ятому класі майже не виявлені будь-які прояви девіантної поведінки, що може бути пов'язано із прагненням учнів до схвалення та високою орієнтацією на позитивну оцінку своїх учинків та дій значущими дорослими (учителі, батьки й інші);

– 3% від загальної кількості опитаних школярів мають виражену схильність до порушення норм і правил. Дана схильність з'являється з восьмого класу, а в десятому класі зростає до 11%;

– у 4% респондентів виявлена схильність до адиктивної поведінки. Вона з'являється у восьмому класі, повільно зростає до десятого класу;

– схильність до самоушкодження і саморуйнування з'являється в шостому класі у хлопців (11%), у сьомому класі – і в дівчат (12%). У восьмому класі дана схильність зберігається серед хлопців на тому ж рівні, але стрімко збільшується у дев'ятому класі в дівчат (25%). У десятому класі кількість дівчат із вираженою схильністю яскраво спадає, а от чисельність хлопчиків зростає до 33%. Ця схильність серед п'яти вимірюваних девіацій найбільш виражена для більшості (окрім п'ятих класів) вікових категорій і для обох статей;

– 5% усіх респондентів мають виражену схильність до агресії і насильства, яка з'являється вже в п'ятому класі і повільно зростає до дев'ятого класу, а от у десятому стрімко збільшується (до 13% десятикласників). Цей факт підтверджує, що схильність до агресії та насильства з'являється в досить ранньому шкільному віці;

– вольовий контроль емоційних реакцій чітко проявляється в учнів шостого класу, але водночас спостерігається і поява перших девіантних проявів (5%). У сьомому класі девіації з'являються

вже в 14% учнів. Значний ріст вольового контролю спостерігається в учнів десятого класу, але кількість девіантних проявів не зменшується, а навпаки, стрімко зростає. З появою здатності контролювати свої вчинки і емоції зростає і показник девіацій;

– виражена схильність до делінквентної поведінки спостерігається у 8% респондентів. Вона дуже слабо проявляється в п'ятому класі, у сьомому вона спостерігається в дівчат, зростає

у хлопців та досягає свого найвищого показника в десятикласників (26%). З огляду на це дуже важливо проводити профілактичну роботу, спрямовану на запобігання делінквентній поведінці, починаючи з п'ятого класу, коли дана схильність ще не стає для дитини нормою поведінки і не вважається прийнятною.

Перспективи досліджень. Перспективою подальших досліджень стає аналіз життєвих цінностей в учнів із проявами девіантної поведінки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація : навчальний посібник для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів / за ред. О. Полякової. Суми : Університетська книга, 2009. 346 с.

UDC 159

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.4>

Arshava Iryna Fedorivna,

Doctor of Psychological Sciences, professor,
the Head of the Department of General Psychology and Pathopsychology
Oles Honchar Dnipro National University
ORCID ID: 0000-0003-1672-4479

Baratynska Anastasiia Volodymyrivna,

Senior Lecturer at the Department of General Psychology and Pathopsychology
Oles Honchar Dnipro National University
ORCID ID: 0000-0003-4979-799X

PECULARITIES OF PROFESSIONAL BURNOUT MANIFESTATION AMONG POLICEMEN IN THE ASPECT OF PERSONALITY PSYCHOLOGICAL SPECIFIC

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПРАВООХОРОНЦІВ ЗАЛЕЖНО ВІД ПСИХОЛОГІЧНОЇ СПЕЦИФІКИ ОСОБИСТОСТІ

Great number of researches by both domestic and foreign researchers are devoted to the study of so-called “burnout syndrome”, which is a combination of emotional, mental and physical exhaustion of employees. Despite this fact, the relevance of studying this problem among law enforcement officers is increasing every year. The idea of studying professional burnout in the aspect of specific, so-called negative personality traits or the “dark” triad of the individual, the components of which are Machiavellianism, non-clinical narcissism and non-clinical psychopathy, rises great interest.

This article is devoted to the problem of detecting professional burnout among law enforcement officers, as well as the impact of the so-called “dark” triad of personality on the occurrence of burnout syndrome among this category of employees.

The history of studying the psychological phenomenon of the “dark” triad personality traits, as well as the peculiarities of manifestation of its each component are considered.

The following results were obtained on the basis of the conducted empirical research. Most respondents are diagnosed with the presence of professional burnout 1–3 degrees, while among all phases of the syndrome resistance phase is the most common (found in 30% of subjects). The presence of Machiavellianism was determined among 80% of respondents, while the manifestations of non-clinical narcissism and non-clinical psychopathy among 25% and 15% of respondents, accordingly.

Statistically significant results were obtained between the indicators of burnout syndrome and the components of the “dark” triad personality traits. Thus, each phase of burnout syndrome is characterized by manifestation of non-clinical psychopathy; there is statistically significant correlation between the phases of professional burnout and some indicators of narcissism (belief in own uniqueness and manipulation in interpersonal relationships) as well as between rates of Machiavellianism scale and burnout syndrome among law enforcement officers.

Key words: burnout syndrome, phases of burnout, “dark” triad personality traits, law enforcement officers.

Дослідженню так званого «синдрому професійного вигорання», що являє собою поєднання емоційного, психічного та фізичного виснаження працівників, присвячена велика кількість робіт як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Попри цей факт, актуальність вивчення такої проблеми у представників правоохоронних органів не зменшується, а дедалі збільшується з кожним роком. Особливо цікавим є уявлення про професійне вигорання залежно від розвитку специфічних, так званих негативних особистісних характеристик, або тріади «темних» рис особистості, компонентами якої є макіавеллізм, неклінічний нарцисизм та неклінічна психопатія.

Ця стаття присвячена проблемі виявлення професійного вигорання у представників правоохоронних органів, а також впливу наявності так званої «темної» тріади особистості на виникнення вигорання у такої категорії співробітників.

Розглянуто історію вивчення психологічного феномена тріади «темних» рис особистості, а також особливості прояву кожної з її складників.

На базі проведеного емпіричного дослідження отримано такі результати. У більшості респондентів діагностується наявність професійного вигорання 1–3 ступенів, при цьому серед усіх фаз синдрому найбільш поширеною є фаза резистентії (виявлено у 30% досліджуваних). Наявність макіавеллізму визначено у 80% опитуваних, тоді як прояви неклінічного нарцисизму та неклінічної психопатії у 25% та 15% досліджуваних відповідно. Отримано статистично значущі результати між показниками синдрому вигорання та складниками тріади «темних» рис особистості. Так,

прояви неклінічної психопатії є характерними для кожної з фаз професійного вигорання; спостерігається статистично значущий кореляційний зв'язок між фазами вигорання та деякими показниками нарцисизму (віра у власну унікальність та маніпуляція в міжособистісних стосунках); а також отримано певний статистично значущий зв'язок між проявами макіавеллізму та показниками професійного вигорання серед працівників правоохоронних органів.

Ключові слова: синдром професійного вигорання, фази професійного вигорання, «темні» риси особистості, представники правоохоронних органів.

Problem identification. The beginning of the 21st century – the period of rapid changes in all spheres of life, the current realities of today (economic instability, high level of unemployment, military conflicts and especially Pandemic caused by COVID-19) negatively affect the mental health of the population and worsen the psychological state of the society all over the world.

It is known that burnout syndrome most often “affects” the representatives of various socio-economic professions, where the subject of activity is constantly involved in the problems of emotionally disadvantaged partner. Police officers are in the special “risk group” because their activity is associated with high level of responsibility, the presence of constant stressors, excessive emotional tension as well as situations that are life- and health-threatening.

Despite the large number of researches of burnout syndrome from different points of view (K. Maslach, 1993, 2014; V. Boyko, 1996; J. VanHorn, V. Schaufeli, R. Bürke, 1997; O. Rukavishnikov, 1998; V. Orel, 2001; I. Arshava, 2002; L. Karamushka, E. Nosenko, N. Grisenko, 2010) and among law enforcement officers in particular (A. Budanov, 1992, 1994; B. Medvedev, 1996; S. Beznosov, 1997; O. Timchenko, 2003; E. Potapchuk, 2004; O. Krapivina, 2004; Don Kurtz, 2008; I. Motsonelidze, 2010; S. Vyshnichenko, 2014; Khairulin, 2014) the study of the “dark” triad personality traits of the police officers, as well as the analysis of the relationship between the components of the triad – Machiavellianism, non-clinical narcissism and non-clinical psychopathy, and the emergence of burnout syndrome still remains outside the scientific interests.

The history of the “dark” triad personality traits study began in the mid-1990s, when J. McHoskey suggested that indicators of non-clinical psychopathy, non-clinical narcissism and Machiavellianism were closely correlated.

The term “dark triad” entered the categorical apparatus of psychological science only at the beginning of the twenty-first century, in 2002, thanks to the study of student group led by D. Polhus and K. Williams. The characteristics included in the triad show negative correlation with emotional intelligence, friendliness and honesty – the tendency to deceive. We can assume that all personality traits included in the “dark triad” affect the sphere of interaction of the

individual with society, interpersonal relationships and attitudes [1; 2].

This problem becomes extremely important in the aspect of professional burnout among law enforcement officers.

Modern scientific views do not allow to form a full-fledged idea of professional burnout from specific, “negative” personal characteristics. The study of such characteristics arouses considerable scientific interest.

The purpose of this article is to analyze the study of peculiarities of professional burnout manifestation among law enforcement officers, especially the influence of “dark” personality traits on the occurrence of burnout syndrome.

The main material. So, consider the “dark” triad personality traits more detail. Psychopathy – a set of stable innate personality traits, which are based on disharmony, imbalance or instability of mental processes. Psychopathy is manifested mainly by inadequate behavioral, lack of social adaptation and is usually not accompanied by expressed psychopathological disorders [4].

Narcissism – excessive egomania as well as the sense of self-importance. Due to Z. Freud, narcissism is the state in which ego itself is chosen as the object of love and worship. Some manifestations of narcissism are present in most people, but when they become enlarged, they can be a symptom of schizophrenia, personality changes or some other diseases [5].

Machiavellianism of the individual means a stable characterological feature, which is manifested in the tendency to manipulate other people in interpersonal relationships in order to achieve own purely selfish goals.

It is important to note that the first fundamental psychological study of this problem was conducted in the 1970s by American researchers R. Christie & F. Geis. They analyzed political treatise “The Prince” (1532) written by Italian philosopher N. Machiavelli and with the help of content analysis identified the main beliefs and attitudes of the author, based on which they created a method for diagnosing Machiavellianism as a permanent personality trait [6].

There are 3 main psychological components within the concept of “Machiavellianism”:

1. Cynical attitude towards other people as if they are weak and dependent on social pressure. Machi-

avellians tend to treat other people with suspicion, emotional alienation, focusing not on their partner, but on their own benefit that they can get from him.

2. Features of the behavioral sphere and the use of manipulative techniques in the process of interpersonal interaction. It is important to note that the Machiavellian always manipulates consciously in order to achieve his own benefit, while using sophisticated techniques of flattery, deception, bribery. It is no coincidence that one of the meanings of this term translates as “unscrupulous”.

3. Ignoring social morality, when it interferes with achieving the desired results [7].

To determine the features of the manifestation of burnout syndrome among law enforcement officers, as well as the impact of “dark” personality traits on the occurrence of professional burnout, we conducted the empirical research in several stages. The sample consisted of police officers from Dnipro and Dnipropetrovsk region. The total number of subjects – 30 people (23 men and 7 women): operatives, investigators, traffic police officers, drivers, etc., the average age of the subjects is 35 years, with work experience from 2 to 15 years.

To answer the research questions the following data tools were used:

1) “Diagnosis of emotional burnout” method by V. Boyko [3];

2) to study the triad of “dark” personality traits – the method “PEN” by H. Eysenck adapted by A. Shmelyov (psychoticism scale) [8]; the questionnaire “Narcissistic Personality Traits” by O. Shamshikova, N. Klepikova [9]; scale “Mach – IV” by R. Christie, F. Geys adapted by V. Znakov [10].

The main purpose of the first part of our research was to identify burnout syndrome among police officers as well as diagnose “dark” personality traits among this category of professional workers. So, most respondents were diagnosed with professional burnout of the first – third degrees due to the results

of “Diagnosis of emotional burnout” inventory by V. Boyko [3]. The distribution of the subjects by phases of professional burnout was the following: tension phase – 10% of respondents; resistance phase – more than 30% of respondents; exhaustion phase – 20% of respondents.

Also, the features of manifestation of the “dark” triad personality traits were determined using the above mentioned tools and the following results were obtained: the presence of Machiavellianism is diagnosed in 80% of subjects, manifestations of non-clinical psychopathy – in 15% of respondents, in turn, manifestations of non-clinical narcissism is characterized 25% of subjects.

The second part of our research was dedicated to the studies of relationship between the presence of “dark” personality traits and the occurrence of burnout syndrome among law enforcement officers. The results of the empirical research were processed with the help of r-linear Pearson correlation coefficient.

It was found that there is statistically significant correlation between indicators of burnout and manifestations of Machiavellianism among police officers (correlation index 0.61, $p < 0.01$). It is possible to assume that law enforcement officers, who are diagnosed with certain symptoms or phases of burnout, tend to be cynical about their subjects – with suspicion or emotional alienation; use manipulative techniques in the process of interpersonal interaction in order to achieve their own goals. Analysis results of correlations between indicators of non-clinical narcissism and the rate of burnout syndrome are presented in table 1.

As we can see, the higher the rate of burnout is, the less police officers have faith in their own uniqueness, they don’t have desire to be understood only by those people from the environment who occupy high status in the society. At the same time, there is a positive correlation between the rate of burnout and desire to manipulate others in the aspect of the interpersonal relationships.

Table 1

Analysis results of correlations between indicators of non-clinical narcissism and burnout syndrome (using the r-linear Pearson correlation)

Burnout phases	Components of narcissism	Correlation index
Tension	Grand sense of self-worth	0.03
	Depth of imagination	-0.22
	Belief in own uniqueness	-0.42*
Resistance	Need of constant attention and admiration	0.14
	Expecting special attitude	0.05
	Manipulation in interpersonal relationships	0.36*
Exhaustion	Lack of empathy	0.03
	Feeling of envy	-0.04
	Impertinent behavior	0.30

Note: * – statistically significant differences at $p < 0.05$

Table 2

**Analysis results of correlations between indicators of non-clinical psychopathy
(scale of psychoticism due to “PEN” method by G. Eysenck) and phases of professional burnout**

“PEN” method by G. Eysenck	Burnout phases	Correlation index
Scale of psychoticism (non-clinical psychopathy)	Tension	0.41**
	Resistance	0.48*
	Exhaustion	0.43**
	Total index of burnout syndrome	0.44**

Note: * – statistically significant differences at p 0.01

** – statistically significant differences at p 0.05

Results represented in table 2 indicate that peculiarities of non-clinical psychopathy manifest on each phase of professional burnout.

This suggests that police officers are characterized by the emergence of unstable emotional state with tendency to affective response and high level of psychopathization, which is manifested in impulsive behavior and aggressive attitude towards the social environment.

Analysis of the data obtained in the empirical research allows us to make the following **conclusions**:

1. Despite the growing number of studies of burnout syndrome among police officers, this problem is still relevant, which is objectively related to the conditions and specifics of the professional activities of this contingent of employees.

2. The “dark” triad personality traits, which includes Machiavellianism, non-clinical narcissism and non-clinical psychopathy, affects the sphere of interaction of the individual with society, interpersonal relationships and attitudes.

3. Modern scientific views do not allow to form a full picture of professional burnout from personality specific, “negative” characteristics, so the study of “dark” triad of police officers is extremely important.

4. According to the results of the empirical research, manifestations of symptoms of burnout syndrome among police officers were diagnosed: tension phase – 10% of respondents; resistance phase – more than 30% of respondents; exhaustion phase – 20% of respondents.

5. Statistically significant results were obtained between the indicators of the triad of “dark” personality traits and burnout syndrome among police officers.

We foresee the prospects of further research in more detailed study of specific negative personality characteristics (the triad of “dark” personality traits) as well as positive traits of police officers and its role in process of professional burnout formation, efficiency and mental disorders among law enforcement officers.

REFERENCES:

1. Paulhus D., Furnham A., Richard S. Dark triad of personality: a 10-year review. *Social and Personality Psychology Compass*. Vol. 7(3): 199. DOI: 10.1111/spc3.12018.
2. Аршава І.Ф., Андрійченко А.В. Вплив темних рис особистості на виникнення професійного вигорання спеціаліста. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні та практичні аспекти розвитку науки». м. Київ, 29–30 листопада 2016 року. Київ : МЦНД, 2016. С. 5–7.
3. Баратинська А.В. Емоційне (професійне) вигорання фахівця : методичні вказівки до вивчення теми. Дніпро : «ПФ Стандарт–Сервіс», 2020. 18 с.
4. Burcev A.O. Emergence and development of the concept “psychopathy”: domestic and foreign research of personality disorders in the XIX century. *HUMJOURNAL*. 2014. No. 3 (6). P. 9–27. URL: <http://www.humjournal.rzgmu.ru/>.
5. Yakaley J. Current understanding of narcissism and narcissistic personality disorder. *BJPsych Advances*, 2018. Vol. 24, p. 305–315. DOI: 10.1192/bja.2018.20.
6. Поддьяков А.Н., Калуцкая И.Н. Представление о макиавеллизме: разнообразие подходов и оценок. *Культурно-историческая психология*. № 4, 2007. С. 78–90.
7. Jones D., Paulhus D. Machiavellianism. Individual differences in social behavior. New York : Guilford, 2009. Pp. 93–108.
8. Райгородский В.Г. Практическая психодиагностика. Методика и тесты : учебное пособие. Самара : Изд. дом «БАХРАХ», 2002. 672 с.
9. Шамшикова О.А., Клепикова Н.М. Опросник «Нарциссические черты личности». *Психологический журнал*. 2010. № 2 (31). С. 114–128.
10. Знаков В.В. Методика исследования макиавеллизма личности. Москва : Смысл, 2001. 20 с.

УДК 349.3:364.06:347.73:364.048.6-057.36(045)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.5>

Блінов Олег Анатолійович,

доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальних технологій
Національного авіаційного університету
ORCID ID: 0000-0002-9523-0233

Сластьоненко Оксана Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник,
доцент кафедри фінансового права
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України
ORCID ID: 0000-0002-7582-574X

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ КОМБАТАНТІВ

LEGAL AND REGULATORY ENVIRONMENT AND IMPROVEMENT OF FINANCING OF PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF COMBATANTS

У статті розглядається сучасний стан та проблеми нормативно-правового забезпечення психологічної реабілітації комбатантів та фінансування вказаної сфери. Наведені причини щодо необхідності психологічної реабілітації комбатантів, серед яких основними є бойові психічні травми, посттравматичні стресові розлади, деформації особистого та поведінкового характеру. Окреслено невирішені питання організації фінансування та проведення психологічної реабілітації учасників бойових дій. Визначено, що до таких належать: недосконалість нормативно-правової бази психологічної реабілітації, відсутність системи затвердження програм психологічної реабілітації військовослужбовців, розробки та впровадження електронної системи персонального супроводження психологічної реабілітації комбатантів та членів їхніх сімей, які перебувають на дійсній військовій службі або були звільнені у запас. Також особливої уваги нині потребує удосконалення фінансування процесу надання послуг з психологічної реабілітації комбатантам. Визначено класифікацію документів, які регламентують організацію психологічної реабілітації військовослужбовців: закони України, Укази Президента України, розпорядження та постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства оборони України, накази Генерального штабу ЗС України та департаментів Міністерства оборони України, накази Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства соціальної політики України, накази начальників госпіталів, протоколи лікування хворих. Проведено аналіз сучасного стану нормативно-правової бази щодо розв'язання проблем психологічної реабілітації комбатантів з наданням конкретних посилань на нормативно-правові документи. Окреслений зміст процесу психологічної та медико-психологічної реабілітації військовослужбовців. Запропоновано шляхи удосконалення фінансування організації психологічної реабілітації військовослужбовців. Представлена література, яка розкриває особливості надання послуг з психологічної реабілітації військовослужбовцям та її нормативного врегулювання.

Ключові слова: військовослужбовці, психологічна реабілітація, нормативно-правове забезпечення, фінансування, надання послуг, учасники бойових дій, комбатанти.

The article considers the current state and problems of legal and regulatory environment of psychological rehabilitation of combatants and financing of this area. The reasons for the need to provide psychological rehabilitation to combatants, among which the main ones are combat mental trauma, post-traumatic stress disorder, personal and behavioral deformations are mentioned. The unresolved issues of financing and psychological rehabilitation of combatants are outlined.

It was determined that these include: imperfection of the legal framework for psychological rehabilitation, lack of a system for approving the programs of psychological rehabilitation of military personnel, development and implementation of an electronic system of personal support for psychological rehabilitation of combatants and their families who are in active military service or discharged. Moreover, nowadays a special attention needs to be paid to improving the financing of providing psychological rehabilitation to combatants.

The classification of documents regulating the organization of psychological rehabilitation of military personnel is determined: laws of Ukraine, decrees of the President of Ukraine, orders and resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of the Ministry of Defense of Ukraine, orders of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine and Departments of

the Ministry of Defense of Ukraine, orders of the Ministry of Health of Ukraine and the Ministry of Social Policy of Ukraine, orders of chief medical officers, patient treatment protocols.

An analysis of the current state of the legal framework for solving the problems of psychological rehabilitation of combatants with specific references to legal documents was conducted. The content of the process of psychological and medical-psychological rehabilitation of military personnel is outlined. The ways to improve the financing of the organization of psychological rehabilitation of military personnel are suggested. Literature, which reveals the peculiarities of providing psychological rehabilitation services to military personnel and the normative regulation, is presented.

Key words: *military personnel, psychological rehabilitation, legal and regulatory environment, financing, providing services, war veterans, combatants.*

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку Збройних сил, необхідність організації та проведення психологічної реабілітації військовослужбовців вимагають удосконалення її нормативно-правової бази. Військовий конфлікт на Донбасі, який триває вже більш ніж сім років, показав, що психотравматизація військовослужбовців набула значного поширення і сприяє розвитку змістовних психологічних проблем в учасників бойових дій [1]. Поширеність бойових психічних травм, посттравматичних стресових розладів, деформацій особистого та поведінкового характеру вимагають організації роботи з психологічної реабілітації військовослужбовців [2–4]. Актуальним завданням сьогодення є аналіз наявного стану нормативно-правової бази та удосконалення фінансування організації психологічної реабілітації військовослужбовців [5–6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема психологічної реабілітації військовослужбовців є актуальною в умовах сьогодення і набула свого відображення в публікаціях таких науковців і практиків, як Р. Абдурахманов, В. Березовець, О. Караяні, Ю. Караяні, В. Місюра, В. Невмержицький, Р. Попелюшко, В. Попов, Б. Колодзін та ін. Питаннями нормативно-правового забезпечення соціального захисту учасників бойових дій займалися Є. Гордієнко та ін. Однак питання якісної і дієвої психологічної реабілітації військовослужбовців потребують постійного дослідження та удосконалення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз наявної нормативно-правової бази психологічної реабілітації учасників бойових дій та удосконалення надання послуг з психологічної реабілітації комбатантів.

Виклад основного матеріалу.

У статті наведені основні нормативно-правові документи, які становлять організаційну систему надання психологічних реабілітаційних послуг комбатантів.

Наявні закони, нормативні акти та науково-методична література з організації та проведення психологічної реабілітації поділяються на декілька різновидів, а саме: закони України,

постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства оборони України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства соціальної політики України, накази начальників госпіталів, уніфіковані клінічні протоколи первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги, які затверджені наказами МОЗ України, клінічні рекомендації фахівців, навчально-наукова література, психодіагностичний та психокорекційний інструментарій, що рекомендований для використання.

Незважаючи на виконану роботу відповідними органами державного управління щодо законодавчого врегулювання питань психологічної реабілітації, потребує вирішення низка питань, а саме:

- удосконалення нормативно-правової бази психологічної реабілітації;
- врегулювання пріоритетності фінансування програм з психологічної реабілітації та визначення реабілітаційних баз для проведення психологічної реабілітації;
- порядок затвердження програм психологічної реабілітації військовослужбовців;
- врегулювання питання відповідальності посадових осіб у результаті смерті пацієнтів під час проведення психологічної реабілітації в державних і приватних лікарняних закладах;
- розробка та впровадження електронної системи персонального супроводження психологічної реабілітації комбатантів та членів їхніх сімей, які перебувають на дійсній військовій службі, а також звільнених у запас та ін.

В Україні на законодавчому рівні психологічна реабілітація учасників бойових дій визначається низкою нормативно-правових документів. Відповідно до Конституції України основними натепер є такі документи.

На рівні законів України та Указів Президента України, а саме:

– Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» № 2802-ХІІ (2802-12) від 19.11.1992 р.

– Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 2–3, ст. 36, № 3235-IV (3235-15)

від 20.12.2005, ВВР, 2006, № 9, № 10–11, ст. 96, № 489-V 489-16 від 19.12.2006, ВВР, 2007, № 7–8, ст. 66, № 932-V (932-16) від 13.04.2007 р., ВВР, 2007, № 27, ст. 366).

– Закон України «Про внесення зміни до статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», ухвалений 3 листопада 2015 р.

– Указ Президента України від 18 березня 2015 р. № 150/2015 «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції».

На рівні розпоряджень та постанов Кабінету Міністрів України, а саме:

– Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 березня 2015 р. № 359-р «Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції».

– Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 року № 528 «Про Порядок виплати грошової компенсації вартості проїзду учасників антитерористичної операції до реабілітаційних установ для проходження психологічної реабілітації та назад»;

– Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1057 «Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників АТО/ООС та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях».

– Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 497 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції».

– Постанова Кабінету Міністрів України від 05 грудня 2018 р. № 1021 «Про затвердження Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції ... на період до 2022 року».

На рівні наказів Міністерства оборони України, а саме:

– Наказ Міністерства оборони України (МОУ) від 09.12.2015 р. № 702 у редакції наказу МОУ від 11.12.2019 року № 629 «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців ЗС України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в АТО/ООС, здійснювали заходи із забезпечення національної

безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах».

– Наказ Міністерства оборони України від 04.11.2016 р. № 591 «Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації у Збройних силах України».

На рівні наказів Генерального штабу ЗС України та департаментів Міністерства оборони України, а саме:

– Наказ Генерального штабу ЗС України від 27.12.2018 р. № 462 «Про затвердження Інструкції з організації психологічної декомпресії військовослужбовців Збройних сил України».

– Наказ директора Військово-медичного департаменту Міністерства оборони України від 05 червня 2017 р. № 10 «Клінічні рекомендації щодо застосування методів психодіагностики та медико-психологічної реабілітації у лікарняних та санаторно-курортних закладах Міністерства оборони України» / Мех П.І., Казмірчук А.П., Швець А.В., Кіх А.Ю., Ричка О.В., Чайковський А.Р., Іванцова Г.В., Блінов О.А.; під заг. ред. проф. докт. мед. наук В.В. Стеблюка та докт. мед. наук А.М. Галушки. Київ, 2017. 266 с.

На рівні наказів Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства соціальної політики України, а саме:

– Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 15.04.2008 р. № 199 «Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу».

– Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.06.2015 № 351 «Про затвердження Плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції».

– Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.02.2016 № 121 «Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при посттравматичному стресовому розладі».

– Наказ Міністерства соціальної політики України від 03.09.2012 р. № 537 «Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати».

На рівні наказів начальників госпіталів:

– Наказ начальника НВМКЦ «ГВКГ» від 28.12.2019 р. «Про організацію лікувально-діагностичної роботи НВМКЦ «ГВКГ» № 331 п. 3.12, п. 3.13 та п. 3.14.

На рівні видання протоколів лікування хворих та науково-навчальної літератури, а саме:

– Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги. Депресія (легкий, помірний, тяжкий депресивні епізоди без соматичного синдрому або із соматичним синдромом, рекурентний депресивний розлад, дистимія). Затверджений наказом МОЗ України від 25.12.2014 р. № 1003.

– Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги. Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. ПТСР. Затверджений наказом МОЗ України від 23.02.2016 р. № 12.

– Основні напрями удосконалення та розвитку функціонально-організаційної системи медичного та медико-психологічного супроводу військовослужбовців з ПТСР: методичні рекомендації / Казмірчук А.П., Лашин О.І., Друзь О.В., Черненко І.О. Київ: ЗСУ, КМС, НВМКЦ «ГВКГ», 2020. 51 с.

– Методичний посібник щодо організації роботи підрозділу психологічної реабілітації у НВМКЦ «Головний військовий клінічний госпіталь» / Циц О.В., Друзь О.В., Швалб Ю.М., Таран Т.В. Київ: МОУ, НВМКЦ «ГВКГ», 2016. 159 с.

– Організація роботи відділення психологічної реабілітації в Національному військово-медичному клінічному центрі «Головний військовий клінічний госпіталь»: інформаційно-методичний посібник. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. 64 с.

У результаті аналізу нормативно-правової бази регулювання проведення психологічної реабілітації військовослужбовців можемо констатувати, що в Україні сформовано нормативне забезпечення надання послуг з психологічної реабілітації.

Функціонування військових підрозділів в умовах сьогодення вимагає залучення до проведення організаційних і практичних заходів з психологічної реабілітації як командного складу військових частин, так і фахівців з медицини та психології. У 2017 р. В.В. Стеблюком, І.Ф. Гончаренко, А.В. Швецом та ін. фахівцями розроблені методичні рекомендації з організації та проведення медико-психологічної реабілітації військовослужбовців Збройних сил України [7]. Надається особлива увага проведенню психологічної реабіліта-

ції з військовослужбовцями у військово-медичних закладах [8].

У процесі військового конфлікту був розроблений спектр інструкцій, практикумів, тестів, опитувальників, які конкретизували процеси надання допомоги різним категоріям військовослужбовців. У психотерапевтичній роботі використовувалися різноманітні методи та методики. Дуже ефективно зарекомендували себе для проведення психологічної реабілітації метафоричні асоціативні карти (МАК). Колода МАК «Стрес-стоп!» Наказом директора Військово-медичного департаменту Міністерства оборони України від 05 червня 2017 року № 10 рекомендована до використання у лікарняних та санаторно-курортних закладах Міністерства оборони України [9].

Висновки і подальші перспективи в цьому напрямі.

1. В Україні на законодавчому рівні розроблені та затверджені нормативно-правові документи, які регламентують надання послуг психологічної реабілітації учасникам бойових дій.

2. У зв'язку з недостатнім фінансуванням психологічна реабілітація комбатантів проводиться несистемно.

3. Виникає додаткова потреба у досвідчених фахівцях та у створенні прозорого процесу затвердження реабілітаційних програм і відбору реабілітаційних баз.

4. Вимогою часу стало введення посад соціальних працівників у штати військових госпіталів та санаторіїв.

5. Для підняття ефективності лікувального процесу постраждалих у результаті бойових дій потребують вирішення питання щодо розробки та впровадження електронної системи персонального супроводження психологічної реабілітації комбатантів та членів їхніх сімей.

Подальші перспективи удосконалення психологічної реабілітації комбатантів ми бачимо у збільшенні фінансування для надання послуг професійної психологічної допомоги за рахунок збільшення витрат з державного та місцевих бюджетів; посиленні відповідальності посадових осіб за дотриманням вимог чинного законодавства щодо організації психологічної реабілітації військовослужбовців; збільшення надбавок до оплати праці фахівців, які надають послуги з психологічної реабілітації постраждалим у результаті бойових дій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Блінов О.А. Бойова психічна травма : монографія. Київ : Талком, 2019. 700 с.
2. Блінов О.А. Основні складники моделі психологічної реабілітації комбатантів. *Соціальна робота як прагматична професія* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 29 квітня 2015 р., Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2015. С. 20–23.

3. Блінов О.А. Особливості організації психологічної абілітації та реабілітації в умовах військового госпіталю. *Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції* : матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції (Київ, 26 травня 2016 р.). Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. Київ : НУОУ, 2016. С. 45-47.
4. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навчальний посібник. Том 1. Київ, 2018. 208 с.
5. Блінов О.А. Нормативні документи організації та проведення психологічної реабілітації військовослужбовців. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2017. С. 36-38.
6. Гордієнко Є. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту учасників бойових дій. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 1 (54). Ч. 1. С. 117–125.
7. Порядок організації та проведення медико-психологічної реабілітації військовослужбовців Збройних сил України : методичні рекомендації / В.В. Стеблюк, І.Ф. Гончаренко, А.В. Швець та ін. Київ, 2017. 56 с.
8. Кіх А.Ю., Волянський О.М., Блінов О.А. Проблемні питання організації медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції на госпітальному етапі. *Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 3 червня 2015 р.). Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. Київ : НУОУ, 2015. С. 169–171.
9. Клінічні рекомендації щодо застосування методів психодіагностики та медико-психологічної реабілітації у лікарняних та санаторно-курортних закладах Міністерства оборони України / Мех П.І., Казмірчук А.П., Швець А.В., Кіх А.Ю., Ричка О.В., Чайковський А.Р., Іванцова Г.В., Блінов О.А. ; за заг. ред. професора, докт. мед. наук В.В. Стеблюка та докт. мед. наук А.М. Галушки. Київ, 2017. 266 с.

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.6>

Михальчук Юлія Олександрівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
ORCID ID: 0000-0001-8317-8426

СТИМУЛЮВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ: ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ У ЗВО

ENCOURAGING THE STUDENTS' PROSOCIAL ACTIVITY: PRACTICE OF IMPLEMENTATION IN THE UNIVERSITY

У статті здійснено теоретичний аналіз феномена волонтерства, важливою ознакою якого є соціальна ініціатива, що розглядається як можливість прояву добровільної просоціальної діяльності людей, спрямованої на конструювання нової соціальної реальності в процесі соціально-культурної діяльності. Автор зауважує, що волонтерська діяльність сприяє розвитку активної соціальної позиції особистості та стає реальною силою з надання комплексної допомоги та підтримки особам, що її потребують, насамперед у зміні базових цінностей та орієнтирів, що допомагають становленню та саморозвитку особистості у конструктивному векторі свого розвитку, що, власне, стає надважливим завданням для студентської молоді. Адже досить тривожним є факт дефіцитарності дозвілля сучасної молоді, що заповнене здебільшого вживанням алкоголю та психоактивних речовин, комп'ютерними іграми, що призводить до формування залежної поведінки, агресивності тощо. Включеність молоді у волонтерську діяльність актуалізує такі компоненти структури особистості: 1) на когнітивному рівні – дослідження та інтерпретація значення та смислу волонтерства, можливості та межі прояву особистісної ініціативи, отримання нових знань, розвиток творчого потенціалу та впевненості у собі; 2) на афективному рівні – почуття причетності до реалізації певної місії, почуття задоволеності від власної важливості та користі від реалізації громадянської діяльності; 3) на конативному рівні – самореалізація через демонстрацію відповідальної, самостійної, ініціативної, соціально-позитивної поведінки. Автором реалізовано та проаналізовано результати двох етапів експериментального дослідження: 1) вивчення асоціативного поля слова «волонтер» через виділення тематичних груп-реакцій: суб'єкти та об'єкти впливу волонтерів, форма реалізації волонтерства, волонтерство як дія/діяльність, результат волонтерської діяльності, особисті якості волонтера, користь для себе/благо, маркери волонтерства; 2) вивчення зацікавленості у видах діяльності волонтерів.

Ключові слова: волонтерство, просоціальна активність, ініціатива, молодь, soft skills (гнуцькі навички).

The article provides the theoretical analysis of the phenomenon of volunteering, an important feature of which is social initiative, which is seen as an opportunity for voluntary prosocial activities of people aimed at constructing the new social reality in the process of socio-cultural activities. The author notes that volunteering promotes the development of active social position of the individual and becomes a real force for providing the comprehensive assistance and support to those who need it, especially in changing the basic values and guidelines that help in the formation and self-development of the individual in the constructive vector of personal development. In fact, it's becoming the crucial task for student youth. After all, the fact that the leisure time of modern youth, which is mostly filled with the use of alcohol and psychoactive substances, computer games, which leads to the formation of gambling, aggression, etc., is quite alarming. Involvement of young people in volunteering actualizes the following components of personality structure: 1) at the cognitive level – the research and interpretation of the meaning and significance of volunteering, opportunities and limits of personal initiative, gaining new knowledge, developing creative potential and self-confidence; 2) at the affective level – a sense of involvement in the implementation of the particular mission, a sense of satisfaction with their own importance and the benefits of civic activities; 3) at the conative level – self-realization through the demonstration of responsible, independent, proactive, socially positive behavior. The author realized and analyzed the results of two stages of experimental research: 1) study of the associative field of the word "volunteer" through the selection of thematic groups-reactions: subjects and objects of influence of volunteers, forms of volunteering, volunteering as an action, the result of volunteering, personal qualities of volunteer, self-interest/benefit, markers of volunteering; 2) study of interest in the activities of volunteers.

Key words: volunteering, prosocial activity, innovation, young people, soft skills.

Серед усіх соціально-вікових груп молодь є найбільш енергійною, діяльнісною та динамічною, а тому свій потенціал реалізовує в різних сферах буття. Сучасне суспільство Т. Марцинковська називає «транзитивним» та розкриває його такі характеристики, як: кардинальні соціальні трансформації; глобалізація, що призводить до розширення як макростороу, так і мікростороу міжособистісних контактів; посилення соціальної невизначеності, що пов'язана з трансформуванням соціальних норм, цінностей, настанов, еталонів; неперервність процесу соціалізації впродовж усього життя; розширення інформаційного простору та підсилення його значущості, у тому числі в частковому заміщенні міжпоколінних зв'язків [5].

Сучасна молодь – це люди, дорослішання яких супроводжується динамічним впровадженням у їхнє життя інформаційних технологій та бурхливим розвитком комунікацій, зростаючим темпом життя. Наслідком чого є прекрасне орієнтування молоді в електронних системах та мережах і складнощі у безпосередньому спілкуванні. Це покоління, яке фахівці різних сфер називають: «цифрове покоління», «покоління Z», «generation MeMeMe», «покоління Альфа», «покоління між усім та нічим» тощо. Вважаємо, що психологічно тривожним фактом є факт дефіцитарності дозвілля сучасної молоді, що заповнене здебільшого вживанням алкоголю та психоактивних речовин, комп'ютерними іграми, що призводить до формування залежної поведінки, агресивності тощо.

Моральний розвиток людини, на думку І. Абакумова, відбувається поетапно, через поступове осягнення смислів власного буття, «організовуючи свій кристал життєвих цінностей та пріоритетів», що дозволяє йому в повному ступені нести відповідальність за себе та своє життя [1, с. 47]. Так, на стадії засвоєння моральних норм через систему особистісних цінностей, використовуючи всі механізми породження смислів, власним свідомим та відповідальним рішенням встановлює значущість будь-чого у власному житті [1, с. 49].

Громадянська соціалізація є процесом конструювання взаємин людини та соціуму, що є індивідуальним шляхом до зміни кожного індивіда. З огляду на те, що на особистість молодої людини впливає безліч інститутів соціального впливу, головним завданням стає здійснення вибору. Побудова громадянського суспільства неможлива без діяльності молоді – важливої складової частини суспільства [3].

Історія волонтерського руху формувалася у тісному взаємозв'язку з історією розвитку су-

спільства, адже згадки про добровільну діяльність належать ще давнині. Основу просоціальних вчинків людей становить мораль, що є, крім іншого, й адаптивною цінністю, адже вона сприяє виживанню виду.

У 90-х роках у всьому світі спостерігався сплеск просоціальної діяльності. Найбільш благополучні із соціальної точки зору країни, такі як США, Великобританія, Японія, Австралія, щорічно збільшують кількість волонтерів, їхня активність зростає. Так, у Японії більше 3000 центрів добровольців. У Великобританії близько 800 благодійних організацій та агентств. У США існує три види нематеріального стимулювання волонтерів: 1) практичне – набуття додаткових навичок, знань та досвіду роботи; 2) привілейоване – надання права безоплатного користування послугами некомерційних організацій, підтримка з боку державних органів влади; 3) інформаційне – вільний доступ до інформаційних джерел та матеріалів [4].

Низка українських науковців розглядають такі аспекти волонтерства, а саме: сутність та особливості діяльності волонтерів (І. Зверев, Г. Лактіонов, С. Савченко, С. Харченко); підготовку та залученість молоді до волонтерської діяльності (О. Безпалько, Н. Заверико, В. Петрович); роботу волонтерів у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (А. Капська, О. Кузьменко, Н. Романова, С. Толстоухова, Ю. Поліщук).

Важливою ознакою волонтерства є соціальна ініціатива, що розглядається як можливість прояву добровільної просоціальної діяльності людей, спрямованої на конструювання нової соціальної реальності в процесі соціально-культурної діяльності. Волонтерська діяльність сприяє розвитку активної соціальної позиції особистості. Волонтерство стає реальною силою з надання комплексної допомоги та підтримки особам, що її потребують, насамперед у зміні базових цінностей та орієнтирів, що допомагають становленню та саморозвитку особистості у конструктивному векторі власного розвитку. Так, волонтерство в Україні, починаючи із Революції Гідності й початку війни на Донбасі, набуло нового смислу – смислу патріотизму та стало явищем унікальним, про яке із захопленням говорять у багатьох країнах світу. Волонтерство є елементом особистісного розвитку, набуття нових знань і навичок, удосконалення здібностей, стимулювання ініціативи та творчості [6, с. 46], дає можливість особистісному залученню у значущі проблеми суспільства, що сприяє подальшому удосконаленню дійсності та набуттю особистісного досвіду. Участь у волонтерських

заходах стає особливим екзистенційним актом, коли своїм відповідальним рішенням суб'єкт діяльності встановлює значущість соціальної ініціативи у власному житті. Безумовною є теза про волонтерство як ефективний спосіб розвитку знань та навичок, а саму сутність волонтерства становлять гуманність та милосердя як важливі засоби виховання та соціалізації молодих людей.

Серед добровольців було виділено такі мотиви, що спонукають займатись волонтерською діяльністю: бути соціально корисним, сприяти змінам у суспільстві, цікаво провести дозвілля, розв'язати власні проблеми, задля самореалізації, пошуку односторонніх, через почуття обов'язку за допомогу у минулому, через релігійні мотиви. Перспективи кар'єрного зростання, що пов'язані із можливостями навчання та мотивами отримання професійного досвіду, мотиви матеріального характеру як можливість урізноманітнити дозвілля є характерними для студентства (молоді), наявність великої кількості вільного часу – мотив, що є характерним для людей похилого віку та студентів денної форми навчання [2, с. 56–57].

Вважаємо, що просоціальна активність характеризується гуманістичною спрямованістю, емоційно-чуттєвими та ціннісно-мотиваційними аспектами. Очевидно, включеність молоді у волонтерську діяльність актуалізує такі компоненти структури особистості: 1) на когнітивному рівні – дослідження та інтерпретація значення та смислу волонтерства, можливості та межі прояву особистісної ініціативи, отримання нових знань, розвиток творчого потенціалу та впевненості у собі; 2) на афективному рівні – почуття причетності до реалізації певної місії, почуття задоволеності від власної важливості та користі від реалізації громадянської діяльності; 3) на конативному рівні – самореалізація через демонстрацію відповідальної, самостійної, ініціативної, соціально-позитивної поведінки. У волонтерстві є одночасно певна свобода та відповідальність, що, наповнюючись змістом смислового рівня, формує розвиток смислової сфери особистості молодої людини. Допомагаючи іншому, людина починає краще розуміти саму себе, своє призначення; отримує можливість заявити про власну життєву позицію та переконання, висловити своє внутрішнє «Я». Це стає важливою умовою розвитку особистості, її соціалізації.

З метою перевірки гіпотези щодо зацікавленості здобувачів волонтерською діяльністю та з метою вивчення асоціативного поля слова «волонтер» нами було проведено експериментальне дослідження здобувачів вищої освіти Приватного вищого

навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» м. Рівного спеціальності 053 «Психологія». Було опитано 99 осіб віком від 17 до 29 років денної та заочної форм навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Сутність групового психологічного експерименту полягала у частоті реакцій на слово-стимул «волонтер», визначена структура асоціативно-вербального поля волонтера. Було визначено ліміт часу на відповідь-реакцію – 3 хвилини. Кількість асоціацій респондентів не обмежувалась. Інтерпретація результатів включала всі слова-реакції, що були наведені у відповідях. Загальна кількість слів-стимулів на слово «волонтер» становила 202. Більшість – 83 учасники – дала два слова-реакції, 10 учасників – 3 слова-реакції, 6 учасників – одне слово-реакцію.

У таблиці 1 виокремлено тематичні групи слів та приклади слів-реакцій на стимул «волонтер». Ядро асоціативного поля образу волонтера становлять такі найбільш популярні реакції: «військово-службовці, учасники АТО/ бойових дій» (42 відповіді/20,7%), допомога (50 відповіді/24,75%), бути добровольцем (41 відповіді/20,3%), служити суспільству (33 відповіді/16,3%), любов до людей (29 відповіді/14,25%), бажання бути причетним до важливої справи (38 відповіді/18,8%), доброта (51 відповіді/25,26%), толерантність (48 відповіді/23,7%), емпатія (26 відповіді/12,8%), гуманізм (29 відповіді/14,35%), уміння та навички (42 відповіді/20,8%), досвід (39 відповіді/19,3%), можливості (35 відповіді/17,3%). Проте, на жаль, було отримано й такі стимул-реакції, як: бридкість (2 відповіді/0,99%), приниження (3 відповіді/1,85%).

Важливими для аналізу є виявлені опитуванням маркери волонтерства, що також несуть як позитивне, так і негативне забарвлення: посмішка (15 реакцій/7,4%), радість (18 відповіді/8,9%), віддача (22 відповіді/10,9%), молодість (8 відповіді/4%), змученість (20 відповіді/9,9%), біль (24 відповіді/11,88%), страждання (23 відповіді/11,38%). Бачимо, що образ волонтера є співзвучним із болем та стражданням, очевидно, тих, хто потребує допомоги та підтримки.

У тематичному блоці «Користь для себе/благо» здобувачами було виділено такі компоненти: досвід (39 відповіді/19,3%), можливості (35 відповіді/17,3%), нові знайомства (20 відповіді/9,9%), уміння та навички (42 відповіді/20,8%), матеріальні блага (10 відповіді/4,9%), похвала (16 відповіді/7,9%).

На основі отриманих результатів можна зробити висновок про асоціативне поле образу

Зміст тематичних груп-реакцій на стимул «волонтер»

№	Тематична група слів-реакцій	Зміст
1	Суб'єкти та об'єкти впливу волонтерів	хворі діти, військовослужбовці, учасники АТО/бойових дій, люди пенсійного віку, дитячий будинок/будинки маляти, бездомні тварини, природа, дитяча онкогематологія, бездомні люди, Психологічна служба університету
2	Форма реалізації волонтерства	громадська організація, проєкт, ярмарок, збір коштів/продуктів, захід, концерт, зустріч, консультація
3	Волонтерство як дія/діяльність	допомагати, бути добровольцем, служити суспільству, бути активним, піклуватися, шукати спонсорів, здійснювати благодійність, бути причетним, шукати можливості, показати вдячність, відчувати любов до ближнього, бути цілеспрямованим, мати позитивну спрямованість, донорство
4	Результат волонтерської діяльності	користь, прогрес, гуманістичне суспільство, приниження
5	Особисті якості волонтера	доброта, толерантність, емпатія, відкритість, розуміння, гуманізм, цілеспрямованість, добродушність, альтруїзм, вірність цілям, чуйність, безкорисливість, милосердя, співпереживання, оптимізм, чесність, внутрішня теплота, жалість, м'якість, чистота намірів, комунікабельність, любов до людей, бажання бути причетним до важливої справи
6	Користь для себе/благо	досвід, можливості, нові знайомства, уміння, навички, матеріальні блага, похвала
7	Маркери волонтерства	посмішка, радість, молодість, змученість, біль, страждання, віддача, бридкість

волонтера як таке, що позитивно забарвлене у репрезентаціях здобувачів. Рольові позиції волонтера знайшли своє відображення в активній позиції через такі характеристики (тематичний блок «Волонтерська дія/діяльність»): допомагати, бути добровольцем, служити суспільству, бути активним, піклуватися, шукати спонсорів, здійснювати благодійність, бути причетним, шукати можливості, показати вдячність, відчувати любов до ближнього, бути цілеспрямованим, мати позитивну спрямованість, донорство.

Важливими аспектом вважаємо виділення аспекту «консультування» як виду волонтерської діяльності здобувачів, а місце, де можна спробувати себе у ролі волонтера, – Психологічну службу університету, адже викладачі, що є психотерапевтами кафедри психології Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янука, постійно наголошують на важливості надання консультативної/психотерапевтичної допомоги на волонтерських засадах.

На другому етапі експериментальної роботи нами було відібрано 10 реальних фото з Інтернет-ресурсу із життя волонтерів-психологів (по 2 різних фото із кожної виділеної групи), таких як: 1) психологічна допомога воїнам АТО (бойових дій), у тому числі пораненим військовослужбовцям; 2) волонтери-психологи із розвивальними та розважальними заняттями у дитячій онкогематології; 3) психологічна робота із дітьми з особливими освітніми потребами; 4) індивідуальна та групова психологічна робота із людьми похилого віку; 5) робота з батьками дітей з особливими освітніми потребами/важко хворих дітей. Респон-

денти отримали таке завдання: «Прошу вас розглянути реальні фото із професійного життя психологів-волонтерів. Який вид діяльності є для вас найцікавішим? Оцініть, прошу, фото за 4-бальною шкалою (від 0 до 3 балів, де: 0 – ця діяльність мені зовсім не цікава, 1 – більше не цікаво, ніж цікаво, 2 – цікаво, 3 – дуже цікаво, хочу спробувати)». Було опитано 99 респондентів, здобувачів спеціальності 053 «Психологія». Представлені 5 груп фотографій психологів-волонтерів набирали відповідні бали за оцінками респондентів (рис. 1).

Так, опитані респонденти вважають для себе цікавим досвід психологічної допомоги на волонтерських засадах з дітьми з особливими освітніми потребами (2,4 бала), з воїнами АТО, учасниками бойових дій (2,3 бала), батьками дітей з особливими освітніми потребами/важко хворих дітей (2,2 бала). Діяльність у дитячій онкогематології оцінили респонденти як нецікаву для себе (1,4 бала) і зовсім нецікаво опитаним із людьми похилого віку (0,9 бала).

Здобувачі спеціальності 053 «Психологія» є тією соціально-професійною групою, яку об'єднує спільна навчально-професійна діяльність, а навчально-виховний та розвивальний простір факультету та кафедри сприяє формуванню особистісної ініціативи та соціальної зрілості через залучення останніх у різного роду активності, що сприяє саморозвитку та самореалізації останніх. Однією з таких активностей є волонтерство як інтерактивна соціальна подія, що має на меті соціально корисну, просоціально спрямовану діяльність, де активно-ініціативними суб'єктами виступають вони самі. Йдеться, власне, про залу-

Рис. 1. Розподіл оцінок респондентів зацікавленості у видах діяльності волонтерів

чення здобувачів до реалізації Проєкту «Психологічна допомога батькам, що виховують дітей з особливими освітніми потребами» впродовж 2019–2020 навчального року (вересень 2019 р. – червень 2020 року) (далі – Проєкт), адже вважаємо, що стимулювання просоціальної активності виступає однією із важливих умов формування системи цінностей, що утворюють аксіологічне ядро соціально-педагогічної діяльності.

Здобувачі за власної ініціативи були залучені у Проєкт та виконували такі завдання: 1) детально вивчали відповідні теми дитячої патопсихології, тобто збагачували власну професійну обізнаність з відповідних нозологій, таких як: синдром Дауна, аутизм, затримка психічного розвитку. Викладачами-тренерами проводились колоквиуми зі здобувачами з метою з'ясування компетентностей останніх в окреслених темах; 2) були залучені у якості ко-тренерів та спостерігачів за проведенням групової психологічної

роботи психотерапевтами із батьками, що виховують дітей з особливими освітніми потребами; 3) готували та проводили теоретичні лекторії для батьків щодо нозологій їхніх дітей та особливостей максимально ефективної допомоги останнім. Етап вербалізованої рефлексії проводився тренерами зі студентами-волонтерами та був спрямований на детальний аналіз реалізованих етапів групової психологічної роботи. Здобувачі були залучені до активного обговорення, розвиваючи професійне мислення та так звані soft skills (гнучні навички): емпатію, толерантність, самодисципліну, відповідальність, ввічливість, ініціативність, гуманність, милосердя, комунікативні навички, навички рефлексивного слухання, активну життєву позицію та ініціативу, бажання співпрацювати та допомагати тощо. Вважаємо залучення здобувачів до волонтерської діяльності цінним досвідом для формування їхніх фахових компетентностей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абакумова І.В. Диалог культур как смысло-технология формирования установок толерантного сознания и поведения студентов вуза. *Российский психологический журнал*. 2013. Т. 10. № 1. С. 46–59.
2. Волонтер и общество. Волонтер и власть : научно-практический сборник / сост. С.В. Тетерский. Москва : АCADEMIA. 2000.
3. Кожухаренко Л.В. Проблеми та перспективи молодіжного волонтерського руху в Україні на сучасному етапі. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернського. Серія: Історичні науки*. Том 29 (68). № 1. 2018, С. 14–18.
4. Кононова Т.Б. Очерки истории благотворительности : учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по направлению подготовки и специальности «Социальная работа». Москва : Дашков и К. 2005. 337 с.
5. Марцинковская Т.Д. Проблема социализации в историко-генетической парадигме. Москва : Смысл. 2015. 247 с.
6. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової. Київ. 2000.

UDC 159.922.6

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.7>

Overchuk Victoriia Anatoliivna,

Doctor of Economics, Candidate of Psychological Sciences,

Professor of Psychology Department of Vasyl Stus Donetsk National University

ORCID ID: 0000-0002-7744-9346

INDIVIDUAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF JURY UKRAINIAN COURTS

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИСЯЖНИХ УКРАЇНСЬКИХ СУДІВ

The article presents individual psychological features of the jury and it was also justified the need to identify some features that have an impact on the process of making a balanced, reasonable and, most importantly, fair decision. The peculiarity of the formation of the jury's internal conviction is described and the factors that influence it are named.

At the present stage of the country development, there is a search for a place for the judicial system in the context of the general state and legal reform. There is a rather heated discussion about the practical renewal of the judicial system in the state and society. The basis of judicial reform is not only the implementation of an independent judiciary, ensuring its affiliation, but also the involvement of the people's representatives (jury), before the administration of justice, which is reflected in most developed countries. The jury, unlike professional judges, does not know the field of law. They usually have a lower stress resistance threshold, morally and psychologically inexperienced; they often have a different understanding of what is going on in the courtroom; they also focus not on objective criteria, but on subjective ideas, stereotypes, emotions and personal experiences, which can be confidently attributed to the psychological characteristics of each.

The main attention of this article is paid to psychological methods, techniques that should be used to select jurors to make objective verdicts.

The obtained results can be the basis for creating a psychological program for the formation of a jurors' list in their selection, which will take into account the moral, subjective and psychological qualities of each of them.

Key words: jury, verdict, judge, personal and psychological qualities, judicial practice, legal culture.

У статті наведені індивідуально-психологічні особливості діяльності присяжних, обґрунтована необхідність у визначенні цих особливостей, які мають вплив на процес ухвалення виваженого, обґрунтованого та, найголовніше, справедливого рішення. Охарактеризовано особливість формування внутрішнього переконання присяжних, названо чинники, які на нього впливають.

На сучасному етапі розбудови країни відбувається пошук місця судової системи в контексті загальної державно-правової реформи, у державі та суспільстві точиться досить гостра дискусія про практичне оновлення судової системи. Основою судової реформи є не тільки реалізація самостійної судової влади, забезпечення її належності, а й залучення представників народу (присяжних), до відправлення правосуддя, що відображено в більшості розвинених країн світу. Присяжні, на відміну від професійних суддів, не володіють знаннями у сфері права, зазвичай мають нижчий поріг стресостійкості, морально та психологічно не досвідчені, часто інакше розуміють, що відбувається в залі судових засідань, орієнтуються не на об'єктивні критерії, а на суб'єктивні уявлення, стереотипи, емоції й особисті переживання, що з упевненістю можна віднести до психологічних особливостей кожного.

Головна увага приділяється психологічним методикам, прийомам, технікам, які потрібно використовувати для відбору присяжних із метою винесення об'єктивних вердиктів.

Отримані результати можуть бути підґрунтям для створення психологічної програми формування списку присяжних під час їх відбору, у якій буде враховано моральні, суб'єктивні та психологічні якості кожного з них.

Ключові слова: суд присяжних, вердикт, суддя, особистісно-психологічні якості, судової практика, правова культура.

Formulation of the problem. The basis of judicial reform is not only the implementation of an independent judiciary, ensuring its affiliation, but also the involvement of the people's representatives (jury), before the administration of justice, which is reflected in most developed countries. The jury, unlike professional judges, does not know the field of law.

Formulation of the article's goals. The purpose of the article is a need to determine the features, which affect the process of learning the case file, testimony of witnesses, features of witnesses, interrogation procedure, personal characteristics of the defendant and the victim, expert testimony, activities of a lawyer and a prosecutor, instructions of a judge, and

as a consequence of deciding by making a balanced, reasonable and, most importantly, fair decision.

Analysis of recent research and publications.

The analysis of jury's institute in the framework of the psychological paradigm originates in the works of such lawyers and jurists such as A.F. Koni, A.M. Bobrishcheva-Pushkina, L.E. Vladimirova. Scientific development of this problem is reflected in the works of such famous scientists as O.A. Hulevych, V.S. Bihun, A.A. Akymchev, A.M. Berniukov, M.V. Kostytskyi, V.T. Maliarenko, V.Ya. Marchak, S.P. Pohrebniak, T.I. Prysiazhiuk, O.O. Sydoruk, T.A. Skuratovska, M.I. Stavnichuk, O.V. Stovba, V.M. Ternavska, Yu.S. Shemshuchenko, V.Yu. Shepitko, V.I. Shyshkin, A.F. Koni, A.M. Bobrishcheva-Pushkina, L.E. Vladimirova and others, however, the individual psychological characteristics of the jury are poorly studied, resulting there are many many problematic issues and disputes about its theoretical positions among scientists.

Presenting main material. Reformers saw the jury as the guarantor of democracy in the country. Young reformers were influenced by the European legal tradition. It is known that at that time the jury was an integral part of liberal European theories. In creating a jury trial, jurists have borrowed a lot from Western European traditions and no one at the time thought that the individual, unique psychological qualities of each jury would have a significant impact on future decisions [1, p. 26]. Having adopted and developed, at one time the institute of the jury, the English process has mastered the principle of functions' separation: "De jure respondent judices, de facto juratores" (Lat.) It means judges decide the questions of law and juries decide the questions of fact. Foinytskyi pointed out that the juries were witnesses who answered questions of fact, and their testimony on the factual side of the case was declared mandatory for the judges. At that time, there was a distinction between evidence through the jury and evidence through the witness; the former developed in England and the latter in France [2, p. 4–8; 6, p. 201].

A special difficulty has always been the study with the participation of judges of the fact of the circumstances that characterize the identity of the defendant.

It should be noted that many have criticized such a broad study of the date of the defendant's identity before a jury. V.K. Sluchevskiy, for example, argued that the character traits of the defendant should be studied only to the extent that they could be manifested in the commission of a crime. According to V.S. Spasovich, it is necessary to limit research of data on the person only to those, which will consider it necessary to open protection [3; 4, p. 13].

Thus, A.F. Koni and his companions strongly supported the idea of introducing a jury trial, while pointing to the need for competent selection of juries so that they could make a truly objective decision [5, p. 13].

We believe, as it was noted earlier, that all decisions made by the jury directly depend on their psychological characteristics (levels of empathic abilities, character traits, temperament types and permanence of stereotypes). Therefore, when forming the jury's list, it is necessary to pay special attention to moral, subjective, psychological qualities, as he is in his status at the time of the proceedings equated to a professional judge and decides on the guilt or innocence of the accused, thereby deciding the fate of the latter.

However, considering the relevance of the issue of correct jury selection, the author in the study of historical facts, found an example of incorrect selection, the so-called "people's court" on the example of Russian law. That is, a kind of controversial idea between pre-revolutionary lawyers became an innovation regarding the introduction of official qualifications.

Thus, regardless of income level or salary, the list of jurors included all citizens, officials from V to XIV class, all elected officials of city and noble institutions and peasants who held at least three years of elected positions of village elders, etc. Thus the question of jury's selection was not to determine the individual psychological characteristics but to the position in society [6, p. 114; 7, p. 25–39; 8, p. 29].

Moreover, because of ignoring the selection of candidates for individual psychological characteristics of the jury in the first years of its operation, this legal institution has shown its inability to make objective verdicts. That later caused a very serious confrontation over the jury trial by such influential jurists as K.P. Pobiedonostsev, the Minister of Internal Affairs D. Tolstoy and the chief of gendarmes P. Shuvalov [2, p. 4–8; 9, p. 1–2].

The pre-revolutionary researcher of judicial reform I.V. Hessen wrote that almost the first verdict of the jury caused the dissatisfaction of the government. The author concludes that most often the consideration of cases by juries was conducted "insufficiently clearly and distinctly by legislative motives", namely, "the question of crime's sanity was decided by a jury based on an internal uncontrolled conviction of conscience". That is, once again confirming the fact that the wrong selection of jurors, without taking into account their psychological characteristics, the court decisions were made spontaneously, irresponsibly and recklessly, questioning the institution of a jury trial.

Lawyers of that time later began to pay close attention to issues “related” to the psychological characteristics of the jury trial: the collective decision of the jury and its motivation, the dependence of the group decided on the social composition of the jury and its socio-psychological characteristics, legal awareness of the jury and some other psychological qualities. Many of the jury’s researchers, like A.M. Bobryshchev-Pushkin, L.E. Vladimirov, turned to psychological categories, to the categories of moral and morality [3; 10, p. 76].

However, the question of the dependence of individual psychological features remains unexplored, such as stereotypes, such as those that are endured over time which “people often get into trouble through no fault of their own, being victims of chance”, “innocent people often end up in prison”, “low authority of police officers is associated with a large number of abuses and offences in the performance of their duties”, etc. It was not studied at all the dependence of the level of jury’s empathic abilities, their personal qualities, such as isolation – sociability, concrete thinking – abstract thinking, emotional instability – emotional stability, subordination – dominance, restraint – expressiveness, low normative behaviour – high normative behaviour, timidity – courage, realism – sensitivity, suspicion – credulity, practicality – dreaminess, straightforwardness – diplomacy, calmness – anxiety, conservatism – radicalism, conformism – non-conformism, low self-control – high self-control, relaxation – emotional tension. In our opinion, these all have a significant impact on the jury in deciding the guilt or innocence of the defendant.

Thus, according to E.A. Budilov, with whom it is impossible to disagree, the advantage of the jury is primarily an individual, subjective, psychological assessment of the case. However, as in the past and today, there is no procedure for selecting juries according to their psychological characteristics, which we consider a big mistake both in the field of justice administration and there is a blank in the knowledge of dependence of jury’s individual psychological features in the implementation of their powers, and as a consequence of making a fair, complete, informed decision [3].

Concentrating subjectively around personal and psychological qualities, the jury’s assessment of what is happening in the trial flows smoothly into their inner conviction.

This is how the CPC of Ukraine determines that in resolving questions, the jury must be guided by their inner convictions and conscience, as befits a free citizen and a just man.

The peculiarity of the formation of the jury’s internal conviction is that for them, as non-professional judges, the immediate, main importance is the intuitive perception of the evidence. Therefore, the prosecutor and defender must not only know jurisprudence but also have the ability to appeal to the minds and emotions of the jury [11, p. 115].

Factors, which influence the formation of their inner conviction, are:

- level of empathic abilities;
- stereotypes of thinking;
- the persuasiveness of the prosecutor’s position and defender;
- the behaviour of the accused in court;
- the position and behaviour of the victim in court;
- the personal, subjective conviction of the guilt (innocence) of the accused, regardless of the evidence presented;
- the jury’s temperament [11, p. 119].

However, it should be noted that, in our opinion, each “set” of individual psychological characteristics is one that, as paying attention to the above examples of real court cases, openly disregarded the law and common sense. Thus, proving that not every citizen can perform the functions of a juror.

Thus, case law shows that the psychological component plays a huge role in the jury trial. “People from the street”, who are in fact jurors, must listen to, properly evaluate a complex system of evidence, sometimes indirect, and make a legally competent and fair decision. Oratory, rhetoric, artistry sometimes overshadow the power of evidence, arguments and legal reasons. Moreover, when all this is overlapped on the individual psychological characteristics of the jury, on their low legal culture, on a fair verdict following accepted legal norms in society, it is often difficult to count [12, p. 101–106].

The analysis of the case materials in the jury trials showed that the value division of modern society, as well as the individual psychological characteristics of the jury, determine the shifting the focus of the jury’s attention from the objective consideration of the case to its subjective assessment [13, p. 243].

Many problems and claims to the jury are associated with insufficient attention to the psychological patterns of functioning of this legal institution. Meanwhile, these are the main reasons for jurors making unjust decisions.

Therefore, it is worth noting that the supporters of the jury believe that the advantages are still more than the disadvantages of this form of justice, indicating the compliance of the four basic principles of the jury trial: the immediacy of perception, impartiality, and independence of the board and adversarial parties.

Following the principle of immediacy, the basis of the judgment must be the evidence presented during the trial [3]. Supporters of jury trials argue that professional judges have several stereotypes that arise as they “enter the profession” making it difficult to implement this principle. In this situation, the verdict of the jury, who have no experience in making a court decision, is more in line with the principle of immediacy. According to the principle of impartiality, a person who is not interested in the outcome of the case, who has no prejudice in favour of one of the parties, should make a court decision. Supporters of the jury believe that jurors, who have no personal interest in making a decision, namely they are not bound by the agency’s interests in which they work, they are not familiar with the defendant, victim, witnesses, prosecutor, lawyer and judge, will make impartial decisions. The trial process includes several mechanisms such as selection of the jury, creating a solemn and at the same time working atmosphere in the courtroom, compliance with the decision-making procedure that allows the jurors to remain impartial. The size of the board complicates the pressure on its members, which guarantees its independence. Publicity of the process increases the probability that both parties – prosecutor and lawyer – will have the opportunity to express their position in the case, which will ensure compliance with the principle of adversarial proceedings [14, p. 54–55].

This idea gave rise to some ideas about what should be the ideal jury:

- the juries are a “blank slate”, namely, entering the courtroom, they “leave behind the door” their attitudes, values and life experiences;
- the jurors make decisions based exclusively on the evidence presented during the trial, without taking into account any other information;
- the jurors carefully memorize and use all the evidence which was presented to them during the trial;
- the jury postpones the decision until the discussion in the meeting room;

– the individual opinions of the jurors do not change under the influence of other members of the board [5; 15, p. 13].

Thus, the “ideal juror” is a person, who can abandon instantly the experience, can delay consciously the assessment of new and interesting information for him, completely ignores the opinion of others, that is, it has psychological features that are not characteristic of people in general. Naturally, real jurors do not fully meet these notions. The same applies to people with legal education who have been working in the judiciary for a long time [16, p. 8–9].

Thus, one of the most important issues that arise in connection with the consideration of the case with the participation of the jury is the accuracy of the verdict. It is extremely difficult to answer due to the lack of a standard. Before the trial, we do not know whether the defendant committed the crime with which he is accused. Even after its completion, the main criterion for the guilt of the defendant is the court decision, not “what happened”.

There are several options for determining the quality of a jury verdict:

- compliance of jury verdicts with the decisions of professional judges;
- the description of analysis strategies information of the jury obtained during the trial;
- analysis of the verdict process;
- identification of factors that influence the verdict [3; 17; 18].

Conclusions and further prospects in this direction. Most researchers, who are dealing with this issue, are guided in their work by other ideas borrowed from social and general psychology. They do not study the process of making a court decision in general, but the dependence of the verdict on several factors.

All of the above forces us to turn to the analysis of those psychological patterns that underlie the jury’s verdicts, and in particular to study the dependence mechanisms of several factors that influence the formation of the internal conviction of the jury.

REFERENCES:

1. Гуценко К.Ф. Суд присяжных: панацея или иллюзия? *Вестник Верховного Суда*. 1991. № 3. С. 31.
2. Селезнев М. Суд присяжных действует, но... *Законность*. 1998. № 4. С. 4–8.
3. Брижак З.И. Личностные детерминанты формирования внутреннего убеждения присяжных заседателей : дис. ... канд. психол. Наук : 19.00.06. Ростов-на-Дону : РГБ, 2006. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/161898.html>.
4. Шувальська Л.Р. Психологічна діяльність суду присяжних у нарадчій кімнаті. *Філософія і психологія права*. 2016–2017. № 1.
5. Кони А.Ф. Присяжные заседатели. *Советская юстиция*. 1993. № 17. С. 15.
6. Винник А. Суд присяжных: шаг к демократии или от нее? *Право и жизнь* : независимый научно-популярный журнал. Москва : Манускрипт. 1996. № 9. С. 105–135.
7. Пашин С.А. Отбор присяжных заседателей в суде. *Состязательное правосудие* : труды научно-практических лабораторий. Москва : Международный комитет содействия правовой реформе, 1996. Вып. 1. Ч. I. С. 25–39.

8. Гулевич О.А., Дьяконов Т.Ю. Стереотипы маргинальных групп в средствах массовой информации (по материалам статей в российских газетах 1999–2001 гг.). *Воображение и творчество в образовании и профессиональной деятельности*. Москва, 2004. С. 28–50.
9. Abwender D.A., Hough K. Interactive effects of characteristics of defendant and mock juror on U.S. participants' judgment and sentencing recommendations. *The Journal of Social Psychology*. 2001. Vol. 141. P. 603–615.
10. Гулевич О.А. – Психологічні основи юриспруденції : навчальний посібник. Москва : НОУ ВПО Московський психолого-соціальний інститут, 2009. 512 с.
11. Гулевич О.А. Психология в суде присяжных. Аналитический обзор : учебное пособие для студентов факультетов психологии высших учебных заведений по специальности 020400 – «Психология». Москва : Международное общество им. Л.С. Выготского, 2003. 259 с.
12. Гулевич О.А. Господа присяжные заседатели: размышления психолога. *Общественные науки и современность*. 1996. № 5. С. 101–106.
13. Гулевич О.А. Влияние типа преступления на оценку степени ответственности и вины преступника и жертвы. *Сборник трудов Института психологии им. Л.С. Выготского РГГУ*. 2001. Вып. 1. С. 233–248.
14. Гулевич О.А. Социальные представления о преступлениях в межличностной и массовой коммуникации. *Вопросы психологии*. 2001. № 4. С. 53–67.
15. Правовые представления личности с различной установкой к участию в суде присяжных : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Краснодар, 2007. 26 с.
16. Радченко І.А. Теорія і практика наукових досліджень : посібник. Умань, 2013. 104 с.
17. Eakin D.K., Schreiber T.A., Sergent-Marshall S. Misinformation effects in eyewitness memory: the presence and absence of memory impairment as a function of warning and misinformation accessibility. *Journal of Experimental Psychology*. 2003. Vol. 29. P. 813–820
18. The effects of defendant race, victim race, and juror gender on evidence processing in a murder trial / R. Lee Forster et al. *Behavioral Sciences and the Law*. 2006. Vol. 24. P. 179–198.

УДК 343.97:343.62-053.2:04

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.8>

Сахарова Катерина Олександрівна,
доктор філософії, магістр психології,
старший викладач кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету
ORCID ID: 0000-0002-3838-5730

Липовська Наталія Анатоліївна,
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування
НТУ «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0002-9288-4733

РЕАДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ, ЩО ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

READAPTATION OF CHILDREN FOUND IN DIFFICULT CIRCUMSTANCES

У статті розглянуто підходи до організації роботи спеціальних соціально-педагогічних установ, що працюють із неповнолітніми, що опинилися у складних життєвих обставинах. На думку авторів, для ефективної роботи з реабілітації дітей необхідно виявити психологічні особливості, що призводять до порушення їхньої соціальної адаптації, на основі отриманих знань організувати роботу щодо соціальної реабілітації підлітків, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Розглянуто теоретичні підходи до інтерпретації соціальної адаптації: психоаналітичний, біхевіористський, гуманістичний, когнітивний.

Соціально-психологічна адаптація інтерпретується авторами як один із видів соціальної адаптації, така взаємодія особистості і соціального середовища, яка приводить до оптимального співвідношення цілей і цінностей особистості та групи. Розглядається реадaptaція як різновид соціально-психологічної адаптації особистості, яка інтерпретується авторами як комплекс заходів, спрямований на пристосування на тому чи іншому рівні до умов зовнішнього середовища.

Обґрунтовано, що система комплексної допомоги дитині у складних життєвих обставинах повинна вибудовуватися як доповнюючий ланцюжок від екстреної соціальної допомоги, педагогічної підтримки і супроводу на рівні масової освітньої установи, спеціалізованої допомоги та консультування у профільних центрах.

Проведене дослідження дозволило визначити тенденції до подальшого теоретичного вивчення соціальної реадaptaції, а також до практичного застосування отриманих результатів.

Ключові слова: дитина, адаптація, реадaptaція, соціальна робота, психологічний супровід.

The article considers the approaches to the organization of work of special social and pedagogical institutions working with minors who find themselves in difficult life circumstances. According to the authors, for effective work on rehabilitation of children it is necessary to identify psychological features that lead to a violation of their social adaptation and on the basis of the acquired knowledge to organize work on social rehabilitation of adolescents in difficult life circumstances.

Theoretical approaches to the interpretation of social adaptation, in particular, psychoanalytic, behavioral, humanistic, cognitive, are considered.

Socio-psychological adaptation is interpreted by the authors as one of the types of social adaptation, the interaction of the individual and the social environment, which leads to the optimal ratio of goals and values of the individual and the group. Readaptation is considered as a kind of socio-psychological adaptation of the individual, which is interpreted by the authors as a set of measures aimed at adapting at one level or another to environmental conditions.

It is substantiated that the system of comprehensive assistance to a child in difficult life circumstances should be built as a complementary chain of emergency social assistance, pedagogical support and accompaniment at the level of mass educational institution, specialized assistance and counseling in specialized centers.

The study allowed us to identify trends for further theoretical study of social readaptation, as well as for the practical application of the results.

Key words: child, adaptation, readaptation, social work, psychological support.

Актуальність дослідження. Глобальні перетворення в Україні призвели до серйозного загострення соціально-економічних проблем, до посилення соціальної диференціації, ізоляції, виключення (ексклюзії) або обмеження доступу соціально незахищених груп населення до повноправної участі в реальному суспільному житті. Серед тривожних симптомів ускладненої соціальної ситуації життя, передусім у дитячій спільноті, виступають зростаючі масштаби асоціальної поведінки серед дітей, серйозне збільшення кількості дітей, які проживають у важких життєвих ситуаціях.

Складна, комплексна проблема надання допомоги дітям і підліткам із труднощами розвитку має міждисциплінарний характер і на практиці вимагає міжвідомчого підходу.

Проблема надання допомоги дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, сьогодні мало вивчена, що вимагає підвищення кваліфікації психологів, розроблення спеціальних психологічних методів і технологій, обґрунтування побудови реабілітаційних та психокорекційних програм. Особливо гостро стоїть проблема надання допомоги дітям молодшого шкільного віку.

Питання соціальної реадaptaції дітей як обов'язкову умову забезпечення їхнього сталого розвитку розглядають у психології протягом десятиліть. Актуальною є одна з найважливіших проблем психологічної науки – розвиток у дітей здатності адаптуватися до умов соціального середовища (Л.С. Виготський, А.В. Петровський, Л.І. Божович, І.С. Кон, С.Л. Рубінштейн, Д.Б. Ельконін, Е. Еріксон, М. Кле, Ш. Бюлер та інші).

Аналіз стану проблеми свідчить про те, що, незважаючи на певний рівень її теоретичної і практичної розробленості, зберігає свою актуальність питання про проведення системних досліджень соціально-психологічних якостей дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. У сучасній соціальній психології відсутній єдиний дослідницький підхід до трактування поняття «реадaptaція». Не встановлені механізми співвідношення реадaptaції дітей із формуванням їхніх соціально-психологічних якостей. Набуває значущості проблема визначення технологій, які сприяють формуванню соціально-психологічних якостей дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, а також оцінки їхньої ефективності.

Отже, теоретична і практична значущість і мала розробленість проблеми дозволяють констатувати її високу актуальність.

Мета – дослідження можливостей психологічного супроводу і допомоги дітям, які опини-

лися у складних життєвих обставинах, для їх реадaptaції.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці та практиці поняття адаптації займає ключові позиції під час розроблення методів допомоги дітям, які опинилися у важких життєвих обставинах. Однією з актуальних проблем є реадaptaція дітей, які потребують допомоги.

Теорія психологічної адаптації розвивається в контексті різних психологічних підходів і напрямів. Дослідження адаптації мають тривалу історію і ведуть свій початок із природничих наук: біології, фізіології, медицини. Пізніше поняття адаптації було перенесено в соціологію і психологію.

Поняття «адаптація», або «приспосовання», має багато інтерпретацій і вживається в різних сферах. Термін «адаптація» (лат. *adaptation* – приспосовання) уперше був уведений Х. Аубертом (1865 р.) і став уживатися в медичній та психологічній літературі, де він означав зміну чутливості аналізаторів під впливом приспосовання органів почуттів до діючих подразників [1].

Ми будемо спиратися на зведене визначення, дане у психологічному словнику: «Соціальна адаптація – це:

- постійний процес активного приспосовання індивіда до умов нового соціального середовища;
- результат цього процесу» [2, с. 11].

Співвідношення цих двох компонентів, що визначає характер поведінки, залежить від цілей і ціннісних орієнтацій людини, можливості їх досягнення в соціальному середовищі. Незважаючи на безперервний характер процесу соціальної адаптації, його зазвичай пов'язують із періодами кардинальної зміни діяльності індивіда і його соціального оточення. Виділяють два основні типи адаптаційного процесу, які формуються залежно від структури потреб і мотивів індивіда: 1) тип, що характеризується переважанням активного впливу на соціальне середовище; 2) тип, який визначається пасивним, конформним прийняттям цілей і ціннісних орієнтацій групи.

Розглянемо уявлення про соціальну адаптацію в різних психологічних школах.

У психоаналітичному напрямі основи теорії адаптації заклав З. Фрейд. Процес адаптації у психоаналітичній концепції можна представити у вигляді узагальненої формули: «конфлікт – тривога – захисні реакції». Соціальна адаптація особистості визначається витісненням потягу і переключенням на санкціоновані суспільством об'єкти (З. Фрейд), а також як результат прагнення особистості компенсувати і сверхкомпенсувати свою неповноцінність (А. Адлер).

Гуманістичне спрямування досліджень соціальної адаптації критикує розуміння адаптації тільки в межах гомеостатичної моделі та висуває положення про оптимальну взаємодію особистості та середовища. Основним критерієм адаптованості виступає ступінь інтеграції особистості та середовища. Мета адаптації – досягнення позитивного духовного здоров'я та відповідності цінностей особистості цінностям соціуму. Процес адаптації можна описати формулою: «конфлікт – фрустрація – акт пристосування».

В основі концепцій цього напрямку лежить поняття здорової особистості, яка самоактуалізується та прагне досягнення життєвих цілей, розвиває і використовує свій творчий потенціал.

У межах цього напрямку вводиться поняття адаптованості як результату процесу адаптації. Виділяють два рівні адаптованості: адаптацію і дезадаптацію. Адаптація настає в разі досягнення оптимальної взаємодії між особистістю і середовищем у результаті конструктивної поведінки. У разі відсутності оптимальної взаємодії особистості та середовища через домінування неконструктивних реакцій або неспроможності конструктивних підходів настає дезадаптація.

Важливий внесок у вивчення проблеми соціальної адаптації був зроблений Ж. Піаже. Він охарактеризував адаптацію як «те, що забезпечує рівновагу між впливом організму на середовище та зворотним впливом середовища» [3, с. 60].

Процес адаптації в когнітивній психології особистості можна представити формулою: «конфлікт – загроза – реакція пристосування» [2, с. 13]. У процесі інформаційної взаємодії із середовищем особистість стикається з інформацією, яка суперечить її настановам, і виникає когнітивний дисонанс, водночас переживається стан дискомфорту, загрози. Цей стан стимулює особистість на пошук шляхів зняття або зменшення когнітивного дисонансу. У цьому разі людиною робляться спроби спростувати інформацію, що надійшла, може йти зміна власних настанов, зміна картини світу, а також пошук додаткової інформації з метою встановлення узгодженості між колишніми уявленнями й інформацією, яка їх спростовує.

У зарубіжній психології проблема адаптації розробляється в межах біхевіористичного підходу. Адаптація розглядається передусім як результат навчання. Навчання може здійснюватися на різних рівнях залежно від того, який його нервовий механізм і наскільки важливі або складні ті структури, які в ньому беруть участь [4, с. 302].

Біхевіористи визнають адаптивний характер модифікації поведінки через навчання і живлять

термін «соціальна адаптація» на позначення процесу, за допомогою якого індивід або група досягає стану соціальної рівноваги. Але визначення має якийсь біологічний контекст і переважно акумулює увагу на адаптації груп, а не індивіда.

Значного поширення в зарубіжній психології набуло необіхевіористське визначення адаптації, яке використовується, наприклад, у роботах Г. Айзенка та його послідовників [5, с. 43–45]. Адаптацію вони визначають так: 1) як стан, у якому потреби індивіда, з одного боку, і вимоги – з іншого, цілковито задоволені. Це стан гармонії між індивідом і природою або соціальним середовищем; 2) як процес, за допомогою якого цей гармонійний стан досягається.

Важливим аспектом соціальної адаптації є прийняття індивідом соціальних ролей. Цим зумовлено віднесення соціальної адаптації до одного з основних соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості. Ефективність соціальної адаптації значною мірою залежить від того, наскільки адекватно індивід сприймає себе і свої соціальні зв'язки [2, с. 11].

Показники успішної соціально-психологічної адаптації – високий соціальний статус індивіда в даному середовищі, а також його психологічна задоволеність цим середовищем загалом і його найбільш важливими для нього елементами. Показниками низької соціально-психологічної адаптації є переміщення індивіда в інше соціальне середовище, аномія і поведінка, що відхиляється. Успішність адаптації залежить від характеристик середовища й індивіда. Чим складніше нове середовище (наприклад, більше соціальних зв'язків, складніше спільна діяльність, вище соціальна неоднорідність), чим більше відбувається в ньому змін, тим важче для індивіда соціально-психологічна адаптація.

Нормальна соціально-психологічна адаптація особистості, у свою чергу, буває двох видів: захисна адаптація – це ті дії особистості, які здійснюються за допомогою захисних механізмів (агресія, формування зворотної реакції тощо), якщо ці механізми не стали патологічними [6, с. 143].

Один із видів соціально-психічної адаптації – девіантна адаптація. Девіантними, або такими, що відхиляються, неконформістськими, можна назвати ті процеси соціальної адаптації особистості, які забезпечують задоволення потреб особистості в даній групі або соціальному середовищі, тоді як очікування інших учасників соціального процесу не виправдовуються такою поведінкою.

Девіантна адаптація умовно може бути поділена на два основні підвиди: неконформістську адаптацію і новаторську (інновативна, творча) адаптацію [6, с. 147].

Неконформістська адаптація – такий процес соціально-психологічної адаптації особистості, завдяки якому вона долає групову проблемну ситуацію незвичайними для членів цієї групи способами і шляхами, через це виявляється в конфліктних відносинах із нормами групи та їх носіями. Відповідно, в особистості виникають нові проблемні ситуації, які вимагають нових адаптивних механізмів і тактик поведінки.

Патологічна адаптація – це такий соціально-психологічний процес (активність особистості в соціальних ситуаціях), який повністю або частково здійснюється за допомогою патологічних механізмів і форм поведінки і призводить до утворення патологічних комплексів характеру, що входять до складу невротичних і психотичних синдромів [6, с. 149–150].

У процесі патологічної адаптації використовуються такі захисні механізми, які виносять поведінку особистості за межі нормальної адаптації, стають неадекватною відповіддю на проблемні ситуації, що виникають.

Зовнішню і внутрішню адаптацію доповнює реадаптація, яку розглядають як різновид соціально-психологічної адаптації особистості. Її суть полягає в такому: якщо адаптована в даному соціальному середовищі (у груповій ситуації) людина опиняється в новій групі, у якій переважають інші цінності, норми і звичні форми поведінки, де провідна діяльність теж інша, то перед нею постає завдання реадаптації. Адаптація в новому середовищі супроводжується переглядом і частковою або цілковитою відмовою також від деяких адаптивних механізмів, їх комплексів і стратегій [6, с. 137].

Рееадаптація – комплекс заходів, спрямований на пристосування на тому чи іншому рівні до умов зовнішнього середовища. Рееадаптація, на думку багатьох учених, є етапом реабілітації, на якому переважають психосоціальні методи впливу, стимуляції соціальної активності. Ми вживаємо це поняття на позначення процесу активного пристосування дитини, яка опинилась у складних життєвих обставинах, до змінених умов середовища.

Система комплексної допомоги дитині у складних життєвих обставинах повинна вибудовуватися як доповнюючий ланцюжок від екстреної соціальної допомоги, педагогічної підтримки і супроводу на рівні масової освітньої установи, спеціалізо-

ваної допомоги та консультування у профільних центрах.

Діти, що перебувають у складних життєвих обставинах, мають право на особливу турботу і захист із боку органів державної влади та місцевого самоврядування.

Захист прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснюється органами державної влади та місцевого самоврядування згідно із законодавством України. Такий захист має забезпечувати гідне життя і розвиток дітей, їхню участь у суспільному житті. Держава гарантує соціальний захист прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

З метою захисту прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, створюються відповідні соціальні служби для дітей, які за дорученням компетентного органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування або на підставі рішення суду відповідно до державних мінімальних соціальних стандартів основних показників якості життя дітей розробляють індивідуальну програму реабілітації дитини. Зазначена програма містить оцінку (експертизу) стану дитини, зокрема і проведену установами охорони здоров'я оцінку стану здоров'я дитини, психологічні й інші антикризові заходи, а також довгострокові заходи із соціальної реабілітації дитини, які здійснюються соціальною службою самостійно або спільно із закладами освіти й охорони здоров'я, іншими установами.

Обов'язковими є забезпечення пріоритету особистого і соціального благополуччя дитини, забезпечення спеціалізації правозастосовних процедур (дій) з її участю або в її інтересах, урахування особливостей віку і соціального стану дитини.

Відповідно до встановлених повноважень органи виконавчої влади здійснюють діяльність за такими напрямками:

- забезпечення реалізації цільових програм, регіональних програм, місцевих програм захисту прав і законних інтересів дітей, підтримки дитинства;
- участь у формуванні соціальної інфраструктури для дітей;
- визначення порядку інформування та проведення консультацій, здійснення заходів щодо захисту прав і законних інтересів дитини;
- повне, часткове фінансування проєктів, програм захисту прав і законних інтересів дітей, підтримки дитинства, зокрема й на конкурсній основі і (або) на умовах державного замовлення;
- забезпечення підготовки відповідних кіно-, радіо-, теле- і відеопрограм для дітей;

- підготовка державної доповіді про становище дітей та захистіхних прав, інших інформаційних і аналітичних матеріалів;

- інші напрями координації діяльності в цій галузі.

Система соціально-педагогічної підтримки дитинства передбачає створення спеціальних соціально-педагогічних установ для дітей, які залишилися без піклування батьків.

Потреба в таких установах зумовлена тим, що з'явилися численні категорії дітей «групи ризику», проблеми яких не вирішують типові освітні установи: діти, що залишилися без піклування батьків; діти, які не мають житла і прописки; діти-біженці; діти з неблагополучних сімей, які відчувають різного виду насильство; діти, що перебувають у кризовій ситуації в сім'ї або суспільстві тощо. Це діти, права яких порушені, і передусім право на рівень життя, необхідний для їхнього повноцінного розвитку. Тому інноваційні соціально-педагогічні установи покликані захистити це невід'ємне право дитини, оперативно надаючи їй необхідну допомогу та підтримку, надаючи можливість тимчасового проживання, забезпечуючи їжею й одягом, медичною допомогою.

Відповідно до своєї фундаментальній та спеціальній підготовці педагог-психолог у соціально-реабілітаційних центрах може виконувати такі види професійної діяльності: консультативну, розвиваючу, діагностичну, експертну, профілактичну й організаційно-методичну.

Робота психологічної служби в системі соціального захисту здійснюється за такими напрямками:

- психолого-педагогічне обстеження дітей із метою організації корекційно-розвиваючої роботи у психотерапевтичному середовищі;

- розроблення і реалізація реабілітаційних підпрограм за психологічним та соціальним блоками;

- виявлення резервних можливостей дитини;

- розроблення рекомендацій учителям, педагогам для забезпечення диференційованого підходу у процесі навчання і виховання;

- допомога у виборі оптимальної для розвитку дитини навчальної програми;

- надання можливостей для вироблення трудових навичок, розвитку музичних і художніх здібностей, формування мотивації до ведення здорового способу життя;

- профілактика фізичних, інтелектуальних і емоційних перевантажень і зривів вихованців і співробітників, оптимізація мікроклімату між дорослими і дітьми;

- організація взаємодії між педагогічним складом та фахівцями відділення, які беруть участь у реабілітаційному процесі;

- супровід сімейних виховних груп;

- надання психологічної та педагогічної допомоги сім'ям у процесі інтеріоризації дітей;

- відновлення виховного потенціалу біологічної сім'ї;

- сприяння у відновленні родинних зв'язків з біологічною родиною, рідними і близькими неповнолітнього.

Висновки. Отже, система соціального захисту здійснює підтримку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Одним із типів установ, що здійснюють ці функції, є центри соціальних служб для дітей, де їм надають і психологічну допомогу. Педагог-психолог проводить психологічний аналіз соціального статусу дітей, виявляє основні проблеми і визначає причини їх виникнення, шляхи і засоби їх вирішення; сприяє особистісному й інтелектуальному розвитку дітей на різних вікових етапах; сприяє формуванню у вихованців здатності до самовизначення і саморозвитку; сприяє колективу в гармонізації соціально-психологічного клімату в установі, де працює; забезпечує профілактику і подолання відхилень у соціальному і психологічному здоров'ї, а також сприяє розвитку вихованців.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навчальний посібник. Київ, 2009. 208 с.
2. Психология. Словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевича. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.
3. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Москва : Международная педагогическая академия, 1994. 680 с.
4. Годфруа Ж. Что такое психология : в 2-х т. Москва : Мир, 1992. Т. 1. 496 с.
5. Философские проблемы теории адаптации / под ред. Г.И. Царегородцева. Москва : Мысль, 1975. 231 с.
6. Наенко Н.И. Психологическая напряженность. Москва : Изд-во МГУ, 1976. 112 с.

УДК 159.922.27

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.9>

Ситнік Світлана Володимирівна,

доктор психологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та методики практичної психології

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

ORCID ID: 0000-0001-5875-919X

Пивоварчик Ірина Михайлівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

завідувачка кафедри теорії та методики практичної психології

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

ORCID ID: 0000-0003-4980-677X

ДОВІРА ДО ЛЮДЕЙ ТА ЇЇ ПРОЯВ У МІЖОСОБИСТІСНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

BELIEF IN PEOPLE AND ITS MANIFESTATIONS IN INTERPERSONAL INTERACTION

У статті представлені результати емпіричного дослідження характеру міжособистісної взаємодії осіб із високою довірою до людей. Для перевірки гіпотези про те, що довіра до людей проявляється в певних формах поведінки індивіда в міжособистісній взаємодії, аналіз результатів дослідження складався із трьох послідовних кроків. По-перше, це визначення точності та варіативності показника, який характеризує довіру, а також з'ясування загальних тенденцій її прояву в сучасній молоді. По-друге, встановлення характеру взаємозв'язків між цим показником та різними формами поведінки в міжособистісній взаємодії. По-третє, порівняння груп досліджуваних із високими та низькими значеннями віри в людей.

У результаті аналізу індивідуальних даних та первинних статистик показано, що більшість представників студентської молоді абсолютно не довіряють людям, з підозрою сприймають нові ідеї, переконані, що ці пропозиції передусім висунуті на користь співрозмовникові, а отже, не варто очікувати на позитивний результат для себе. Лише третина досліджуваних повністю або частково висловлюють віру в те, що більшості людей можна довіряти, оскільки ті прагнуть бути чесними та діють суто з альтруїстичних спонукань. Встановлено у процесі кореляційного аналізу, що довіра до людей прямо пов'язана з упевненістю, ініціативністю, соціальною сміливістю, емпатією, схильністю до компромісу або уникнення під час конфлікту, з відданням переваги доброзичливим стосункам із людьми, а також від'ємно корелює з конкуренцією та співпрацею в конфлікті, підозрливим ставленням до людей. Виявлено шляхом порівняння груп досліджуваних із вірою в людей та недовірою, що довірливі люди більш здатні до ухвалення рішень у складних ситуаціях, під час вибору певної альтернативи поведінки є сміливішими через позитивну оцінку власного потенціалу, більшою мірою виявляють емоційну чуйність до переживань партнерів по взаємодії, краще розуміють мотиви їхньої поведінки, прагнуть частіше бути серед людей, створювати теплі, емоційно значущі відносини, налаштовані на встановлення доброзичливих стосунків, не розчаровані в людях, а тому не виявляють підозрливості, схильні виробляти компромісні рішення або загалом ухилятися від конфлікту.

Ключові слова: довіра, упевненість у собі, міжособистісна взаємодія, емпатійні здібності, форми поведінки, міжособистісні відносини.

The article presents the results of an empirical study of the nature of interpersonal interaction of people with high confidence in people. To test the hypothesis that belief in people is manifested in certain forms of individual behavior in interpersonal interaction, the analysis of the results of the study consisted of three successive steps. The first is to determine the accuracy and variability of the indicator that characterizes trust, as well as to clarify the general trends of its manifestation in modern youth. Second, to establish the nature of the relationship between this indicator and various forms of behavior in interpersonal interaction. Third, the comparison of groups of subjects with high and low values of faith in people.

The analysis of individual data and primary statistics shows that most students do not trust people at all, are suspicious of new ideas, convinced that these proposals are primarily in favor of the interlocutor, and therefore should not expect a positive result for themselves. Only a third of those surveyed fully or partially believe that most people can be trusted because they seek to be honest and act solely out of altruistic motives. Second, the correlation analysis found that belief in people is directly related to confidence, initiative, social courage, empathy, a willingness to compromise or avoid conflict, with a preference for friendly relationships with people, and a negative correlates with competition and cooperation in conflict, suspicious attitude towards people. Third, by comparing groups of respondents with faith in people and distrust, that trusting people are more

able to make decisions in difficult situations, when choosing a certain alternative behavior are bolder because of a positive assessment of their own potential, more emotional sensitivity to the experiences of partners by interaction, better understand the motives of their behavior, seek to be more often among people, create warm, emotionally meaningful relationships, set up to establish friendly relations, not disappointed in people, and therefore do not show suspicion, tend to compromise, or generally avoid conflict.

Key words: *faith, self-confidence, interpersonal interaction, empathic abilities, forms of behavior, interpersonal relations.*

Вступ та сучасний стан досліджуваної проблеми. Довіра як психічне явище відіграє одну з найважливіших ролей у міжособистісній взаємодії людей. Наявність довіри зближує, її відсутність віддаляє суб'єктів взаємодії. Довірчі відносини передбачають психологічну готовність до прояву довіри у взаємодії. Чим вище довіра, тим люди ближче один до одного і менше між ними психологічна дистанція. Рівень довіри до оточення і до себе визначає вибір стратегії поведінки в міжособистісній взаємодії. Так, рівною мірою довіра до себе й оточення сприяє стійкості особистості та її діяльності. Якщо переважає довіра до оточення, то проявляється тенденція пристосування до нього. Переважання довіри до себе, з одного боку, провокує міжособистісні конфлікти, з іншого – може сприяти творчій діяльності.

Довіра у взаємодії проявляється у зв'язку з минулим досвідом спілкування і з конкретною ситуацією взаємодії. Т.П. Скрипкіна відзначає такі характеристики довіри, на які можна спиратися під час її діагностики. По-перше, довіра безпосередньо проявляється в поведінці; по-друге, залежно від рівня довіри до конкретної людини інформація, яка надходить від неї, розглядається як справжня; по-третє, суб'єкт відносин сприймає іншого як близького, впускає його у внутрішній, інтимний світ. Де відбувається обговорення інтимної, конфіденційної інформації [4].

Велика увага вітчизняних психологів приділяється психологічному аналізу довіри щодо проблем мігрантів та міжособистісної довіри як передумови партнерських стосунків між людьми [1; 5; 6]. Активно досліджуються різноманітні чинники довіри в організації [3], а також в аспекті розвитку суспільної довіри до фінансового сектору [2]. Узагальнення цих та інших досліджень засвідчує, що незважаючи на високу увагу до пізнання довіри, залишається ще багато нез'ясованих емпіричних даних стосовно прояву довіри в міжособистісній взаємодії, що визначає мету дослідження.

Мета статті – визначити характер міжособистісної взаємодії осіб із високою довірою до людей. Завдання дослідження: 1) встановити характер взаємозв'язків між довірою та різними проявами поведінки в міжособистісній взаємодії; 2) виявити особливості поведінки в міжособистісній взаємодії осіб із високою довірою до людей.

Виклад основного матеріалу. Для визначення характеру взаємодії осіб, які схильні довіряти людям, проведено емпіричне дослідження, у якому застосовано низку психодіагностичних методик. Це методика «Віра в людей» М. Розенберга – для визначення предмета нашого дослідження, методики «Упевненість у собі» В.Г. Ромека – для оцінки упевненості, соціальної сміливості й ініціативності у спілкуванні, «Тест на емпатійні здібності» В.В. Бойка, яка мала показати ступінь емпатійної чутливості досліджуваних до учасників взаємодії, «Тип поведінки у конфлікті» Т. Томаса, спрямована на виявлення типових форм поведінки в конфліктних ситуаціях, «Методика діагностики міжособистісних відносин» Т. Лірі, призначення якої – діагностувати найбільш притаманний тип ставлення до людей у міжособистісній взаємодії. Вибірку досліджуваних становили 236 студентів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського віком 18–23 роки.

Для перевірки гіпотези про те, що довіра до людей проявляється в певних формах поведінки індивіда в міжособистісній взаємодії, аналіз результатів дослідження складався із трьох послідовних кроків. По-перше, це визначення точності та варіативності показника, який характеризує довіру, а також з'ясування загальних тенденцій її прояву в сучасній молоді. По-друге, встановлення характеру взаємозв'язків між цим показником та різними формами поведінки в міжособистісній взаємодії. По-третє, порівняння груп досліджуваних із високими та невисокими значеннями віри в людей.

Результати дослідження показали, що більшість досліджуваних не схильні довіряти людям, уважають, що під час взаємодії варто бути обережним, оскільки всі керуються лише власними інтересами, можуть легко йти на обман. Про це свідчить середнє значення відповідного показника у вибірці, яке дорівнює 1,1 бал, значення моди ($M_o = 1$) та медіани розподілу за ним ($M_e = 1$), а також той факт, що більшість результатів досліджуваних зосереджені в межах низького рівня (67,8%), середньому рівню відповідає 28% результатів, лише 4,2% відповідей свідчать про віру в людей.

Такі дані показують, що за період 2010–2014 рр. рівень міжособистісної довіри у країні майже

не змінився. Адже за відомостями, наведеними Я.М. Кривич [3, с. 249], більш ніж 70% жителів України вважали, що потрібно бути обережним щодо інших людей, лише 23,1% сподівалися, що більшості людей можна довіряти.

Отже, як показав аналіз індивідуальних даних та первинних статистик, більшість досліджуваних абсолютно не довіряють людям, з підозрою сприймають нові ідеї, оскільки переконані, що ці пропозиції передусім висунуті на користь співрозмовника, а отже, не варто очікувати позитивний результат для себе. Проте третина досліджуваних повністю або частково висловлюють віру в те, що більшості людей можна довіряти, оскільки ті прагнуть бути чесними та діють суто з альтруїстичних спонукань.

Також звернемо увагу на надто високі оцінки варіативності показника довіри, які суттєво відрізняються від параметрів нормального розподілу ($\sigma = 0,82$; $CV = 72,8\%$), а отже, для кореляційного дослідження доречним є застосування коефіцієнта рангової кореляції Спірмена.

Результати кореляційного аналізу показали наявність статистично достовірних зв'язків показника довіри з упевненістю, емпатією, окремими формами поведінки в конфлікті та типами ставлення до людей у міжособистісній взаємодії (рис. 1).

Зображені на рисунку дані показують, що прямі статистично достовірні на рівні $p < 0,01$ зв'язки виявлено з показниками, які характеризують упевненість, соціальну сміливість, ініціативність, емпатію, схильність вдаватися до компромісу й уникнення в конфлікті, а також на рівні $p < 0,01$ – з показником дружелюбності у взаєминах.

Такі дані частково підтверджують висновки, зроблені Г.В. Чуйко та Я.В. Чаплак [5, с. 34], передусім про те, що люди більшою мірою довіряють веселим, емпатійним, сміливим та відкритим особам, особливо за умови спільності інтересів тих, хто довіряє, а ось недовіру викликають розважливі недобррозичливі люди, поведінка яких свідчить про підозрілість. Варто зауважити, що автори розуміють міжособистісну довіру не як сталу рису особистості, а як процесуальну характеристику учасника взаємодії, що зумовлена певними проявами з боку партнера, у поняттях «ставлення до іншої людини як до вартої очікування, що вона віддасть перевагу співпраці та стосункам з нами, усупереч можливості зашкодити нам; це віра в надійність і відповідальність, готовність людини здійснити свої обіцянки, дані партнеру зі спілкування» [5, с. 29]. Проте вони роблять зрозумілими від'ємні статистично значущі зв'язки з довірою, які зафіксовано нами за показниками, що характеризують конкуренцію ($p < 0,05$) та співпрацю ($p < 0,01$),

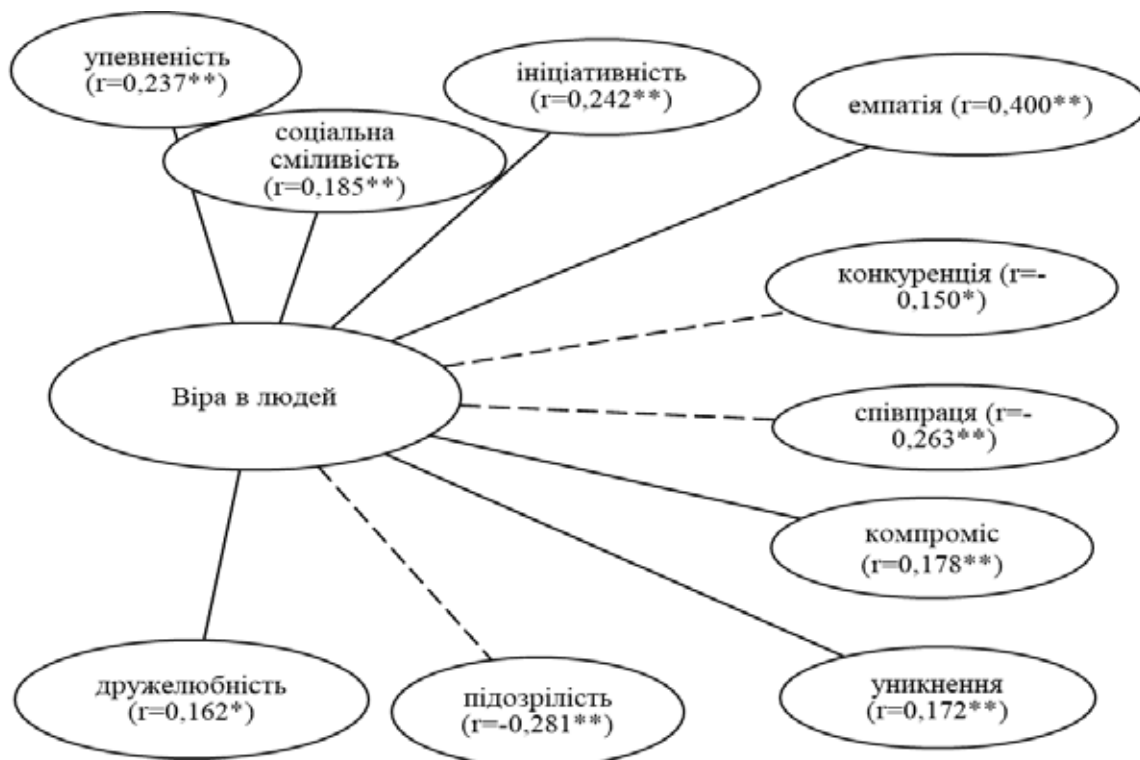

Рис. 1. Статистично значущі взаємозв'язки показника віри в людей

(——— — прямі кореляції; - - - - - — від'ємні кореляції; * — кореляції, статистично достовірні на рівні $p < 0,05$; ** — на рівні $p < 0,01$)

а також підозрілість у взаєминах ($p < 0,01$). Ці дані продемонстрували, що віра в людей досить суттєво пов'язана з характером поведінки людини в міжособистісній взаємодії, а також із внутрішніми умовами, що забезпечують її успішність, демонструючи нам, що люди, які виявляють довіру у взаємодії, зазвичай є впевненими в собі, здатними до ухвалення рішень у складних ситуаціях, до контролю власних дій та їхніх наслідків, соціально сміливими й ініціативними, здатними запропонувати власний спосіб подолання можливих труднощів. Вони схильні спиратися на розвинені емпатійні здібності, позитивно налаштовані на процес та результати взаємодії, виражають готовність поступитися певними інтересами або загалом ухиляються від загострення стосунків, у взаєминах з оточенням демонструють гнучкість, товариськість, дружелюбність.

Отже, результати кореляційного аналізу продемонстрували наявність статистично значущих зв'язків довіри з такими внутрішніми умовами міжособистісної взаємодії, як упевненість і емпатія, з певними формами поведінки під час її розгортання (конкуренція, співпраця, компроміс, уникнення), а також із проявами підозрілого та дружелюбного ставлення до її учасників. Цей висновок у загальному вигляді перекликається із закономірністю, сформульованою Л.Г. Почебут [3, с. 34], що встановлення довірчих стосунків між людьми засноване на їхніх особистісних якостях та поведінці під час взаємодії.

Це дало підставу розпочати якісний аналіз характеру поведінки в міжособистісній взаємодії людей, які схильні довіряти оточенню, що здій-

снювався шляхом порівняння груп досліджуваних із високим та невисоким проявом показника довіри. Першу групу становили 32% вибірки досліджуваних (76 студентів), індивідуальні значення яких за шкалою Розенберга свідчили про часткову або повну віру в людей, другу групу – 68% осіб (160 досліджуваних) з результатами, які вказують на повну недовіру.

Середні значення показників, отриманих за методикою В.Г. Ромека в цих групах, підтверджують, що їхніх учасників можна вважати за таких, хто великою мірою відрізняються за впевненістю в собі, здатністю ухвалювати рішення, контролювати власні дії (рис. 2).

Дані, представлені на рисунку, демонструють, що всі показники у групі досліджуваних, які частково або цілком довіряють людям, вище, ніж у групи недовірливих осіб, водночас різниця між середніми значеннями за показником упевненості в собі становить 0,6 бала, за показником соціальної сміливості – 0,7 бала, за показником ініціативності у спілкуванні – 0,3 бала.

Щоб перевірити, наскільки вказані відмінності є статистично достовірними, нами був зроблений відповідний аналіз за допомогою t-критерію Стьюдента, результати якого показали, що різниця між групами статистично значуща лише за показниками впевненості в собі ($t = 2,29$; $p < 0,05$) та соціальної сміливості ($t = 2,66$; $p < 0,05$). Тобто досліджувані з вірою в людей більш здатні до ухвалення рішень у складних ситуаціях, під час вибору певної альтернативи поведінки є сміливішими через позитивну оцінку власного потенціалу.

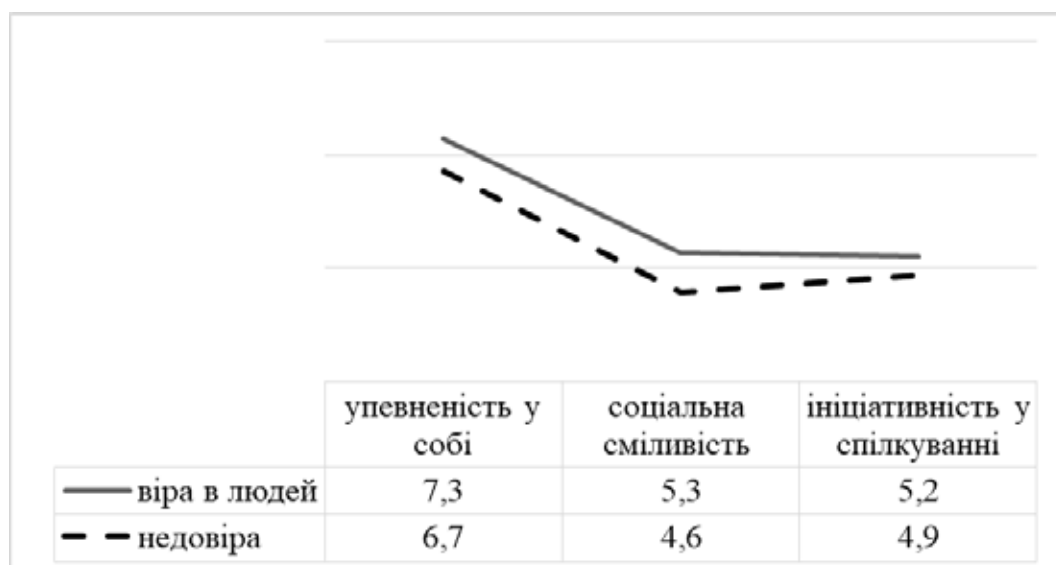

Рис. 2. Середні значення показників упевненості в собі у групах досліджуваних, які виявляють віру в людей та недовіру до них

Порівнюючи емпатійні здібності в цих групах досліджуваних, зазначимо, що за показниками, які їх визначають, середні значення в досліджуваних, які мають тенденцію довіряти іншим, є вищими порівняно з тими, хто виявляє абсолютну недовіру до людей (рис. 3).

Така різниця менша за показниками інтуїтивного каналу емпатії (0,2 бала) та ідентифікації в емпатії (0,2 бала), проте досить виражена за показниками раціонального (0,4 бала), емоційного (0,7 бала) каналів емпатії, настанов, що сприяють емпатії (0,4 бала), проникаючої здатності в емпатії (0,8 бала). Це підтверджується також даними про статистичну достовірність указаних відмінностей, оскільки для показника раціонального каналу емпатії $t = 2,15$ ($p < 0,05$), для показника емоційного каналу емпатії $t = 3,85$ ($p < 0,01$), для показника настанов, що сприяють емпатії, $t = 2,18$ ($p < 0,05$), а для показника проникаючої здатності в емпатії $t = 3,93$ ($p < 0,01$).

Підкреслимо також, що за середніми значеннями загального показника емпатії група довірливих досліджуваних продемонструвала результати ($M = 24,99$), на 2,62 бали вищі, ніж група недовірливих осіб ($M = 22,36$), і ця різниця виявилася статистично достовірною, оскільки значення t -критерію ($t = 4,67$) перевищує t -критичне для $p < 0,01$. Ці дані вказують на більшу емоційну чуйність людей, які схильні довіряти оточенню, до переживань партнерів зі взаємодії, на їхню здатність до співпереживання, що, безсумнівно, є важливим особистісним потенціалом, який сприяє підвищенню

продуктивності взаємодії, розвитку ефективних відносин.

Щодо показників, які характеризують типові форми поведінки в конфліктних ситуаціях, за вираженістю показників компромісу, уникнення та пристосування середні значення є вищими у групі людей, які схильні довіряти оточенню, а з показниками конкуренції та співпраці вони переважають у недовірливих осіб (рис. 4).

Якщо до цього опису додати дані математичної статистики, то стає очевидним, що не всі відмінності досягають достовірних розмірів. Досить вагома різниця за показниками конкуренції – на 0,8 бала ($t = 3,04$; $p < 0,01$), співпраці – на 0,7 бала ($t = 3,32$; $p < 0,01$), компромісу – на 0,6 бала ($t = 2,70$; $p < 0,01$), уникнення – на 0,6 бала ($t = 2,46$; $p < 0,05$). Отже, схильні до довіри особи більшою мірою, ніж недовірливі, віддають перевагу розв'язанню конфліктних ситуацій, обмінюючись поступками, торгуючись для розроблення компромісного рішення, або загалом ухиляються від конфлікту. Недовірливим людям більшою мірою притаманні конкурентні форми поведінки, коли обстоюються лише власні інтереси, або такі, коли вони обстоюють свої інтереси у співпраці з опонентом.

Якщо звернутися до даних, що вказують на типи взаємин, які зазвичай будують у міжособистісній взаємодії досліджувані з вірою в людей та недовірливі студенти (рис. 5), стає очевидним, що за визначеними показниками середні значення у групах майже не відрізняються. Це показники авторитарності, егоїзму, покірності, залежності та

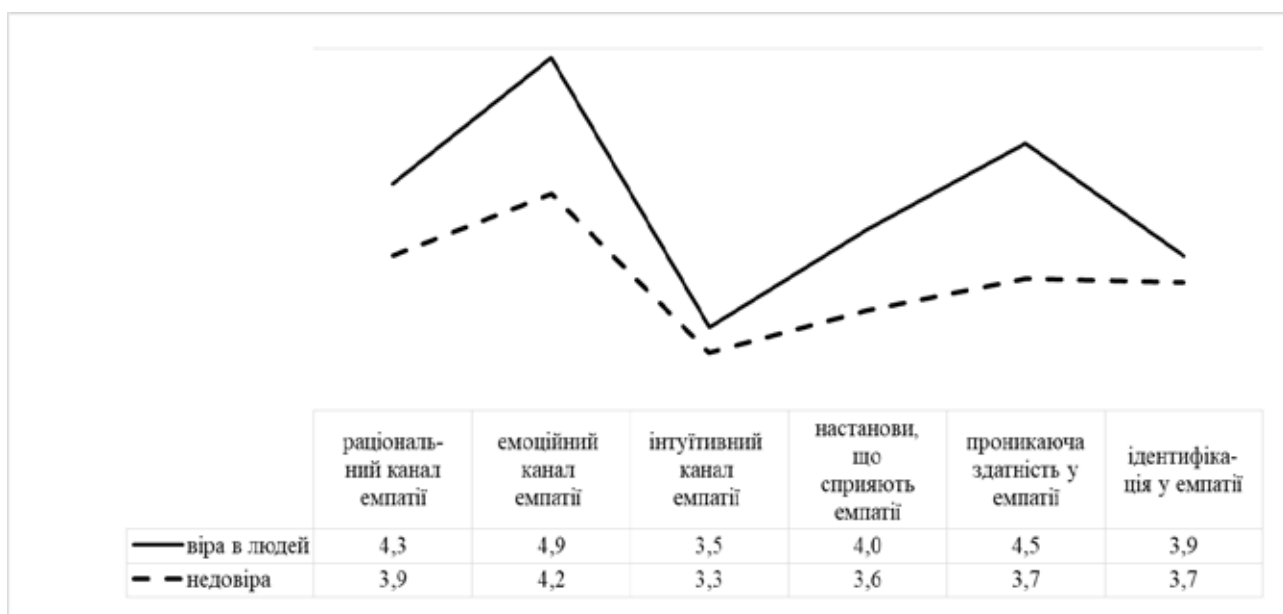

Рис. 3. Середні значення показників емпатійних здібностей у групах досліджуваних, які виявляють віру в людей та недовіру до них

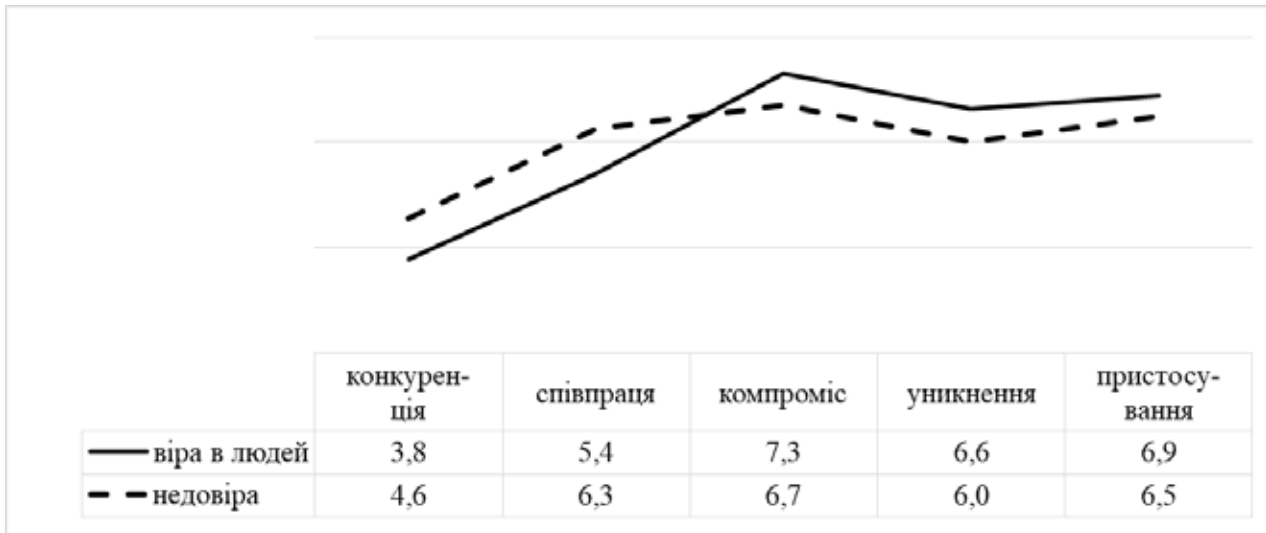

Рис. 4. Середні значення типових форми поведінки в конфліктних ситуаціях у групах досліджуваних, які виявляють віру в людей та недовіру до них

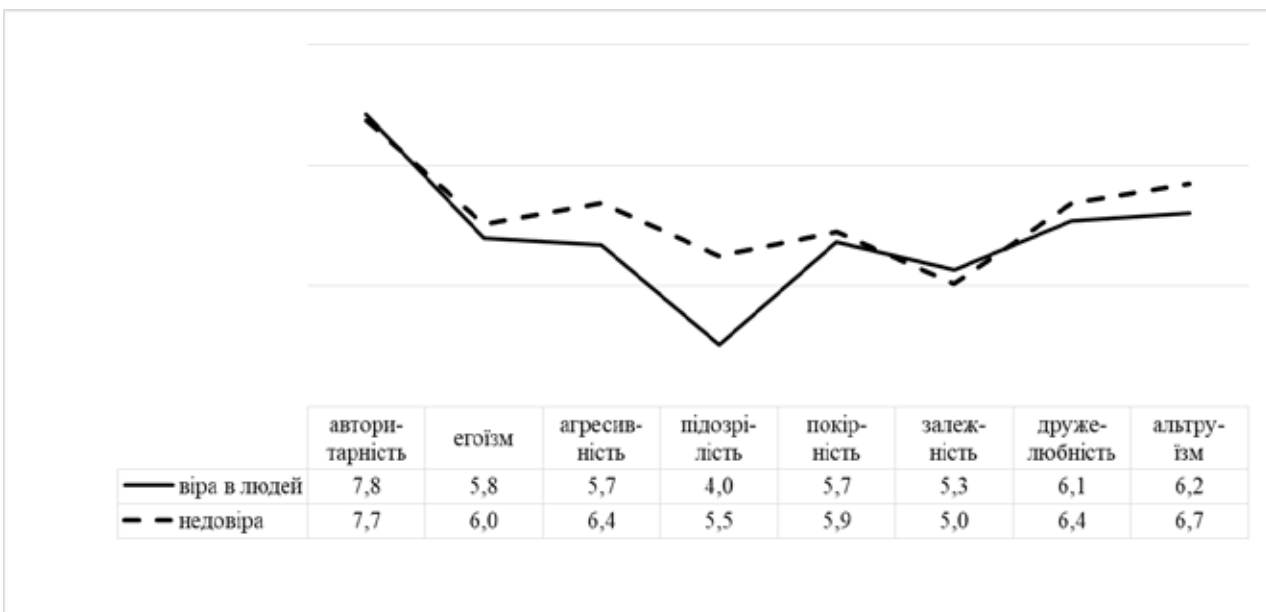

Рис. 5. Середні значення показників, які характеризують найбільш притаманні типи взаємин в міжособистісній взаємодії досліджуваних, які виявляють віру в людей та недовіру до них

дружелюбності, де різниця між середніми значеннями у групах становить 0,1–0,3 бала.

Водночас за деякими показниками відмінності набувають більших значень. Так, у групі довірливих досліджуваних середні оцінки є нижчими, ніж у групі недовірливих осіб, за показниками агресивності (на 0,7 бала), підозрілості (на 1,5 бал), альтруїзму (на 0,5 бала). Перевірка за t-критерієм Стьюдента показала, що статистично достовірною на рівні $p < 0,01$ виявилася лише різниця за показником підозрілості ($t = 4,36$; $p < 0,01$). Такі відомості дозволяють стверджувати, що особам, які частково або цілком схильні довіряти ото-

ченню, меншою мірою притаманна підозрілість, ніж недовірливим досліджуваним.

Отже, проведене дослідження дозволило зробити такі **висновки**.

По-перше, показано, у результаті аналізу індивідуальних даних та первинних статистик, що більшість представників студентської молоді абсолютно не довіряють людям, з підозрою сприймають нові ідеї, переконані, що ці пропозиції передусім висунуті на користь співрозмовникові, а отже, не варто очікувати на позитивний результат для себе. Лише третина досліджуваних повністю або частково висловлюють віру в те,

що більшості людей можна довіряти, оскільки ті прагнуть бути чесними та діють суто з альтруїстичних спонукань.

По-друге, встановлено у процесі кореляційного аналізу, що довіра до людей прямо пов'язана з упевненістю, ініціативністю, соціальною сміливістю, емпатією, схильністю до компромісу або уникнення під час конфлікту, з відданням переваги доброзичливим стосункам із людьми, а також від'ємно корелює з конкуренцією та співпрацею в конфлікті, підозрілим ставленням до людей.

По-третє, виявлено шляхом порівняння груп досліджуваних із вірою в людей та недовірою,

що довірливі люди більш здатні до ухвалення рішень у складних ситуаціях, під час вибору певної альтернативи поведінки є сміливішими через позитивну оцінку власного потенціалу, більшою мірою виявляють емоційну чуйність до переживань партнерів по взаємодії, краще розуміють мотиви їхньої поведінки, прагнуть частіше бути серед людей, створювати теплі, емоційно значущі відносини, налаштовані на встановлення доброзичливих стосунків, не розчаровані в людях, а тому не виявляють підозрливості, схильні виробляти компромісні рішення, або загалом ухилятися від конфлікту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бондаревская И.О., Михайленко В. А. Психологический анализ доверия освещению проблем мигрантов новостными медиа. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Вип. 6. С. 15–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_012_2018_7_4 (дата звернення: 01.10.2021).
2. Кривич Я.М., Буряк А.В., Артеменко О.С. Міжособистісна довіра як фактор суспільної довіри до фінансового сектору. *Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 28–29 вересня 2018 р. Одеса : ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2018. С. 248–250. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/71756/3/Krivich_Buriak_Artemenko_dovira.pdf (дата звернення: 04.10.2021).
3. Почебут Л.Г., Гуриева С.Д., Чикер В.А. Прогностическая модель социально-психологических факторов укрепления доверия в организации. *Социальная психология и общество*. 2018. Т. 9. № 1. С. 22–42. DOI: 10.17759/sps.2018090103.
4. Скрипкина П.Т. Психология доверия. Москва : Академия, 2000. 264 с.
5. Чуйко Г.В., Чаплак Я.В. Міжособистісна довіра як передумова партнерських стосунків між людьми. *Психологічний часопис* / за ред. С.Д. Максименка. Київ : Інститут психології ім. Г.С. Костюка, 2020. № 1. Вип. 6. С. 29–39. DOI: 10.31108/1.2020.6.1.
6. Шевченко Н.Ф., Цигика О.Є. Аналіз явища довіри в різних напрямках наукового знання. *Проблеми сучасної психології*. 2017. № 1. С. 95–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2017_1_19 (дата звернення: 05.10.2021).

УДК 159.9:35.08

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.10>

Улунова Ганна Євгенівна,

доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету
ORCID ID: 0000-0002-4839-098X

Ніколаєнко Сергій Олександрович

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету
ORCID ID: 0000-0001-6204-9342

ГЕНДЕРНОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІНСЬКО-КООРДИНАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТА КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

GENDER CHARACTERISTICS OF THE MANAGERIAL-COORDINATIVE COMPONENT OF UKRAINIAN CIVIL SERVANTS' PROFESSIONAL COMMUNICATION CULTURE

Стаття присвячена проблемі гендерних особливостей управлінсько-координаційного функціонального компонента культури професійного спілкування державних службовців України. В емпіричному дослідженні, яке проводилося у 2020 році, взяли участь 515 державних службовців із різною гендерною ідентичністю. Дослідження проводилося за допомогою стандартизованої комплексної психодіагностичної методики «Культура професійного спілкування державних службовців». На основі результатів дослідження встановлено, що культура професійного спілкування державних службовців має суттєві гендерні відмінності за такими показниками: серед державних службовців – чоловіків найбільш поширеною є авторитарна спрямованість у професійному спілкуванні, а серед державних службовців – жінок – діалогічний вид спрямованості; у більшості державних службовців – чоловіків психологічна грамотність у професійному спілкуванні характеризується середнім рівнем, а в державних службовців – жінок – високим рівнем; у державних службовців-чоловіків психологічна компетентність у професійному спілкуванні корелює з акмеологічними інваріантами професіоналізму у професійному спілкуванні, а в державних службовців – жінок – зі спрямованістю у професійному спілкуванні. Водночас культура професійного спілкування державних службовців – чоловіків та державних службовців – жінок не має відмінностей за такими показниками, як домінування середнього рівня спрямованості у професійному спілкуванні, середнього рівня психологічної компетентності у професійному спілкуванні та середнього рівня акмеологічних інваріантів професіоналізму у професійному спілкуванні, а також середнього рівня загальних показників за шкалою «Управлінсько-координаційний компонент культури професійного спілкування державних службовців».

Ключові слова: культура, професійне спілкування, управлінсько-координаційний компонент, гендер, державні службовці.

The article highlights the problem of gender peculiarities of managerial-coordinative functional component of Ukrainian civil servants' professional communication culture. The empirical study was conducted in 2020. It involved 515 civil servants with different gender identities. The study was conducted using a standardized comprehensive psychodiagnostic methodology "Culture of professional communication of civil servants". On analyzing the results of research, it can be concluded that civil servants' professional communication culture has significant gender differences in some indicators: among male civil servants the most common is the authoritarian focus in professional communication, and among female civil servants – the dialogical type of focus; most male civil servants have an average level of psychological literacy in professional communication, and most female civil servants have a high level; The psychological competence in professional communication of male civil servants correlates with acmeological invariants of professionalism in professional communication, but psychological competence in professional communication of female civil servants correlates with a focus in professional communication. At the same time, the culture of professional communication of male and female civil servants does not differ in such indicators as the dominance of the average level of focus in professional communication, the average level of psychological competence in professional communication, the average level of acmeological invariants of professionalism in professional communication and the average level of general indicators on the scale "Managerial-coordinative component of the culture of professional communication of civil servants".

Key words: culture, professional communication, managerial-coordinative component, gender, civil servants.

Згідно із соціологічним опитуванням, яке проводилося в березні 2021 р. Центром Розумкова, 80% українського суспільства не довіряє чиновникам [5]. Це не може не позначатися на ефективності взаємодії громадян із державними службовцями та посадовими особами. Безумовно, розв'язання вкрай актуального для України завдання з підвищення довіри громадян до представників органів державної влади насамперед потребує розвитку в останніх добросовісності, професійної компетентності тощо. Проте й цілеспрямована робота з поліпшення кількісних та якісних показників культури професійного спілкування в державних службовців є одним із чинників позитивної трансформації ставлення користувачів державних послуг до чиновників.

Вивченню різних аспектів професійного спілкування державних службовців присвячено роботи В.М. Безрук [1], М. Лаузікас [7], Л.В. Литвинової [4], Г.Є. Улунової [6] та інших. Більшість наявних досліджень присвячені вивченню спілкування державних службовців як соціально-психологічного явища без переходу до феномену культури професійного спілкування. Окрім того, методологічно й емпірично доведеною є важливість урахування гендерних особливостей спілкування державних службовців [8]. Вищевикладене обґрунтовує актуальність розроблення проблеми гендерних особливостей культури професійного спілкування державних службовців взагалі та зреалізованого в цьому контексті дослідження, викладеного у статті, – визначення гендерних особливостей управлінсько-координаційного компонента культури професійного спілкування державних службовців зокрема.

Зупинимось на розкритті базових для нашого дослідження понять. На основі акмеологічного [3] й особистісного [7] підходів культура професійного спілкування державних службовців визначається як комплексне динамічне особистісне утворення державного службовця, яке зумовлює ефективність його професійного позаорганізаційного та внутрішньоорганізаційного спілкування з метою реалізації державотворчих функцій та функцій служіння суспільству [6].

Функціональними компонентами культури професійного спілкування державних службовців виступають: 1) перцептивно-аналітичний; 2) трансляційно-інформаційний; 3) управлінсько-координаційний; 4) особистісно-професійного саморозвитку [6]. Управлінсько-координаційний компонент культури професійного спілкування державних службовців полягає в організації та регулюванні процесу професійного спілкування, стимулюванні

до нього інших суб'єктів спілкування, побудові та корекції стосунків із колегами, розв'язанні конфліктів та конфліктних ситуацій тощо.

Функціональні компоненти культури професійного спілкування державних службовців утворюються такими конструктами: 1) психологічною готовністю державних службовців до професійного спілкування, що поєднує спрямованість у професійному спілкуванні [2] та психологічну грамотність у професійному спілкуванні; 2) психологічною компетентністю у професійному спілкуванні; 3) акмеологічними інваріантами професіоналізму особистості державного службовця у професійному спілкуванні (комунікативні здібності, які стали особистісно-професійними якостями) [3].

Реалізація мети нашої роботи забезпечувалася проведенням емпіричного дослідження з використанням комплексної психодіагностичної методики «Культура професійного спілкування державних службовців» [6]. Методика містить 32 ситуації професійного спілкування державних службовців, розподілені на 4 блоки (відповідно до функціональних компонентів культури професійного спілкування державних службовців). Управлінсько-координаційному функціональному компоненту культури професійного спілкування присвячені завдання-ситуації блоку В. За кожною ситуацією професійного спілкування респонденту пропонується відповісти на 4 питання, кожне з яких пов'язано зі змістом конструктів функціональних компонентів культури професійного спілкування державних службовців: 1) спрямованістю у професійному спілкуванні (шкала В1); 2) психологічною грамотністю у професійному спілкуванні (шкала В2); 3) психологічною компетентністю у професійному спілкуванні (шкала В3); 4) акмеологічними інваріантами професіоналізму особистості державного службовця у професійному спілкуванні (шкала В4).

Отримані емпірично кількісні результати оброблялися за допомогою методів математичної статистики: χ^2 -критерія та коефіцієнта кореляції Пірсона.

У дослідженні взяли участь 515 державних службовців України, серед яких 52,4% (270 осіб) віднесли себе до жінок, а 47,6% (245 осіб) віднесли себе до чоловіків.

Застосування шкали В методики «Культура професійного спілкування державних службовців» дозволило нам дослідити рівні конструктів координаційно-функціонального компонента культури професійного спілкування державних службовців (табл. 1).

Аналіз результатів, поданих у таблиці 1, свідчить, що в державних службовців, як чоловіків (40,0%), так і жінок (44,1%), переважає середній рівень спрямованості у професійному спілкуванні (якщо в жінок ці відмінності є статистично значущими за χ^2 -критерієм за $p \leq 0,05$, то в чоловіків за ідентичним методом нами не зафіксовано статистично значущого домінування середнього рівня). Результати діагностики спрямованості у професійному спілкуванні конкретизовані в ранговому

аналізі видів спрямованості у професійному спілкуванні державних службовців (рис. 1).

Аналіз результатів, поданих на рис. 1, свідчить, що авторитарна спрямованість у професійному спілкуванні, яка перебуває на першому ранговому місці в державних службовців – чоловіків, у державних службовців – жінок розташована на останньому, шостому ранговому місці. Тобто чоловіки під час реалізації управлінсько-координаційних функцій у професійному спілкуванні

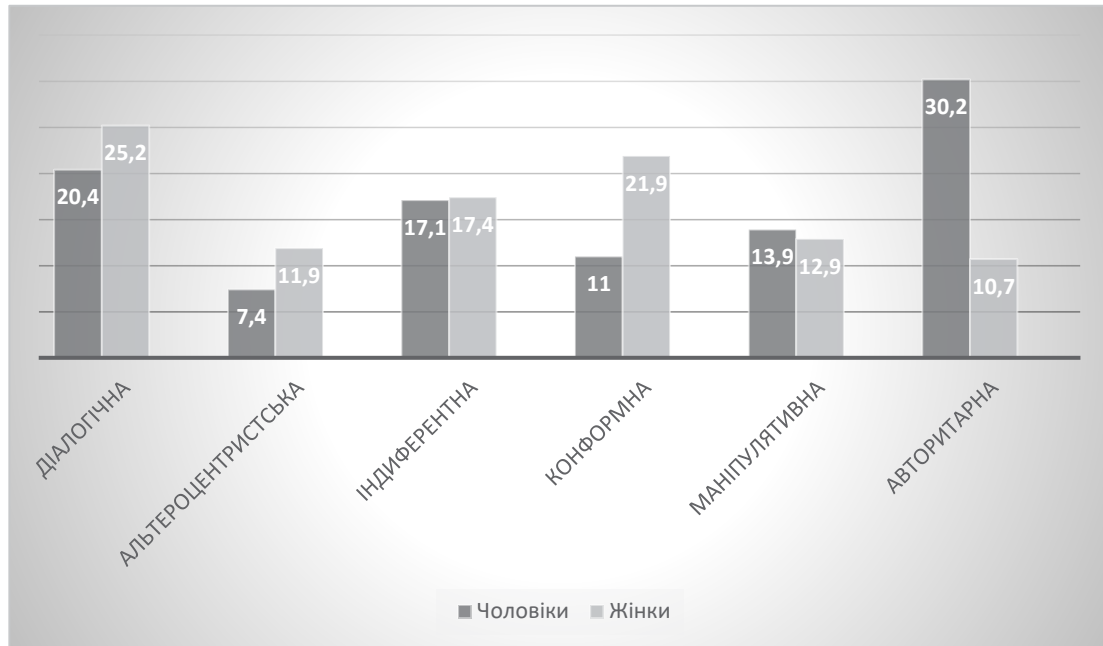

Рис. 1. Види спрямованості у професійному спілкуванні як конструкта управлінсько-координаційного компонента культури професійного спілкування державних службовців

Таблиця 1

Рівні конструктів управлінсько-координаційного функціонального компонента культури професійного спілкування державних службовців

Шкала В	Рівень	Респонденти			
		Чоловіки		Жінки	
		к-ть	%	к-ть	%
Спрямованість у професійному спілкуванні	Високий	64	26,1	86	31,9
	Середній	98	40,0	119	44,1
	Низький	83	33,9	65	24,0
Психологічна грамотність у професійному спілкуванні	Високий	87	35,5	124	45,9
	Середній	118	48,2	94	34,8
	Низький	40	16,3	52	19,3
Психологічна компетентність у професійному спілкуванні	Високий	88	35,9	81	30,0
	Середній	104	42,5	147	54,4
	Низький	53	21,6	42	15,6
Акмеологічні інваріанти професіоналізму особистості	Високий	95	38,8	103	38,1
	Середній	106	43,3	112	41,5
	Низький	44	17,9	55	20,4
Загальний показник за шкалою В	Високий	85	34,7	91	35,5
	Середній	107	43,7	119	44,1
	Низький	53	21,6	55	20,4

значно частіше за жінок схильні використовувати примус, ігнорувати думки співрозмовників, орієнтуватися суто на власну думку й інтереси. У державних службовців – жінок на першому ранговому місці в управлінському спілкуванні стоїть діалогічна спрямованість, яка в державних службовців – чоловіків посідає друге рангове місце. Отже, державні службовці, як чоловіки, так і жінки, мають приблизно однакову орієнтованість на рівноправність у професійному спілкуванні з колегами та відвідувачами. У державних службовців – жінок на другому ранговому місці під час реалізації управлінсько-координаційних функцій спостерігається конформна спрямованість, що свідчить про вираженість їхнього прагнення до збереження гарних стосунків зі співрозмовниками навіть через відмову від реалізації власних потреб та інтересів. Показово, що ідентичний вид спрямованості у професійному спілкуванні в державних службовців – чоловіків посідає передостаннє п'яте рангове місце. Індиферентна спрямованість у професійному спілкуванні як орієнтація на вирішення суто ділових проблем і в державних службовців – чоловіків, і в державних службовців – жінок посідає третє рангове місце. Аналогічна ситуація стосується і маніпулятивної спрямованості у професійному спілкуванні, яка і в державних службовців – чоловіків, і в державних службовців – жінок посідає четверте рангове місце. На п'ятому ранговому місці в державних службовців – жінок та на шостому ранговому місці в державних службовців – чоловіків – альтероцентристська спрямованість у професійному спілкуванні. Це свідчить про те, що державні службовці незалежно від гендеру під час реалізації управлінсько-координаційних функцій у професійному спілкуванні не орієнтовані на добровільну «центрацію» на партнері, його цілях, потребах та почуттях тощо.

У державних службовців – чоловіків домінує середній рівень (48,2%), а в державних службовців – жінок високий рівень (45,9%) психологічної грамотності у професійному спілкуванні (ці відмінності є статистично значущими за χ^2 -критерієм за $p \leq 0,01$). Це означає, що державні службовці – жінки мають більш фундаментальну, ніж державні службовці – чоловіки, базу знань стосовно технологій організації та регулювання комунікації з колегами та відвідувачами, їх мотивування до ефективного професійного спілкування і взаємодії, запобігання конфліктам, які виникають у професійній діяльності, та їх урегулювання тощо.

Показники психологічної грамотності у професійному спілкуванні фактично ідентичні

з показниками психологічної компетентності у професійному спілкуванні в державних службовців – чоловіків, проте суттєво відрізняються в державних службовців – жінок. Так, у державних службовців – чоловіків домінує середній рівень (42,5%) психологічної компетентності у професійному спілкуванні (проте ці відмінності є статистично незначущими за χ^2 -критерієм за $p \leq 0,05$). У державних службовців – жінок також переважає середній рівень (54,4%) психологічної компетентності у професійному спілкуванні (хоча ці відмінності є статистично незначущими за χ^2 -критерієм за $p \leq 0,01$). Отже, незважаючи на відмінності між показниками психологічної грамотності у професійному спілкуванні в державних службовців – чоловіків та державних службовців – жінок, управлінсько-координаційні компетентності у професійному спілкуванні як реалізація психологічної грамотності на практиці не мають гендерної специфіки.

У державних службовців, як чоловіків, так і жінок, домінує середній рівень (43,3 і 41,5% відповідно) акмеологічних інваріантів професіоналізму особистості у професійному спілкуванні (ці відмінності є статистично значущими за χ^2 -критерієм за $p \leq 0,05$). Це значить, що характеристики суб'єкта ефективного спілкування (справедливість, безконфліктність, рішучість, чесність, розважливність) однаково притаманні і державним службовцям – чоловікам, і державним службовцям – жінкам.

Інформативним є аналіз інтеркореляційних зв'язків між показниками психологічної спрямованості у професійному спілкуванні (шкала В1), психологічної грамотності у професійному спілкуванні (шкала В2), психологічної компетентності у професійному спілкуванні (шкала В3) і акмеологічних інваріантів професіоналізму особистості у професійному спілкуванні (шкала В4) (табл. 2).

За кореляцією Пірсона, за $n = 245$ на рівні значущості $p < 0,01$ існує прямий сильний кореляційний зв'язок між психологічною компетентністю у професійному спілкуванні й акмеологічними інваріантами професіоналізму особистості у професійному спілкуванні (0,19) як конструктами управлінсько-координаційного компонента культури професійного спілкування державних службовців – чоловіків.

За кореляцією Пірсона, за $n = 270$ на рівні значущості $p < 0,01$ існує прямий сильний кореляційний зв'язок між психологічною компетентністю у професійному спілкуванні та психологічною спрямованістю у професійному спілкуванні (0,26) як конструктами управлінсько-координа-

Таблиця 2

**Матриця інтеркореляцій між показниками шкал В1, В2, В3 та В4 методики
«Культура професійного спілкування державних службовців у державних службовців – чоловіків»**

Шкала	В1	В2	В3	В4
В1	1	0,02	-0,005	0,11
В2		1	0,09	0,07
В3			1	0,19
В4				1

Таблиця 3

**Матриця інтеркореляцій між показниками шкал В1, В2, В3 та В4 методики
«Культура професійного спілкування державних службовців у державних службовців – жінок»**

Шкала	В1	В2	В3	В4
В1	1	0,03	0,26	-0,02
В2		1	0,08	0,007
В3			1	0,009
В4				1

ційного компонента культури професійного спілкування державних службовців – жінок. Отже, психологічна компетентність у професійному спілкуванні державних службовців – чоловіків пов'язана з їхніми особистісними якостями, як-от чесність, справедливість, рішучість тощо: чим більш виражені в респондентів означені акмеологічні інваріанти професіоналізму у професійному спілкуванні, тим вищою є їхня психологічна компетентність у професійному спілкуванні. А в державних службовців – жінок психологічна компетентність у професійному спілкуванні узгоджується з їхньою спрямованістю у професійному спілкуванні: чим більш конструктивною є спрямованість у професійному спілкуванні, тим вищими є показники психологічної компетентності у професійному спілкуванні.

Загальний показник за шкалою «Управлінсько-координаційний компонент культури професійного спілкування державних службовців» розраховується на основі всіх вищезазначених даних. У державних службовців – чоловіків та в державних службовців – жінок домінує середній рівень (43,7 і 44,1% відповідно) управлінсько-координаційного компонента культури професійного спілкування державних службовців (ці відмінності є статистично значущими за χ^2 -критерієм за $p \leq 0,05$).

Отже, у результаті емпіричного дослідження нами зафіксовано гендерні особливості управлінсько-координаційного компонента культури професійного спілкування державних службовців. По-перше, культура професійного спілкування державних службовців – чоловіків та держав-

них службовців – жінок не має відмінностей за такими показниками, як: домінування середнього рівня спрямованості у професійному спілкуванні, середнього рівня психологічної компетентності у професійному спілкуванні та середнього рівня акмеологічних інваріантів професіоналізму у професійному спілкуванні, а також середнього рівня загальних показників за шкалою «Управлінсько-координаційний компонент культури професійного спілкування державних службовців». По-друге, культура професійного спілкування державних службовців – чоловіків та державних службовців – жінок відрізняється за такими показниками: серед державних службовців – чоловіків найбільш поширеною є авторитарна спрямованість у професійному спілкуванні, а серед державних службовців – жінок – діалогічний вид спрямованості; у більшості державних службовців – чоловіків психологічна грамотність у професійному спілкуванні характеризується середнім рівнем, а в більшості державних службовців – жінок – високим рівнем аналогічного конструкта. По-третє, психологічна компетентність у професійному спілкуванні корелює в державних службовців – чоловіків з акмеологічними інваріантами професіоналізму у професійному спілкуванні, а в державних службовців – жінок корелює зі спрямованістю у професійному спілкуванні.

Визначені гендерні особливості управлінсько-координаційного компонента культури професійного спілкування державних службовців мають ураховуватися під час розроблення програм із розвитку культури професійного спілкування державних службовців.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Безрук В.М. Комунікативна компетентність у контексті сучасних дослідницьких концепцій та підходів. *Актуальні проблеми державного управління* : збірник наукових праць. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2017. Вип. 1 (69). С. 23–27.
2. Братченко С. Л. Диагностика личностно-развивающего потенциала : методическое пособие для школьных психологов. Псков : Изд-во ПОИПКРО, 1997. 68 с.
3. Деркач А.А., Зазыкин В.Г. Акмеология : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 256 с.
4. Литвинова Л.В. Комунікативна компетентність державних службовців: соціально-психологічний аспект. *Державне управління: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 133–139.
5. Оцінка ситуації у країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян (березень 2021 р.). URL: <http://surl.li/apfbm>.
6. Улунова Г.Є. Психологія розвитку культури професійного спілкування державних службовців у системі безперервної освіти : дис. ... докт. психол. наук. Київ, 2020. 561 с.
7. Laužikas M., Miliūtė A. Transformational Communication via Evolving Ethical and Moral Norms of Lithuanian Civil Service Organizations. *Entrepreneurship and Sustainability*. 2019. Issues : Entrepreneurship and Sustainability Center. Volume 6 (4). P. 1750–1761.
8. Yang Y., Chawla N.V., Uzzi B. A network's gender composition and communication pattern predict women's leadership success. *Pnas*. 2019. № 116 (6). P. 2033–2038.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.11>

Федорков Олександр Миколайович,

кандидат психологічних наук

м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-9096-082X

ПСИХОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОЛІТИЧНОЇ КОНФЛІКТНОСТІ МОЛОДІ

PSYCHOLOGICAL CONCEPTS OF RESEARCH OF FEATURES OF POLITICAL CONFLICT OF YOUTH

У статті розглянуті психологічні концепції дослідження особливостей політичної конфліктності молоді. Визначено, що останнім часом в українському суспільстві спостерігається тенденція до зростання аполітичності сучасної молоді, якій притаманні ідеологічна невизначеність, політичний нігілізм та розмитість політичної ідентичності, що зумовило поширеність у молодіжному середовищі прагматично-гедоністичних та егоцентричних світоглядних настанов, що призводить до виникнення абсентеїстських тенденцій та тотального зменшення політичної участі молоді в житті країни.

З'ясовано, що через надзвичайну сензитивність молоді до різноманітних суспільно-політичних негараздів, завдяки її підвищеній емоційній лабільності, збудливості та потенційній агресивності, ця соціальна група уособлює в собі потужний опозиційний ресурс, який може бути несподівано актуалізований у вигляді жорсткої агресивної протестної поведінки.

Акцентовано актуалізацію протестної активності молодих людей. Визначено, що на психологічному рівні головними передиспозиціями політичної конфліктності молоді є фрустрація головних життєвих потреб, дихотомічний тип мислення, підвищена агресивність, схильність до підвищеної образливості та роздратування, надмірна емоційність та імпульсивність.

Усе це у своїй сукупності зумовлює підвищену політичну конфліктність молоді, адже саме сукупність емоційних та ідентифікаційно-ідеологічних мотивів визначає готовність людини до тривалої участі у відповідних протестних акціях та заходах.

Сформувано висновки, у яких зазначено, що головним завданням молодіжної політики має бути налагодження дієвої співпраці з молодіжними організаціями, забезпечення їхньої безпосередньої участі у процесах політичної взаємодії й ухваленні важливих політичних рішень, окрім того, забезпечення молодих людей комплексом відповідних гарантій стосовно прав та свобод у галузі професійної самореалізації, а також перебудова системи політичної освіти в напрямі розвитку політичної толерантності та профілактики екстремістських тенденцій серед представників сучасної української молоді.

Ключові слова: політична конфліктність, молодь, політичний радикалізм, протестний потенціал, мотивація, молодіжна політика.

The article considers psychological concepts of research of features of political conflict of youth. It is determined that recently in Ukrainian society there is a tendency to increase the apolitical nature of modern youth, which is characterized by ideological uncertainty, political nihilism and blurred political identity, which led to the prevalence of pragmatic-hedonistic and egocentric tendencies and reducing the political participation of young people in the life of the country.

It was found that given the extreme sensitivity of young people to various socio-political disorders, due to its increased emotional lability, excitability and potential aggression, this social group embodies a powerful opposition resource, which can be unexpectedly actualized in the form of violent aggressive protest behavior.

Attention is paid to the actualization of protest activity of young people. It is determined that at the psychological level the main predispositions of political conflict of young people are frustration of basic life needs, dichotomous type of thinking, increased aggression, tendency to increased resentment and irritation, excessive emotionality and impulsiveness.

Thus, all this in its entirety causes increased political conflict among young people, because it is a combination of emotional and identification-ideological motives that determines a person's readiness for long-term participation in relevant protests and events.

Conclusions were drawn up stating that the main task of youth policy should be to establish effective cooperation with youth organizations and ensure their direct participation in the processes of political interaction and important political decisions, in addition to providing young people with a set of appropriate guarantees for rights and freedoms. professional self-realization, as well as the restructuring of the system of political education in the direction of developing political tolerance and prevention of extremist tendencies among the representatives of modern Ukrainian youth.

Key words: political conflict, youth, political radicalism, protest potential, motivation, youth policy.

Актуальність дослідження. У сучасному українському суспільстві спостерігається тенденція до зростання аполітичності молоді, якій притаманні ідеологічна невизначеність, політичний нігілізм та розмитість політичної ідентичності, проявом чого є виникнення абсентеїстських тенденцій та тотальне зменшення політичної участі молоді в житті країни.

Водночас протестний потенціал молодого покоління відрізняється досить високим ступенем невизначеності й хаотичності, може бути несподівано активізований за допомогою маніпулятивних впливів різних політичних сил у разі виникнення у країні суспільно-політичних негараздів. Отже, завдяки підвищеній емоційній лабільності, збудливості та потенційній агресивності молоді як соціальна група уособлює в собі потужний опозиційний ресурс, який може бути несподівано актуалізований у вигляді жорсткої агресивної протестної поведінки.

Тому актуальним у наш час є дослідження політичної конфліктності молоді, яка останнім часом привертає все більше уваги науковців.

Аналіз останніх досліджень. Так, зазначеному науковому аспекту присвячено роботи В. Балюти, Л. Бевзенко, Є. Васильчука, П. Вознюка, Г. Жекало, Т. Жванії, О. Злобіної, Є. Лібанової, Л. Кияшко, Д. Лікарчук, О. Мазур, З. Орлової, І. Піддубського, І. Станкевич, Н. Степанової, С. Тихонюк, С. Хаїрової, М. Шульги й інших.

Наприклад, учена Є. Лібанова у своїх наукових працях комплексно проаналізувала основні чинники актуалізації конфліктного потенціалу молоді, а науковці Л. Кияшко і С. Хаїрова визначили, що на психологічному рівні головними предиспозиціями політичної конфліктності молоді є підвищена агресивність, схильність до образливості й роздратування та надмірна емоційність, що збільшує ризик реалізації протестних імпульсів у відповідних протестних акціях та заходах.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових досліджень із даного напрямку, залишаються маловивченими особливості політичної конфліктності молодого покоління.

Мета статті – зробити аналіз психологічних концепцій дослідження особливостей політичної конфліктності молоді.

Виклад основного матеріалу. Одним із варіантів суспільно-політичного розвитку молодої людини є її абстрагування від суспільних процесів, тобто виникнення абсентеїстських тенденцій, зменшення її участі в політичному житті країни.

Яскравим проявом аполітичності сучасної молоді є низька включеність представни-

ків молодого покоління в суспільно-політичне життя, на що вказують у своїх відповідях, згідно з даними політичної аналітики, лише 20% опитованих [7, с. 67].

Традиційні для молоді ідеологічна невизначеність та політичний нігілізм, що декларують у своїх висловлюваннях приблизно 30% опитованих, які вказують на те, що політичне життя країни їх не цікавить. Отримані в результаті соціологічних опитувань дані свідчать про те, що майже 60% молодих людей не мають визначених політичних поглядів [7].

Водночас лише 15% серед опитованих представників молодого покоління виявляють готовність до активних протестних акцій у разі виникнення в соціумі несприятливих обставин або конкретних загроз щодо реалізації прав особистості на вільне волевиявлення [5].

Суттєвим доказом зменшення політичної активності молоді є також стійке зниження участі представників молодого покоління у президентських та парламентських виборах, зокрема, у 2012 р. політично активних у даному ракурсі молодих людей було лише 47% [7].

Отже, молоді люди демонструють досить низький ступінь довіри до владних структур, партій і адміністративних органів, що являє собою латентно виражений потенціал радикалізму в українському суспільстві, найбільш поширеним проявом якого є посилення міграційних настроїв, а саме бажання розпочати нове життя в умовах іншої країни, на що вказують більш ніж 50% опитованих [6].

В іншому разі в молодих людей виникає бажання створити у своїй країні власний соціальний простір зі своєю системою цінностей, смислотворчих орієнтацій, норм, правил та стереотипів, які були б суттєво відмінними від стандартних, соціально прийнятих взірців. Тобто молоді люди прагнуть створити ціннісну систему, яка певним чином суперечить поширеним у суспільстві світоглядним поглядам, утіленням чого може стати різноманітна діяльність молодіжних організацій та субкультур, що являє собою своєрідну альтернативу у процесі їхньої адаптації до наявного суспільного устрою. Формування молодіжної субкультури супроводжується активною критикою панівної в суспільстві ідеології, проявом чого можуть бути викривлення й абсурдизація традиційних цінностей, норм та правил поведінки.

Спочатку відчуження молоді від суспільства й організація молодіжних угруповань можуть набувати форм культурної самоідентифікації у вигляді різноманітних неформальних об'єднань,

наприклад відповідних музичних колективів, що, у свою чергу, зумовлює наявність певних ритуалів, символіки, знаків, соціально табуованої атрибутики тощо. Досить часто культурним підґрунтями таких об'єднань стають епатажні філософські ідеї або нестандартні мистецтва, що дозволяє трансформувати політичні гасла в художньо-музичні виміри та транслювати певні ідеологічні настанови до масової свідомості.

Отже, молодіжний політичний радикалізм може проявлятися через творчо-естетське вираження різних політичних напрямів, як-от націоналізм або соціалізм, що є реальною складовою частиною політичної культури суспільства. Водночас це часто супроводжується відповідними політичними практиками, яким притаманні як епатажність, так і нонконформізм, жорсткість до офіційної влади й інших політичних угруповань.

Екстремізм молоді може виглядати як один із способів реалізації творчого потенціалу через авангардне мистецтво з яскравими гаслами й ідеями, що часто сприймається як гра, спрямована на привертання уваги оточення та влади до реалізації актуальних потреб і бажань молодих людей. Досить часто змістовною передумовою такого виду мистецької діяльності є схильність до певної дихотомічності у сприйнятті навколишньої дійсності та мислення, що є відображенням особливостей самоідентифікації молоді в сучасному українському суспільстві. У процесі створення політично забарвлених субкультурних осередків молоді люди формують власну комунікативну символіку, яка репрезентує стереотипи поведінки з іншими людьми та є певним проявом групової самоідентифікації й опозиційності щодо владних структур.

Водночас недостатня політична результативність творчо-естетичної діяльності створює передумови для ймовірного виникнення деструктивних форм політичного протистояння, отже, переходу до більш жорсткої протестної поведінки. У даній ситуації є високий ризик виникнення протестних форм політичної поведінки, щодо якої можуть бути застосовані відповідні санкції з боку органів влади, що призведе до випадання або виключення молодих радикалів із політичної культури країни [4, с. 102].

Отже, складнощі у процесі соціалізації й отриманні бажаного соціального статусу, який дозволив би реалізувати визначені життєві плани, спонукають представників молодого покоління до створення молодіжних об'єднань, які надають їм можливість задовольнити потребу в самоствердженні та самореалізації.

Незадоволеність представників молодого покоління владною політикою сучасного українського суспільства підштовхує їх до створення політично спрямованих молодіжних організацій, які в разі виникнення кризових тенденцій стають потужною рушійною силою в політичній взаємодії. Так, саме молодь була однією з головних рушійних сил під час Революції на граніті та Революції гідності.

Отже, у ситуації загострення суспільних суперечностей протестний потенціал молоді може бути несподівано активізований, що, зважаючи на її досить високий ступень невизначеності та хаотичності, може набувати рис крайніх агресивних проявів у процесі підтримки протилежних щодо влади політичних позицій. У такому разі представники молодіжних організацій налаштовані на кардинальну зміну політичної системи в Україні, а саме напрямів її політичного розвитку, владної структури тощо, головною метою якої має бути більш повне задоволення інтересів молоді щодо побудови бажаного майбутнього та реалізації пріоритетних потреб і прагнень молодих людей.

З огляду на підвищену емоційну лабільність молоді, її збудливість, тривожність, психологічну нестабільність, що поєднується з підвищеним рівнем агресивності та схильністю до емоційних коливань й імпульсивності, молоді люди уособлюють в собі потужний протестний потенціал у разі різноманітних дисгармонійних явищ у сучасному українському суспільстві.

Будь-які соціально-політичні негаразди в суспільному житті значним чином підвищують імовірність виникнення в молоді протестних настроїв, а саме бажання побудувати власну картину світу з метою досягнення обраних цілей насильницькими шляхами, тобто збільшують їхню налаштованість на активну реалізацію протестних імпульсів. Головною рушійною силою, у даному контексті, є емоційне прагнення до досягнення свободи від можливих утисків та вимог із боку суспільства, які нібито заважають вільному прояву творчого потенціалу й особистісній самореалізації молодої людини.

Отже, суттєвим каталізатором протестних настроїв молоді виступають кризові тенденції, які спостерігаються в суспільстві та, посилюючи відчуття професійної та соціальної нереалізованості і психологічної безвиході, сприяють зростанню в молодих людей тенденції до ігнорування та дистанціювання від суспільних норм та правил, що загалом зумовлює накопичення протестного потенціалу, який згодом може бути виявлений через несанкціоновану поведінку та протестні акції.

Так, однією зі значущих передумов зростання соціальної напруженості та підвищення ризику виникнення відповідних політичних подій є депривація важливих життєвих потреб особистості та неможливість їх адекватного задоволення протягом досить тривалого проміжку часу. Насамперед досить важливими є питання матеріального забезпечення населення, невирішеність яких супроводжується збільшенням відчуття незадоволення й образи, розчарування, пов'язаного з існуванням великої розбіжності між бажаними та наявними умовами життя, що, ускладнюючись відчуттям безвиході, призводить до суттєвого зростання ризику виникнення протестних форм поведінки.

Водночас участь у протестних заходах передбачає також наявність певних ресурсів, як-от інтерес особистості до політики, упевненість у своїх можливостях впливати на перебіг політичних подій у країні, а саме політичні знання та відчуття власної політичної ефективності.

Отже, як уже було зазначено, головною передумовою зростання соціальної напруженості в суспільстві є збільшення невдоволеності умовами життя та ступенем задоволеності власних пріоритетних потреб, що, поєднуючись із зниженням надії на можливість покращення ситуації, призводить до ще більшого посилення рівня соціальної напруги.

У процесі вивчення даного соціального феномену доцільно виокремити перцептивний та інтенціональний рівні соціальної напруженості.

Перцептивний рівень соціальної напруженості передбачає тривале сприйняття ситуації соціальної несправедливості, причини якої пов'язуються з діями певних владних структур. Адже сприйняття членами суспільства ситуації соціальної несправедливості супроводжується незадоволенням політичним становищем, що є важливою передумовою до потенційного зростання рівня соціальної напруженості.

Іntenціональний рівень соціальної напруженості є проявом особистісної залученості до проблемної ситуації та засвідчує готовність особистості до конкретної протестної поведінки, отже, уособлює критичний ступінь соціальної напруги, який може в будь-який момент трансформуватись у реальну протестну активність.

Іntenціональний рівень соціальної напруженості передбачає наявність виразної незадоволеності пріоритетних потреб членів суспільства, негативну оцінку ними наявної політичної ситуації, що поєднується з високою обізнаністю в політичних подіях та зацікавленістю у сприятливому

розвитку політичної ситуації у країні. Безумовно важлива в даному контексті також наявність відповідної соціальної поляризації й ідентифікації з іншими людьми за такими чинниками, як мовний аспект, геополітична орієнтація тощо.

Соціальна напруженість досить неоднозначним чином диференціює реальну готовність людей до протестів, але водночас зумовлює підвищений ризик виникнення відповідної поведінки з боку молодих людей, які утворюють потужний протестний потенціал сучасного українського суспільства.

Психологічний портрет сучасної молоді людини характеризується досить високим рівнем розмитості її політичної ідентичності, а саме відсутністю визначених політичних переконань та поглядів, що зумовлює високий ступінь лабільності політичних орієнтацій та ціннісних прагнень, які суттєво залежать від впливу випадкових чинників та різних політичних сил.

Зазначені тенденції посилює наявність невисокого соціального статусу та досить вузького кола соціальних зв'язків, головним серед яких є вплив референтних груп, тобто людей і угруповань, які мають більш високу соціальну позицію, що свідчить про їхню успішність в умовах сучасного українського соціуму.

Отже, орієнтація молодих людей на бажання побудувати власне майбутнє з урахуванням омріяних зразків та високих амбіцій породжує ще більше незадоволення станом життя, що є потенційним чинником щодо виникнення екстремістських політичних настанов та прагнень.

Байдужість молоді до суспільно-політичних подій є потенційним чинником дестабілізації політичної ситуації та ймовірного зростання протестного потенціалу представників молодого покоління, а політична невизначеність даної соціальної групи створює умови для успішної маніпуляції нею з боку різних політичних партій і сил. Також участь у протестних акціях є можливим джерелом для отримання матеріальних вигод, що часто зумовлює участь зовсім молодих людей (до 30 років) у таких акціях протесту.

Отже, радикально налаштована молодь стає потужним політичним ресурсом, який може бути використаний відповідними політичними організаціями та партіями, які можуть залучати представників неформальних молодіжних організацій з метою підтримки власних ідей та діяльності. Маніпуляція з боку радикальних політичних партій протестно налаштованим прошарком молоді може бути особливо успішною, зважаючи на соціальну невизначеність та підвищену емоційну

нестабільність молодих людей, що спонукає їх до активної реалізації протестних форм поведінки.

Політична позиція молоді в сучасному українському суспільстві вирізняється амбівалентністю, адже, з одного боку, молодим людям властива аполітичність, тобто відчуженість від політичних процесів у країні, з іншого – зростання соціально-політичної нестабільності може слугувати каталізатором актуалізації протестного потенціалу молодих людей, їхньої активної участі у протестних акціях, зініційованих різними політичними партіями й організаціями.

Так, протестний потенціал молоді у своєму розвитку проходить декілька етапів, бере свій початок від виникнення тенденції до соціального критицизму, проявом чого є відчуження молоді від соціального життя, схильність до конфронтації та ворожості, що навіть може набувати протиправних ознак. Головними причинами цього є невдоволеність молодих людей своїм соціальним статусом, а також наявність песимістичних очікувань щодо власного майбутнього та перспектив особистісного розвитку і соціалізації в умовах сучасного українського суспільства, що призводить до заперечення наявних соціальних цінностей та норм.

Отже, молоді люди являють собою певний ресурс для актуалізації протестних настроїв у суспільстві, що може бути використано політичними партіями та силами в ситуації загальної політичної нестабільності у країні за допомогою маніпуляції інтересами молоді. Водночас, як уже було зазначено, участь молоді в політичних процесах є досить нестабільною та може в будь-який момент трансформуватись у політичну індиферентність щодо тих або інших політичних сил.

Нормалізація політичної ситуації у країні сприяє зменшенню протестних настроїв молодих людей, що знижує їхню налаштованість на радикальну політичну активність. Саме тому особливої актуальності в даному контексті набуває аналіз соціально-психологічних чинників, що зумовлюють протестну активність молодих людей у сучасному українському суспільстві.

По-перше, варто взяти до уваги традиційний ціннісний конфлікт поколінь, який зазвичай виникає між представниками різних вікових груп, що спонукає представників молодого покоління створювати власну субкультуру, а саме систему ціннісних орієнтацій та норм, які можуть дещо суперечити поширеним у суспільстві культурним традиціям.

Зазначені тенденції можуть бути істотним чинником посилені через невдоволення молоді влас-

ною соціально-політичною позицією й обмеженими можливостями щодо особистісно-професійної соціалізації в умовах сучасного українського суспільства. Зокрема, незадоволеність молоді можливостями соціально-політичної соціалізації та реалізацією державою молодіжної політики в сучасному українському суспільстві створює сприятливий простір для тотального відчуження молодих людей від політичного життя, що посилює ризик створення ними екстремістських об'єднань, спрямованих на реалізацію альтернативних шляхів політичної активності з метою досягнення значущих ідей та соціальних позицій у суспільстві [3].

Каталізатором цього є також надмірна поляризація політичних сил у сучасному українському суспільстві, що посилює рівень недовіри до владних структур, що, у свою чергу, також сприяє зростанню в молодих людей тенденції до прояву екстремізму й ухвалення радикальних політичних позицій.

По-друге, варто також враховувати істотну віртуалізацію молодіжного світогляду, проявом чого є надмірна алгоритмізація сприйняття реальності та мислення представників молодого покоління, що, поєднуючись із схильністю до наслідування, підвищеною емоційністю й імпульсивністю, збільшує готовність молоді до деструктивних протестних проявів.

Наступним чинником, що може виступати каталізатором протестної активності молоді, є криза наявної ціннісно-нормативної системи, одним із проявів чого є падіння престижу освіти та знань на противагу збільшенню значущості матеріально-прагматичних цінностей, що може зумовлювати посилення егоцентричних та навіть агресивних тенденцій.

Так, пропагування в сучасному українському суспільстві яскравих стереотипів щодо високого матеріального забезпечення формують у молоді завищені амбіції, які, безперечно, викликають чимало складнощів на шляху до їх задоволення. Але, орієнтуючись на яскраві зразки, молоді люди входять до суттєвої конфронтації із представниками старшого покоління, вихованими на традиціях національної української культури. Водночас наявність неадекватно завищених амбіцій та домагань посилює відчуття фрустрації та незадоволеності, що сприяє зростанню соціального та культурного відчуження молоді, розвитку в них екстремістських орієнтацій та прагнень.

Зневіра молоді в можливості отримання належного соціального статусу та песимістичне сприйняття життєвих перспектив зумовлюють розвиток

у них орієнтації на протистояння та відчуження від актуального соціального життя у країні.

Негативними чинниками, що можуть посилювати дані тенденції, є також схильність молоді до асоціальної поведінки, причиною чого може стати як недостатня зрілість смисложиттєвих орієнтацій, так і наявність таких несприятливих аспектів, як алкоголізм, наркоманія та відсутність змістовних напрямів для дозвілля, що деформує світогляд та саморегуляцію поведінки молодих людей, наслідком чого може стати виникнення стереотипів асоціальної поведінки, їх реалізація у процесі діяльності молодіжних екстремістських організацій [1, с. 7].

Отже, у суспільстві відбувається екстраполяція кримінальних цінностей, норм та правил, що сприяє деформації політичної поведінки молоді, унаслідок суттєвого порушення процесів соціалізації та соціальної адаптації призводить до розвитку екстремістських проявів у молодіжному середовищі.

Українським важливим у даному контексті є докладний аналіз саме психологічних передумов протестної поведінки молоді. Як уже було зазначено, головною причиною політичної конфліктності молоді є депривація головних потреб молодих людей щодо власного соціального статусу, саморозвитку та самореалізації, а також агресія та гнів, зумовлені станом фрустрації та деструктивного дисбалансу між реальною та бажаною картиною світу.

Актуалізація протестної поведінки істотним чином залежить від особливостей політичної соціалізації особистості, а саме від ступеня радикальності світоглядних переконань найближчого оточення, тобто батьків, учителів, а також від змісту ЗМІ, зокрема й інтернету, які формують систему цінностей та зразків поведінки молодої людини. Виникнення певного типу поведінки може відбуватись під впливом спостереження певних поведінкових моделей, які потім відтворюються в реальній політичній активності особистості [2, с. 45].

Зокрема, на особистісному рівні радикальність мислення передбачає наявність певної дихотомічності, коли об'єкти сприймаються як полярні один до одного, що спонукає людину до прояву найбільш категоричних реакцій.

У даному контексті варто обов'язково враховувати дестабілізуючі впливи з боку середовища, яке може значно підсилити вираженість таких рис особистості, як агресивність, залежність від групового тиску, жорстокість та демонстративність, що у своїй сукупності призводить до виникнення протестних форм поведінки.

Отже, високий рівень соціальної напруженості в суспільстві, проявом якого є невдоволення його членів наявною ситуацією, можливостями свого впливу на неї й основними діями владних структур, провокує актуалізацію протестних форм поведінки, найбільш схильними до яких є представники молодого покоління. Високий рівень соціальної напруженості актуалізує негативні емоційні стани та переживання особистості, які можуть поширюватись і на інших членів соціальної спільноти завдяки ефекту емоційного зараження, каталізують тим самим протестну активність молоді.

З метою більш глибокої інтерпретації даного наукового феномену вважаємо за доцільне докладно проаналізувати головні аспекти протестної мотивації особистості в контексті сучасних соціально-політичних реалій українського суспільства.

По-перше, це раціональна мотивація, а саме очікування певних результатів та наслідків протестної поведінки, які передбачають можливі зміни владних структур та задоволення головних потреб учасників, які і спрямовували протестну активність населення.

Другим потужним мотивом участі у протестних акціях є емоційні переживання, а саме гнів, страх, обурення та фрустрація, пов'язані з незадоволеністю населення діями влади та її ставленням до особистісних пріоритетів і потреб членів суспільства. Отже, досягнення певного емоційного стану призводить до нехтування побоюваннями щодо можливих санкцій із боку влади та спрямовує емоційний потенціал учасників на реалізацію протестних імпульсів. Унаслідок тривалої кризової ситуації, яка супроводжується постійним незадоволенням базових соціальних потреб населення, відбувається накопичення деструктивних емоційних імпульсів, що може бути актуалізованим у результаті навіть одиничного випадку, який буде слугувати певним поштовхом до бунту.

Наступним мотивом, який також істотно впливає на участь у протестних заходах, є ідентифікація з однодумцями, що дотримуються подібних поглядів, які вони прагнуть реалізувати через свою протестну активність. Отже, відбувається ідентифікація з певною референтною групою осіб, які перебувають у відповідному протистоянні із представниками інших соціальних течій та поглядів. Дана ідентифікація значним чином посилюється завдяки виникненню емпатії й емоційного отождолення із членами політичного угруповання, що істотно збільшує налаштованість людини на активну протестну поведінку.

Тісно пов'язана з вищевказаною також потужна ідеологічна мотивація, в основі якої – сформована система цінностей та ідеалів, які входять у суперечність з існуючим владним режимом. Ціннісна суперечливість активізує налаштованість учасників на виконання певних соціальних зобов'язань щодо членів соціальних груп, ідеологічні принципи яких вони поділяють.

Продовжуючи даний соціально-психологічний аналіз мотивації протестної поведінки в українському суспільстві, варто зазначити, що участь у локальних протестних діях пов'язана насамперед із раціональним усвідомленням учасниками наслідків своїх дій та очікуваних результатів, а саме розв'язанням проблем і отриманням очікуваних позитивних зрушень. Важливу роль виконує в даному контексті також емоційний аспект політичної поведінки, а саме зумовленість депривації головних потреб людини ситуацією соціальної несправедливості у значущих життєвих сферах.

Під час тривалих протестних акцій емоційна складова частина трансформується до певних екзистенційних форм, а саме виникає відчуття безвихіддя та відчаю, що часто супроводжується гнівом і обуренням, агресивними діями. Отже, переживання гострих емоційних реакцій, а саме моральної нестерпності існуючої ситуації, призводить до виникнення агресивної протестної поведінки, спрямованої на суттєву трансформацію існуючого владного режиму.

Тривала протестна активність об'єднує в собі як емоційні, так і ідентифікаційно-ціннісні мотиви, які є досить бажаними для своєї реалізації саме для представників молодого покоління. Так, молоді люди, з огляду на їхню природну емоційність та імпульсивність, найбільше зазнають впливу дії емоційно забарвлених протестних гасел.

А також їхнє прагнення до ціннісно-ідеологічної ідентифікації з однодумцями, які найчастіше сповідують національні та прозахідні орієнтації, є дієвим чинником щодо тривалої участі у протестних заходах із метою зміни владного режиму та досягнення обраних цілей та результатів.

Розглядаючи події Євромайдану, необхідно зазначити досить високу емоційну концентрацію, наявну в мотивації учасників даних протестних акцій. Насиченість емоційних переживань, високий рівень агресивних реакцій, зневіра в майбутньому та болючий контраст між реальною та бажаною ситуацією спонукали людей до активних протестних дій. Досить вираженими були також ідентифікаційні мотиви, пов'язані з бажан-

ням протестантів реалізувати певні цінності, які стосувались усвідомлення істотних переваг демократії та пов'язаних із цим відповідних геополітичних орієнтацій.

Отже, молоді люди є потужним ресурсом щодо реалізації протестної поведінки, що зумовлено як низкою психологічних особливостей розвитку особистості на цьому віковому етапі, так і численними предиспозиціями, пов'язаними з реаліями соціально-політичного життя в сучасному українському суспільстві.

З огляду на серйозну небезпеку посилення екстремістських поглядів серед представників молодого покоління, досить важливою є трансформація потенціалу радикалізму молоді, спрямованого на протидію негативним суспільно-політичним явищам, як-от прояви соціальної несправедливості, руйнування традиційних цінностей, корупція, злочинність, бюрократизм, екологічні злочини, порушення національного суверенітету країни тощо.

Пріоритетним із позиції влади в даному контексті є пошук компромісних шляхів урегулювання конфліктних ситуацій, а саме визначення лідерів молодіжних структур і організацій та політичні переговори з ними, спрямовані на мирне усунення наявних суперечностей.

Отже, серед найважливіших завдань молодіжної політики має бути створення умов для задоволення пріоритетних потреб молодого покоління та налагодження діяльності молодіжних громадських організацій, а також їхніх контактів із владними структурами. Зокрема, досить дієвим у даному контексті є створення інтерактивних онлайн-складників для покращення взаємозв'язку молоді та владних структур, що може бути реалізованим завдяки відповідним ресурсам, а саме інтернет-форумам, інтернет-опитуванням, онлайн-зустрічам та рейтинговим голосуванням. Досить ефективним є створення загальнонаціонального інформаційного порталу для молоді, який може бути одним із напрямів патріотично-громадянського виховання представників молодого покоління.

Пріоритетною є ефективна перебудова та регулювання нормативних питань молодіжної політики з метою формування в молоді нових уявлень щодо функціонування владних структур, забезпечення їх безпосередньої участі в політичній взаємодії та процесах ухвалення політичних рішень. Дієвими складовими частинами молодіжної політики є вдосконалення загальної системи патріотично-громадянської освіти та виховання, що відбувається у середніх та вищих навчальних

закладах, а також створення ефективної системи захисту трудових прав молодих людей.

Висновки із проведеного дослідження.

Зважаючи на зазначені аспекти, які окреслюють протестний потенціал молоді в сучасному українському суспільстві, головним завданням молодіжної політики має бути налагодження дієвої співпраці з молодіжними організаціями, забезпечення їх безпосередньої участі у проце-

сах політичної взаємодії й ухвалення важливих політичних рішень. Важливі також забезпечення молодих людей комплексом відповідних гарантій стосовно прав та свобод у галузі професійної самореалізації, а також перебудова системи політичної освіти в напрямі розвитку політичної толерантності та профілактики екстремістських тенденцій серед представників сучасної української молоді.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Данильян О. Місце та функції конфліктів у трансформаційний період розвитку суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 2 (21). С. 5–12.
2. Жекало Г. Природа та сутність політичного конфлікту. *Грані* : науково-теоретичний та громадсько-політичний альманах / редкол. : С. Квітка (гол. ред.) та ін. Дніпропетровськ : *Грані*, 2015. № 3 (119). С. 45–49.
3. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / за ред. Е. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. 248 с.
4. Орлова З. Молодежная субкультура: особенности и парадоксы. *Вестник Нижегородского университета имени Н.И. Лобачевского. Серия «Социальные науки»*. 2011. № 2 (22). С. 102–108.
5. Становище студентської молоді України: результати соціологічного дослідження (грудень 2008 р.). URL: <http://gurt.org.ua/news/events/1476/>.
6. Украинская молодежь готова к эмиграции. URL: <http://news.liga.net/news/society/524388-ukrainskaya-molodezh-gotova-k->.
7. Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості, бар'єри : щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2011 р.) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державна служба молоді та спорту України. Київ : Б. в., 2012. С. 67.

УДК 159.923.2-055.2:316.362.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.12>

Халік Олена Олександрівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та вікової психології
Криворізького державного педагогічного університету
ORCID ID: 0000-0002-0460-6072

Косяк Тетяна Сергіївна,

магістр психології, вчитель хімії та природознавства
Криворізької гімназії № 91

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЗАГАЛЬНОЇ ТА РОЛЬОВОЇ САМООЦІНКИ ЖІНОК, ЇХ ВПЛИВ НА СТОСУНКИ В СІМЕЙНІЙ СИСТЕМІ

RELATIONSHIP BETWEEN GENERAL AND ROLE SELF-ESTEEM OF WOMEN, ITS INFLUENCE ON RELATIONS IN THE FAMILY SYSTEM

У статті представлені результати емпіричного дослідження взаємозв'язку загальної та рольової самооцінки, а також їхнього впливу на стосунки в сімейній системі в дорослості в жінок. Загальна самооцінка тлумачиться як системне утворення особистості, яке виконує функції оцінки і формування емоційно-ціннісного ставлення особистості до себе, своїх якостей і можливостей, становища серед інших людей тощо. Рольова самооцінка в дослідженні трактується як оцінка людиною своїх якостей, характеристик як суб'єкта виконання певної соціальної ролі, зокрема ролі жінки, дружини, матері, доньки. Виявлено, що більшість респондентів мають завищену загальну самооцінку за невротичним типом, майже третина – адекватний рівень загальної самооцінки, тоді як найменша частина досліджуваних жінок мають занижену та занижену за невротичним типом самооцінку.

Визначено, що середнє значення жіночої самооцінки ролей «жінка», «дружина», «матір», «донька» належить до середнього рівня вияву. Найвище досліджувані оцінюють себе в ролях дружини та жінки, менше – у ролях матері та доньки. Виявлено, що найбільш значущими ролями для досліджуваних є ролі матері та жінки, а найменш значущою – доньки. Припускаємо, що це пов'язано з актуальністю виконуваної ролі на даному віковому етапі. Найбільш компетентними жінки вважають себе в ролях дружини, жінки, лише потім – матері, аналогічна тенденція простежується і щодо задоволеності виконанням цих ролей.

Встановлено, що показники загальної самооцінки статистично значущо позитивно корелюють із показниками рольової самооцінки, зокрема з показниками ролей «жінка», «дружина», «донька». Показник загальної самооцінки статистично значущо негативно корелює зі значущістю ролі жінки. Отже, виявлена така взаємозалежність: що вищі показники загальної самооцінки, то вищі показники рольової самооцінки, і навпаки. Впливом на рольову самооцінку жінок можемо вплинути на їхній рівень загальної самооцінки.

Виявлено, що достатній рівень близькості більшою мірою мають жінки з адекватною самооцінкою та завищеною за невротичним типом. Тоді як більшість жінок, які мають співзалежні стосунки, мають завищену загальну самооцінку за невротичним типом, меншу частину становлять жінки із заниженою та заниженою за невротичним типом загальною самооцінкою.

Ключові слова: загальна самооцінка, рольова самооцінка, роль матері, роль жінки, роль дружини, роль доньки, рівень близькості – відчуженості, сімейна система.

The article explores the interconnection between general and role self-esteem of women and its impact on relationships in the family system. General self-esteem is defined as systemic formation of personality, whose function is evaluation and formation of the emotional and value component of self-awareness, own traits and abilities, position among others, etc. Role self-esteem is defined as evaluation of an individual of their traits, characteristics of a subject who performs a specific social role, particularly the role of "woman", "wife", "mother", and "daughter".

It was discovered that the majority of respondents have inflated general self-esteem on a neurotic type, about a third has an adequate level of general self-esteem, while the minority of subjects have low and low on a neurotic type self-esteem. It is determined that the average value of women's self-esteem of the roles "woman", "wife", "mother", "daughter" belongs to the average level of expression. Respondents rate themselves more as "women" and "wives" and less in the role of "mother" and "daughter". The results suggest that the most significant role for survey participants is the roles of "mother" and "wife", while the least important role is the role of "daughter". We suppose that it is related to the topicality of the role performed at this age. Surveyed women consider themselves the least competent in roles of "wife", "woman", and only then "mother". Analogous

tendency is observed in the satisfaction with the performance of these roles. As it was determined, indicators of general self-esteem correlate statistically positively with indicators of role self-esteem, particularly with indicators of the roles of "woman", "wife", and "daughter". The indicator of general self-esteem correlates statistically negatively with the significance of the role of "woman". Therefore, the following interconnection is found: the higher indicators of general self-esteem are, the higher indicators of role self-esteem are and vice versa.

The investigation reveals that women with adequate self-esteem and inflated self-esteem on a neurotic type have a sufficient level of intimacy to a greater extent. While the majority of surveyed women who have interdependent relationships have inflated general self-esteem on a neurotic type, the minority consists of women with low and low on a neurotic type general self-esteem.

Key words: *general self-esteem, role self-esteem, level of intimacy, family sociogram, family system.*

Однією з умов побудови гармонійних стосунків в сімейній системі є самооцінка особистості. Вона є важливою складовою частиною поведінки суб'єкта, базовим феноменом, що відображає характеристику особистості та впливає на характер взаємодії з нею. У психологічній літературі жіноча самооцінка досліджена меншою мірою, тоді як на сучасному етапі розвитку українського суспільства жінка продовжує відігравати особливу роль у формуванні ресурсних сімейних стосунків.

Під загальною самооцінкою розуміємо систему утворення особистості, яке виконує функції оцінки і формування емоційно-ціннісного ставлення особистості до себе, своїх якостей і можливостей, становища серед інших людей тощо.

На думку О. Молчанової, «за єдиною інтегральною самооцінкою завжди стоїть система смислових утворень», а приватні самооцінки у значущих сферах життєдіяльності або самооцінки особистісних проявів, важливих для суб'єкта, визначають структуру загальної самооцінки [2, с. 6].

Скориставшись ідеями С. Русіної, розглянемо рольову самооцінку як оцінку людиною своїх якостей, можливостей, здібностей, особливостей своєї діяльності у процесі засвоєння і прийняття соціальних функцій і зразків поведінки, зумовлених її соціальним статусом у суспільстві [5, с. 187].

Значущими є встановлені Т. Терешонок, Л. Айснер особливості жіночої самооцінки щодо її невисокого рівня стійкості, що створює можливості для корекції неадекватного рівня рольової та загальної самооцінки. Дослідники виявили, що це пов'язано в більшості з орієнтацією жінок на оточення, схильністю змінювати ставлення до себе під впливом думок інших, а також із підвищеною чутливістю до негативного та позитивного зворотного зв'язку [6, с. 177].

На думку Т. Бендас, є чотири чинники, які впливають на статеві відмінності за стійкістю самооцінки:

- ступінь відкритості у взаєминах;
- реакція на зворотний зв'язок;
- стрес, пов'язаний з особливостями стосунків із близькими людьми;
- емоції [1].

Видається важливим дослідити особливості загальної та рольової самооцінки жінок, а також з'ясувати, як жіноча самооцінка впливає на особливості стосунків у сімейній системі.

У даному дослідженні були використані такі діагностичні методи: «Методика знаходження кількісного вираження рівня самооцінки за С. Будассі», опитувальник О. Холодкової, С. Русіної «Вивчення рольової самооцінки», проективна методика «Сімейна соціограма» [3–5].

Опитувальник О. Холодкової, С. Русіної «Вивчення рольової самооцінки» передбачає два етапи: перший – на суб'єктивному рівні за 5-бальною шкалою оцінити виконання зазначеної ролі; на другому етапі респондентки мають самооцінити, за 10-бальною шкалою, свою діяльність у конкретній ролі за такими шкалами:

- значущість даної соціальної ролі (цінність, важливість);
- компетентність (наскільки добре реалізую, виконую);
- задоволеність (наскільки успішно самореалізуюся);
- оцінка іншими (як оцінюють мене в даній соціальної ролі значущі для мене люди: батьки, дружина, чоловік, друзі, діти й інші);
- привабливість (наскільки дана соціальна роль мені подобається).

З урахуванням мети нашого дослідження, у межах використання даного опитувальника нами були вивчені такі соціальні ролі: «жінка», «дружина», «мати» та «донька».

Дослідно-експериментальну базу нашого дослідження становили жінки, які отримали інформацію про мету дослідження, що була розміщена на сторінці відкритої групи фейсбуку «Психологія для всіх». Респондентами стали 30 жінок ранньої та середньої дорослості, які перебували у шлюбі не менше 5 років.

Розглянемо отримані результати за методикою С. Будассі, на основі яких респонденти були поділені на групи за рівнем загальної самооцінки (див. табл. 1).

Найбільшу кількість респондентів (56,6%) становлять жінки, що мають завищену за невротичним

Таблиця 1

Особливості самооцінки жінок за методикою С. Будасі

Рівень самооцінки	Занижена за невротичним типом	Занижена	Адекватна	Завищена за невротичним типом
Показник у %	6,7	6,7	30	56,6
Кількість респондентів	2	2	9	17

Таблиця 2

Середні значення рольової самооцінки жінок

Роль	Самооцінка ролі «жінка»	Самооцінка ролі «дружина»	Самооцінка ролі «мати»	Самооцінка ролі «донька»
Середнє значення	3,70	3,76	3,40	3,23
Стандартне відхилення	0,96	0,84	1,04	0,94

типом самооцінку. Оскільки самооцінка загалом визначає вимогливість до себе, ставлення до успіхів та невдач, впливає на стосунки з оточенням, то здебільшого жінки із завищеним рівнем самооцінки можуть демонструвати схильність до конфліктності, нездатність брати на себе відповідальність за свої невдачі, звинувачувати інших у своїх неспіхах, а також неадекватно оцінювати власні можливості та мати завищений рівень домагань.

Зазвичай жінки з таким рівнем самооцінки відчують перевагу над іншими, не можуть дозволити собі визнати власні помилки, отже, не мають можливості вчитися на них, отримавши певний життєвий досвід. Неадекватно сформована самооцінка особистості може створювати значні труднощі у формуванні гармонійних стосунків, у сімейній системі також.

Майже третину досліджуваних (30%) становлять респонденти з адекватним рівнем сформованої самооцінки. Такий рівень самооцінки дозволяє жінці реалістично оцінювати свої здібності, можливості, учинки, адекватно співвідносити свої сили з вимогами конкретної ситуації й очікуваннями інших людей.

У даній вибірці виявлено по 6,7% жінок, які мають занижену та завищену за невротичним типом самооцінку. Для них зазвичай характерні негативне ставлення до себе, недооцінювання своїх можливостей, успіхів, неприйняття себе, залежність від думок оточення, як наслідок, низький рівень домагань та занижені очікування.

Але рівень загальної самооцінки не відображає можливість розбіжностей у «частковій» самооцінці, в оціненні себе як виконавця певної ролі. Із цією метою нами був проведений аналіз результатів опитувальника О. Холодкової, С. Русіної «Вивчення рольової самооцінки». У результаті нами було визначено середнє значення загальної самооцінки жінками вказаних ролей: «жінка», «дружина», «донька», «мати» (див. Табл. 2). Вста-

новлено, що середнє значення самооцінки кожної з ролей належить до середнього рівня вияву, а стандартне відхилення варіюється від 0,84 до 1,04.

Найвище жінки оцінюють себе в ролі дружини, середнє значення за п'ятибальною шкалою становить 3,76, наступною є роль «жінка» – 3,7 бали, роль матері – 3,4, тоді як роль доньки в середньому була оцінена у 3,2 бали. Отримані результати можуть бути пов'язані з певними уявленнями в суспільстві та вимогливістю соціуму щодо виконання жінкою вказаних соціальних ролей. Наприклад, щодо виконання ролі матері в українському соціумі існують досить жорсткі критерії ефективності жінки, що впливає і на її самооцінку себе в ролі матері. Низькі показники самооцінки жінок ролі «донька» можуть бути пояснені специфікою вікового етапу, коли пріоритети зміщуються на виконання інших соціальних ролей, але водночас жінка відчуває важливість виконання і цієї ролі, на її думку, не виконує її ефективно.

Розглянемо результати середніх показників окремих компонентів рольових самооцінок жінок (див. Табл. 3). У межах даної діагностованої групи жінок найбільш значущою для досліджуваних виконуваною роллю є роль матері (9,17), наступною за значимістю (8,93) – роль жінки, а найменше значення отримала роль доньки (7,77). Можемо припустити, що це пов'язано з актуальністю вказаних виконуваних ролей на даному віковому етапі.

Якщо ми проаналізуємо показник компетентності ролі «дружина», то помітимо відмінності порівняно з показниками компетентності ролі матері: найбільш компетентними жінки вважають себе в ролі дружини, а роль матері посідає третє місце після ролі «жінка», аналогічна тенденція простежується і в задоволеності цією роллю.

Досліджувані найбільш задоволені від виконання ролей дружини та жінки, тоді як роль матері і доньки не оцінена високо. Окрім того, значу-

Середні значення компонентів ролі самооцінки жінок

Соціальна роль	Значущість ролі	Компетентність	Задоволеність роллю	Оцінка іншими викон. ролі	Привабливість ролі
Жінка	8,93	7,83	7,73	8,33	8,90
Дружина	8,77	8,10	8,10	8,47	8,47
Мама	9,17	7,37	7,53	8,03	9,00
Донька	7,77	6,73	6,90	7,03	7,43

щість конкретної ролі для жінки не означає задоволеності нею. Так, наприклад, найвищий показник значущості припадає на роль матері, тоді як задоволеність цією роллю оцінена нижче.

Найбільш привабливими для респонденток виявилися ролі матері та жінки, що вказує на актуальність даних ролей на даному віковому етапі, а також на орієнтування на традиційні цінності, які переважають у суспільстві. Найвищий показник привабливості припадає на роль матері, а задоволеність цією роллю лише на третьому місці.

Якщо розглянути результати, отримані за шкалою «оцінка іншими виконуваної ролі», то можна визначити, що найвищі показники отримали ролі «дружина» та «жінка». Отже, досліджувані вважають, що значущі для них люди гірше оцінюють якість виконання ними ролей матері та доньки, ніж дружини та жінки.

Важливо відмітити, що в окремих респонденток загальний показник ролі самооцінки значно вище за конкретні складники самооцінки певної ролі. Так, наприклад, досліджувані № 12, 22, 23 загалом самооцінили себе в ролі матері та доньки вище за середній рівень, тоді як оцінювання окремих складових частин ролі самооцінки, зокрема і значущості, привабливості та компетентності вищевказаних ролей, має найнижчий показник.

Установлено, що не завжди жінки із завищеною загальною самооцінкою мають високі показники ролі самооцінок. Так, наприклад, респондентка № 28 має завищений рівень загальної самооцінки (0,93), тоді як виконання ролей оцінені нею переважно низьким та середнім рівнем. Найменшою кількістю балів респондентка оцінила ролі матері та роль доньки. Респондентка № 5, навпаки, маючи занижений за невротичним типом рівень загальної самооцінки (0,06), отримала досить високі бали за рольовими самооцінками. Ролі дружини, матері та доньки нею були самооцінені в максимальну кількість балів. Можемо припустити, що неадекватно сформована завищена самооцінка насправді може бути компенсацією заниженої.

За результатами кореляційного аналізу за допомогою коефіцієнту Ч. Спірмена було встановлено,

що показник загальної самооцінки статистично значущо корелює з показниками ролі самооцінки, зокрема із самооцінками ролі «жінка» (0,37 за $p \leq 0,05$), ролі «дружина» (0,44 за $p \leq 0,02$) та ролі «донька» (0,39 за $p \leq 0,05$). Статистично достовірного зв'язку загальної та самооцінки ролі матері виявлено не було (0,22 за $p \leq 0,02$) (див. Табл. 4).

Таким чином, спостерігається така взаємозалежність: що вищі показники загальної самооцінки, то вищі показники ролі самооцінки, і навпаки, чим нижче показники загальної самооцінки, тим нижчі показники ролі самооцінки. На основі цього можемо констатувати, що коригуванням ролі самооцінки, зокрема ролей жінки, дружини чи доньки, можемо впливати на рівень загальної самооцінки.

Розглянемо результати кореляційного аналізу за коефіцієнтом Ч. Спірмена між показниками загальної самооцінки та показниками окремих компонентів ролі самооцінок. Показник загальної самооцінки статистично значущо негативно корелює лише з показником значущості ролі «жінка» (-0,43 за $p \leq 0,02$). Це вказує на те, що чим нижчий показник значущості ролі «жінка», тим вищий показник загальної самооцінки, і навпаки, чим вищий показник значущості ролі жінки, тим нижчий показник загальної самооцінки. Отже, чим більш значущ для досліджуваної ролі «жінка», чим менше вона самооцінена, тим нижче буде і рівень загальної самооцінки, і навпаки.

Показник ролі «жінка» статистично значущо корелює з показниками ролей дружини (0,54 за $p \leq 0,54$) та матері (0,64 за $p \leq 0,01$). Отже, за коригування самооцінювання самоставлення досліджуваних до ролі жінки можемо сприяти підвищенню самооцінки ролей матері та дружини.

Показник значущості ролі «жінка» позитивно статистично достовірно корелює з такими компонентами ролі самооцінки, як: оцінка значущими іншими виконання цієї ролі (0,47 за $p \leq 0,01$), привабливість ролі жінки (0,39 за $p \leq 0,03$), значущістю ролі матері (0,42 за $p \leq 0,02$) та привабливістю ролі матері (0,62 за $p \leq 0,001$).

Отже, встановлено тісний взаємозв'язок як загальних показників ролі самооцінок ролей

Таблиця 4

Результати кореляційного аналізу показників загальної та ролі самооцінки жінок

	Загальна самооц. (за С. Будассі)	Самооц. ролі «жінка»	Самооц. ролі «дружина»	Самооц. ролі «мати»	Самооц. ролі «донька»
Загальна самооцінка (за С. Будассі)	1	0,37 ($p \leq 0,04$)	0,44 ($p \leq 0,02$)	0,25 ($p \leq 0,2$)	0,39 ($p \leq 0,03$)
Самооцінка ролі «жінка»	0,37 ($p \leq 0,04$)	1	0,54 ($p \leq 0,002$)	0,64 ($p \leq 0,0001$)	0,35 ($p \leq 0,02$)
Самооцінка ролі «дружина»	0,44 ($p \leq 0,02$)	0,54 ($p \leq 0,002$)	1	0,52 ($p \leq 0,002$)	0,42 ($p \leq 0,02$)
Самооцінка ролі «мати»	0,249 ($p \leq 0,18$)	0,64 ($p \leq 0,0001$)	0,52 ($p \leq 0,003$)	1	0,53 ($p \leq 0,003$)
Самооцінка ролі «донька»	0,39 ($p \leq 0,03$)	0,35 ($p \leq 0,05$)	0,42 ($p \leq 0,02$)	0,53 ($p \leq 0,003$)	1

Таблиця 5

Особливості близькості – відчуженості у стосунках жінок із різним рівнем загальної самооцінки

Рівень близькості – відчуженості у стосунках	Рівень загальної самооцінки				Усього, %
	Знижена за невротич. типом	Знижена	Адекватна	Завищена за невротичним типом	
Достатній рівень близькості	3,3%	3,3%	26,7%	33,4%	66,7
Співзалежні стосунки	3,3%	3,3%	3,3%	20,1%	30
Надмірний рівень відчуженості	–	–	–	3,33%	3,3

«жінка», «дружина», «мати», так і окремих компонентів самооцінки ролей жінки та матері, що відображає соціальні традиції суспільства щодо стійкої картини жіночої самореалізації: жінка обов'язково повинна себе реалізувати як матір.

Показник компетентності ролі жінки має позитивну кореляцію із задоволеністю цією роллю (0,74 за $p \leq 0,001$) та оцінкою значущими іншими виконання ролі (0,49 за $p \leq 0,006$). Отже, впливом на самооцінку компетентності у виконанні ролі «жінка» ми можемо досягти підвищення показників задоволеності цією роллю. Оцінка іншими (значущими людьми) виконання ролі «жінка» позитивно корелює зі значущістю (0,47 за $p \leq 0,01$), компетентністю (0,49 за $p \leq 0,01$), привабливістю (0,54 за $p \leq 0,01$) та задоволеністю цією роллю (0,59 за $p \leq 0,01$). Це вказує на те, що самооцінка виконання ролі «жінка» досить сильно залежить від думок значущих людей.

Отже, виявлено взаємозв'язок між загальною самооцінкою жінок та рольовими самооцінками, зокрема ролей «жінка», «дружина», «донька».

Видається важливим проаналізувати наявність чи відсутність впливу загальної та ролі самооцінки на особливості сімейних стосунків, зокрема на показник близькості – відчуженості, який вивчався за допомогою проєктивної методики «Сімейна соціограма» (див. Табл. 5).

Встановлено, що більшість досліджуваних жінок (66,7%) демонструють достатній рівень

близькості в сімейних стосунках. Тоді як майже третина респонденток демонструють співзалежні стосунки (30%), що свідчить про наявність залежності від партнера або близького оточення, яка супроводжується деякою мірою неухвилю до себе або зниженням рівня самоідентифікації. Однією із причин виникнення такого типу стосунків є порушення сімейної взаємодії внаслідок неадекватно сформованої самооцінки.

Також незначна кількість респонденток продемонстрували надмірний рівень відчуженості (3,3%). Це може бути зумовлено етапом, який проживає подружжя, наслідком дисгармонійних проявів у стосунках, наслідуванням батьківської структури сімейної системи тощо.

Частина жінок, які мають адекватний рівень загальної самооцінки, теж демонструють співзалежні стосунки (3,3%). Такі стосунки зазвичай характеризуються дисфункціональним проявом. Розглянемо для прикладу результати сімейної соціограми досліджуваної № 7 (див. Рис. 1). Респондентка № 7 відобразила, що на момент утворення шлюбу, а також в сьогоденні члени родини перебувають у співзалежних стосунках. Але в динаміці, через 5 років, на її думку, кожен член сім'ї дистанціюється.

Якщо звернути увагу на показники ролі самооцінки вищезгадуваної респондентки, то загальна самооцінка ролі матері оцінена нею найнижчим балом (1), зокрема найнижчий бал

отримали показники компетентності та задоволеності вказаної ролі. Загальна ж самооцінка ролі «донька» була вище середнього рівня.

Оскільки нами було виявлено взаємозв'язок показників самооцінки ролей матері та доньки, у даному разі це не простежується, тому можемо припустити, що низькі показники самооцінки ролі матері є наслідком дисгармонійних стосунків у новоствореній сім'ї. Можливо, це через те, що є конфлікти з донькою, яка на Рис. 1 зображена окремо, а чоловік узагалі не включає її в сімейну систему.

Третина респонденток, що мають завищений рівень самооцінки, демонструють достатній рівень близькості стосунків – 33,4%, 20% досліджуваних жінок мають співзалежні стосунки, 3,3% демонструють надмірний рівень відчуженості. Так, наприклад, респондентка № 28, за результатами «Сімейної соціограми», на початку шлюбу демонструє достатній рівень близькості (див. Рис. 2). Натепер між членами родини відображений надмірний рівень відчуженості. Припускаємо, що завищена самооцінка жінки може впливати на появу надмірної вимогливості до інших членів родини, що в результаті може бути одним із чинників виникнення емоційного дистанціювання. Хоча за результатами «Сімейної соціограми» у ситуації «Моя сім'я через 5 років» можемо констатувати, що досліджувана прагне

досягти достатнього рівня близькості в сімейних стосунках.

Щодо рольової самооцінки даної респондентки, то компетентність, задоволеність і оцінка іншими ролі матері отримали найнижчий рівень вияву (1), а привабливість та значущість самооцінені досліджуваною середнім рівнем (5). Показник загальної рольової самооцінки даної ролі є найнижчим (1), а показники ролі «дружина» відзначаються балами вище середнього рівня. Дистанція між респонденткою та донькою є більшою, ніж між нею та чоловіком. Припускаємо, що такі стосунки не задовольняють респондентку, оскільки в динаміці (через 5 років) вона відобразила їх із достатнім рівнем близькості.

Результати кореляційного аналізу за коефіцієнтом Ч. Спірмена свідчать про відсутність статистично достовірного зв'язку між загальною самооцінкою і близькістю – відчуженістю у стосунках, але вказують на тенденцію до взаємозв'язку (0,27 за $p \leq 0,2$), але виявлена взаємозалежність між адекватністю – неадекватністю самооцінки і показником близькості – віддаленості стосунків: жінки з неадекватним рівнем самооцінки мають у значній частині стосунки або з надмірним рівнем відчуженості, або зі співзалежним типом відносин.

Окрім того, встановлено, що більшість жінок, які мають низькі або занадто високі показники рольової самооцінки щодо ролей «жінка» та «дру-

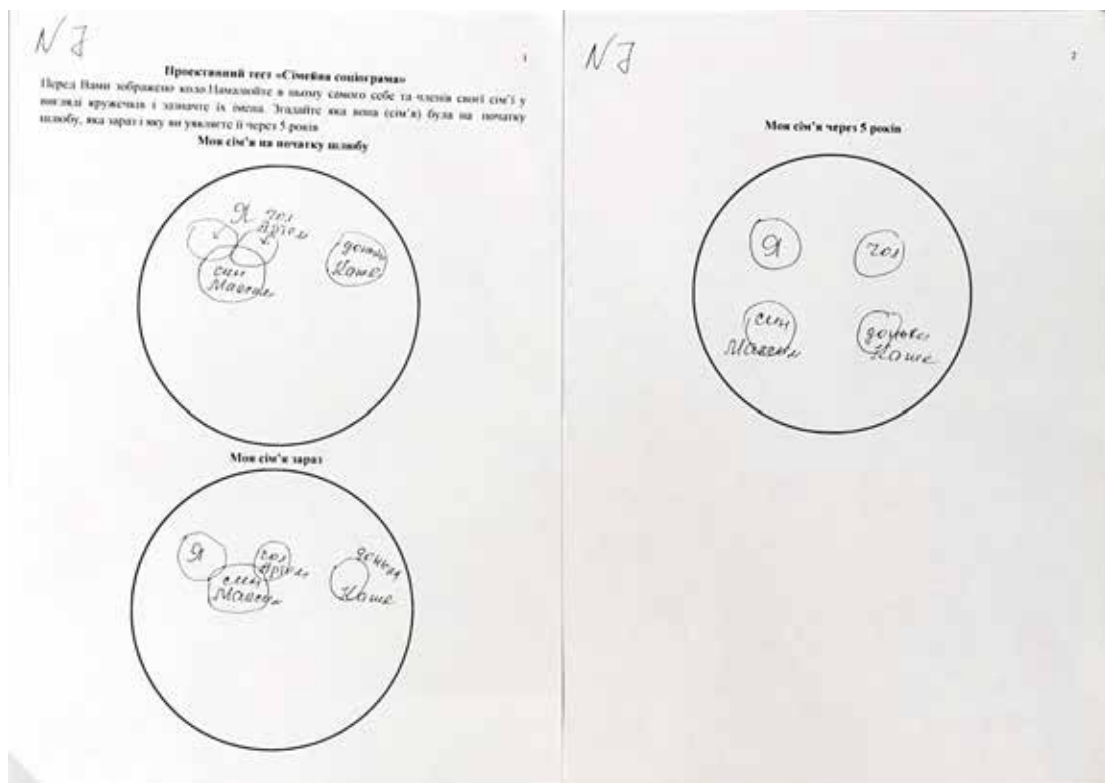

Рис. 1. Результати «Сімейної соціограми» респондентки № 7

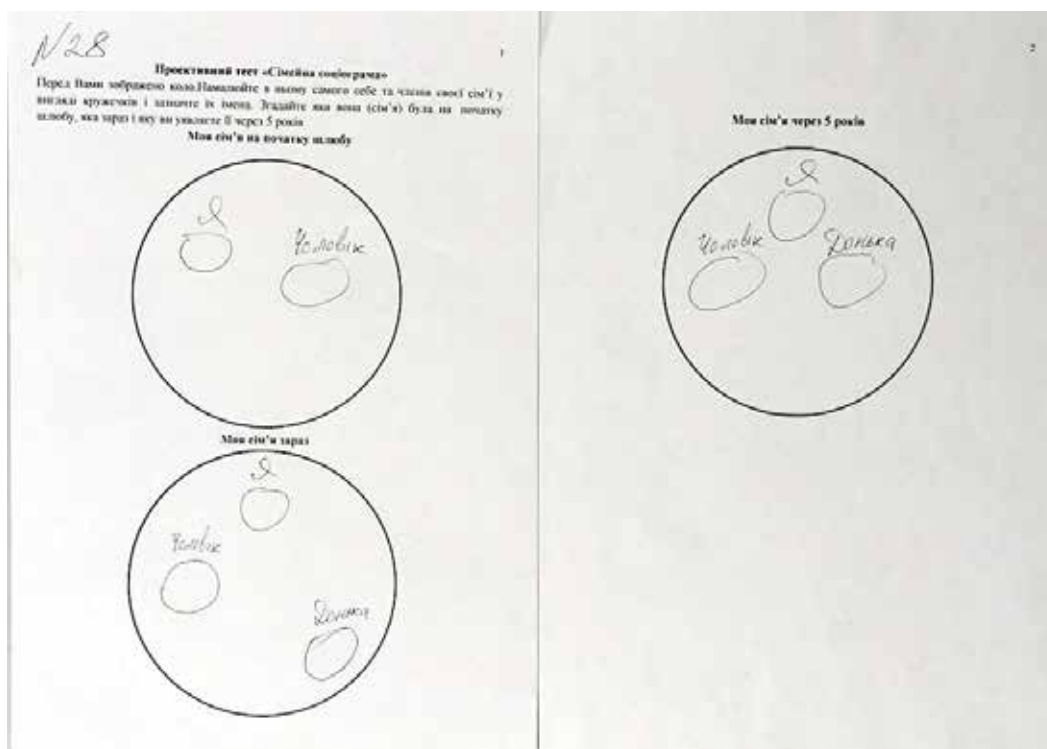

Рис. 2. Результати «Сімейної соціограми» респондентки № 28

жина», теж мають у значній частині негармонійні стосунки – співзалежного або відчуженого типів.

Отже, жіноча загальна самооцінка має статистично достовірний позитивний взаємозв'язок із рольовими самооцінками, зокрема з показниками ролей «жінка», «дружина» та «донька». Окрім того, показник загальної самооцінки статистично значущо негативно корелює зі значущістю ролі «жінка». Отримані результати створюють можливість для розроблення програми корекції, гармонізації рівня рольових самооцінок, що дозволить впливати і на загальну самооцінку. Встановлені зв'язки дозволяють спрогнозувати, що психокорекційна робота над гармонізацією самооцінення досліджуваних щодо ролі «жінка» може сприяти гармонізації самооцінки ролей матері та дружини.

Виявлено, що достатній рівень близькості більшою мірою мають жінки з адекватною самооцінкою та завищеною за невротичним типом. Тоді як більшість досліджуваних, які мають співзалежні стосунки, мають завищену загальну самооцінку за невротичним типом, меншу частину становлять жінки із заниженою та заниженою за невротичним типом загальною самооцінкою. Отже, третина досліджуваних, які мають неадекватну загальну самооцінку, мають у власних сімейних системах негармонійні стосунки: надмірно відчуженого та співзалежного типів, з домінуванням у даній виборці останнього. Виявлені зв'язки дозволяють говорити про можливість розроблення психокорекційної програми з гармонізації стосунків, через роботу з рольовими самооцінками жінок також, зокрема із самооцінкою ролей «жінка» та «дружина».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бендас Т. Гендерная психология. Санкт-Петербург, 2005. 232 с.
2. Молчанова О. Самооценка: Теоретические проблемы и эмпирические исследования. Москва : Флинта, 2016. 392 с.
3. Никиреева Е. Нахождение количественного выражения уровня самооценки (по С.А. Будасси). *Психологические особенности направленности личности*. Москва, 2007.
4. Румянцева Т. Психологическое консультирование: диагностика отношений в паре. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 176 с.
5. Русина С. Социальный и психологический аспекты генезиса ролевой самооценки студента. *Мир науки, культуры, образования*. 2015. № 4. С. 187–189.
6. Терешонок Т., Айснер Л. Особенности самооценки женщин среднего возраста с разным социальным статусом. *Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского государственного аграрного университета*. 2016. № 4. С. 173–190.

РОЗДІЛ 3 ПРАВО

УДК 347.62

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.13>

Міщук Інна Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін

Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства та природокористування

ORCID ID: 0000-0002-1491-161X

Соломко Сніжана Сергіївна,

студентка 2-го курсу Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства та природокористування

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ «ФІКТИВНИЙ ШЛЮБ»

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE CONCEPT OF “FICTITIOUS MARRIAGE”

За останні десятиліття все більшого поширення набуває процедура укладання фіктивного шлюбу, який за своєю правовою природою порушує законодавчі норми. Фіктивний шлюб часто є інструментом для досягнення своїх корисливих цілей. Незважаючи на популяризацію такого явища, у законодавстві досі немає чітко визначених правових норм, які регулювали би такий вид шлюбних відносин. Це дозволяє особам укладати фіктивний шлюб для досягнення особистих потреб: отримання громадянства, права виїзду за кордон, вирішення житлового питання тощо.

Популяризація укладання фіктивних шлюбів відбувається на тій підставі, що за таке діяння не передбачається ні адміністративна, ні кримінальна відповідальність. Відсутність у законодавстві юридичної відповідальності за укладання фіктивного шлюбу сприяє поширенню такого процесу, який негативно впливає на інститут сімейного права, економіку країни і соціум загалом.

Досліджено правову природу фіктивного шлюбу, причини виникнення і поширення фіктивного шлюбу; наведено дефініцію поняття «фіктивний шлюб»; перераховано ознаки фіктивного шлюбу, причини укладання у сучасних умовах; проведено аналіз покарання за укладання фіктивного шлюбу за кордоном; визначено підстави, перелік можливих наслідків укладання такого шлюбу, правове регулювання фіктивного шлюбу чинним законодавством; наведено й проаналізовано практику суду у справах про визнання шлюбу фіктивним; зазначено поширені проблеми доказування фіктивності шлюбу. Зроблено висновок, що фіктивним є шлюб, який укладається без наміру створити сім'ю, а мотиви укладення такого шлюбу не несуть юридичне значення.

Фіктивний шлюб укладається задля реалізації певних особистих потреб. У такому разі варто передбачити відповідальність за укладання такого виду шлюбів. Було б доцільно також розширити сферу повноважень у законодавстві України задля доказування укладання фіктивного шлюбу.

Ключові слова: шлюб, фікція, фіктивний шлюб, відповідальність, недійсність шлюбу.

In recent decades, the procedure of concluding a fictitious marriage, which by its legal nature violates legal norms, has become more widespread. Fictitious marriage is often a tool for achieving selfish goals. Despite the popularization of this phenomenon, the legislation still does not have clearly defined legal norms that would regulate this type of marriage relationship. This allows persons to enter into a fictitious marriage to achieve personal needs: obtaining citizenship, the ability to travel abroad, housing, and so on.

Popularization of fictitious marriages is based on the fact that such an act does not provide for either administrative or criminal liability. Absence in the legislation of legal responsibility for the conclusion of a fictitious marriage allows the spread of such a process, which negatively affects the institution of family law, the country's economy and society in general.

Are researched the legal nature of fictitious marriage, the reasons for the emergence and spread of fictitious marriage, the definition of the concept of “fictitious marriage”, the signs of fictitious marriage are listed, the reasons for concluding in modern conditions, are determined the analysis of punishment for concluding a fictitious marriage abroad is carried out, the grounds, the list of possible consequences of concluding such a marriage, legal regulation of fictitious marriage by current legislation,

are noted analyzed the practice of the court in cases of declaring a marriage fictitious, the common problems of proving the fictitiousness of marriage. It is concluded that a marriage that is made without the intention to start a family is fictitious, and the motives for such a marriage have no legal significance.

A fictitious marriage takes place for the realization of certain personal needs. In this case, it is necessary to provide for liability for such marriages. It would also be expedient to expand the scope of powers in the legislation of Ukraine in order to prove the conclusion of a fictitious marriage.

Key words: marriage, fiction, fictitious marriage, liability, invalidity of marriage.

Постановка проблеми. На різних етапах розвитку спільноти відбувалась трансформація шлюбних відносин, яка значною мірою залежала від політичного режиму та інших чинників. Однак головна функція шлюбу впродовж усього часу залишається незмінною.

Шлюб може визнаватися недійсним, якщо його укладено фіктивно. Такий висновок зазначається у судовому рішенні у разі розгляду такого роду ситуації. Фактично укладення фіктивного шлюбу породжує юридичні дії, але головною відмінністю від традиційного шлюбу є та обставина, що такі юридичні дії не породжують правові наслідки, які закріплені законодавцем. У сучасних умовах, коли суспільство зіштовхнулося з кризою сімейних цінностей, де інститут шлюбу з кожним роком втрачає свою значущість, країна повинна вжити дієвих заходів для подолання цих проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти правової природи фіктивного шлюбу досліджували у своїх роботах О.В. Алишина, І.А. Бірюков, Т.В. Войтенко, В.С. Гопанчук, Ю.О. Зайка, І.Р. Коголовський, В.Ф. Маслов, М.П. Юніна та інші. Висвітленню теоретико-правових основ фіктивного шлюбу присвятили свої праці такі науковці, як О. Верейці, Ц.В. Колінко, О.Г. Погребняк, І.Е. Ревуцька, З.В. Ромовська та інші.

Мета статті – проаналізувати теоретико-правові аспекти поняття та особливості фіктивного шлюбу за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 51 Конституції України [1] кожен громадянин має право укладати шлюб, такі ж самі положення передбачені ст. 16 Загальної декларації прав людини: «Чоловік і жінка, які досягли повноліття, мають право брати шлюб і створювати сім'ю» [2]. Однак усе частіше трапляються випадки, коли подружжя перебуває разом лише у стінах раєсу. Таким чином деякі категорії осіб вирішують лише власні цілі, які торкаються таких питань, як отримання громадянства або певної посади.

Поняття «фікція», що походить від лат. *fingere* – вигадувати, тлумачиться як «те, що не відповідає дійсності, не існує або видаване з певною метою за дійсне; вигадка» [3].

Зазначимо, що відповідно до ч. 2 ст. 40 Сімейного кодексу України визначається, що фіктивним визнається шлюб, укладений без наміру створення сім'ї [4]. Тож, основною ознакою фіктивного шлюбу є відсутність бажання створити сім'ю, а підстави укладення такого шлюбу не несуть будь-яке юридичне значення. Науковиця І.Е. Ревуцька влучно стверджує, що фіктивний шлюб є прикладом деструктивної фікції у сімейному праві, виникнення якої значною мірою пов'язане з негативними соціально-економічними явищами, подолання яких іншим чином ставало неможливим [5]. Між тим М.В. Антокольська зазначає, що правова природа фіктивного шлюбу подібна до правової природи уявного правочину, адже в обох випадках юридичні дії вчиняються без наміру створити наслідки, передбачені для них законом [6].

Поняття «фіктивний шлюб» почало з'являтися у практиці суду ще з 1949 року, але лише у 1968 році цей термін було закріплено на законодавчому рівні. За часів СРСР укладання фіктивного шлюбу могло вирішити низку матеріальних проблем, які існували через значну кількість заборон з боку тодішньої політики. Отримання реєстрації місця проживання, дозволу на еміграцію, отримання житлової площі – це найбільш поширені причини укладання фіктивного шлюбу на той час.

На сучасному етапі рішення укласти фіктивний шлюб може виникнути з нагальною проблемою вирішити питання, які постають з таких причин:

- 1) набуття громадянства;
- 2) відстрокування військової служби;
- 3) отримання статусу «дружини» та батька для майбутньої дитини;
- 4) отримання права виїзду за кордон у ролі члена сім'ї;
- 5) отримання престижної роботи;
- 6) вирішення житлового питання;
- 7) отримання прав на пільги;
- 8) інше [7].

Наведений перелік є тільки частиною повного списку причин, які є фундаментом для укладання фіктивного шлюбу. У законодавстві України відсутні такі норми, які регулювали би правочинні з приводу укладення фіктивного шлюбу.

Тобто за укладення фіктивного шлюбу, який за рішенням суду є недійсним, сторони, які уклали такий шлюб, не несуть ні адміністративної, ні кримінальної відповідальності. Хоча за правовою природою процедура укладення такого шлюбу є порушенням чинного законодавства. Зважаючи на такі реалії, іноземці, які є найчастіше громадянами країн колишнього СРСР, де більшою мірою присутня тоталітарна форма правління, а рівень демократії є дуже низьким, укладають фіктивні шлюби, щоб на всіх правових підставах бути прикріпленим до нашої держави.

Якщо ж проаналізувати законодавство країн ЄС і США, то в їхніх нормативних правових актах передбачена відповідальність за укладання фіктивного шлюбу. У цих країнах шлюб з іноземцями перевіряється дуже ретельно до його офіційного закріплення.

Чинним законодавством України не передбачена відповідальність за укладання фіктивного шлюбу, проте існують наслідки, причиною яких є вищезгадана фікція, які закріплені у Сімейному кодексі України [4]. До таких відносять:

1) між особами, які укладають фіктивний шлюб, не виникають жодні права чи обов'язки подружжя, однак законодавець припускає виникнення можливих наслідків, якщо у дружини народиться дитина через випадковий зв'язок;

2) якщо особа сплачувала аліменти тій особі, з якою перебувала у фіктивному шлюбі, сума аліментів є такою, яка була отримана без достатніх правових підстав, а тому підлягає поверненню, якщо буде доведено про обман іншої особи стосовно батьківства дитини;

3) за період фіктивного шлюбу особи можуть набути майно, а в такому разі останнє є таким, що перебуває в них на праві спільної часткової власності, відповідно, його треба поділити у разі розлучення. Розмір частки майна, яке належить кожному з подружжя, прирівнюється до розміру участі в придбанні такого майна;

4) якщо буде доведено, що особа, яка отримала право користування житлом у зв'язку з реєстрацією шлюбу, уклала його з наміром не виконувати свої обов'язки, а лише задовольнити власні інтереси, не набуває права на проживання та користування житлом і може бути виселена [8];

5) якщо особа уклала фіктивний шлюб, що був визнаний недійсним, змінила своє прізвище, то вона вважається такою, що іменується цим прізвищем без достатньої правової підстави [9].

Між тим Т.В. Войтенко зазначає, що найбільш часто підставами для визнання шлюбу недійсним через відсутність у сторін бажання створювати

сім'ю та набувати прав і обов'язків подружжя є такі аспекти:

- проживання сторін окремо;
- відсутність спільно набутого майна;
- відсутність взаємної турботи і моральної підтримки у сторін;
- приховування подружніх відносин, якщо присутні треті особи;
- відкрита демонстрація відсутності фактичних сімейних відносин перед третіми особами;
- акцентування уваги на фіктивності укладеного шлюбу.

Водночас велика вікова різниця або матеріальний розрахунок, задля досягнення якого особа одружується, чи небажання мати дітей не можуть трактуватися як достатній доказ відсутності наміру створити сім'ю [10].

Одночасно варто зазначити, що закон не надає фіктивності юридичної вагомості за умови, якщо фіктивні сімейні відносини пізніше породжують не уявні, а реальні правовідносини. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 40 Сімейного кодексу України шлюб не може бути визнаний недійсним, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, які засвідчували небажання особи створити сім'ю [4].

З цього приводу Верховний Суд зазначив, що відсутність наміру створити сім'ю у момент укладення шлюбу може бути цілком компенсовано його появою після реєстрації шлюбу, коли за всіма об'єктивними обставинами можна стверджувати, що в особи з'явився намір створити сім'ю, наприклад, коли після реєстрації шлюбу, який мав ознаки фіктивності, особи почали разом проживати, вести спільне господарство, дружина завагітніла або в подружжя народилися діти, батько піклується про дружину та дітей, подружжя запрошує до себе своїх батьків і друзів, підтримують інтимні стосунки, разом відпочивають і відвідують своїх рідних і близьких тощо (відповідно до постанови від 17 квітня 2019 р. у справі № 752/2337/16-ц) [11].

У Постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 17 квітня 2019 р. у справі № 752/2337/16-ц суд зазначив, що причини реєстрації фіктивного шлюбу можуть бути різними, як правило, вони пояснюються та зумовлюються бажанням отримати певні права, підставою виникнення яких самостійно чи у складі інших юридичних фактів є шлюб, наприклад отримання спадщини, житлової площі тощо. У разі встановлення фіктивності шлюбу намір визначається стосовно речей неправового характеру – бажання проживати разом, вести спільне господарство,

дбати про добробут і моральний стан сім'ї тощо. Саме за речами неправового характеру, що супроводжують відносини осіб після реєстрації шлюбу, можна визначити намір осіб щодо шлюбу [12].

У справі № 285/720/16-ц Верховний Суд України дійшов висновку, що окреме проживання подружжя та непроведення святкової церемонії укладання шлюбу, а також наявність будь-яких фінансових зобов'язань сторін самі по собі не можуть бути підставою для визнання шлюбу недійсним (фіктивним). А припинення сімейних стосунків і наявні конфлікти, які виникають між подружжям, є підставою для розірвання шлюбу, а не для визнання його недійсним [12].

Довести фіктивність шлюбу, насправді, досить складно, а особливо тоді, коли укладання такого шлюбу відбувалось в інтересах обох сторін. Чинне законодавство містить норми, згідно з якими окреме місце проживання не є свідченням фіктивності шлюбу, а відповідно, не може бути доказом недійсності такого шлюбу. Згідно з правовими нормами подружжя може проживати окремо.

До прикладу, у справі № 760/15645/15-ц, за результатами розгляду якої шлюб було визнано недійсним (постанова Верховного Суду України від 24 червня 2019 року), суд встановив, що подружжя з часу укладення шлюбу і до дня смерті чоловіка спільно не проживали, спільним побутом пов'язані не були, взаємних прав та обов'язків, притаманних подружжю, не мали, а отже, не мали наміру створити сім'ю. Дружина не брала участі у лікуванні чоловіка та не була присутньою під час його поховання, оскільки їй взагалі не було відомо про його смерть. Дружина уклала шлюб з тих причин, що їй було потрібно житло і реєстрація місця проживання з метою заволодіння житлом. Доказами відсутності реальних шлюбних відносин були:

1) акти, складені мешканцями будинку, у якому проживав другий з подружжя, та дільничним

інспектором про те, що дружина не проживала у квартирі чоловіка;

2) квитанції оплати житлово-комунальних послуг та платіжні документи щодо оплати лікування і поховання чоловіка його родичами, а не дружиною;

3) свідчення свідків [13].

Викликає інтерес і постанова Верховного Суду України від 25 серпня 2020 року у справі № 553/1268/15-ц. Так, суд визнав шлюб недійсним на підставі аудіозапису розмови родичів покійного чоловіка з дружиною, що фіксував цинічні вислови останньої щодо корисливих підстав для укладення шлюбу. Крім того, у справі було встановлено, що чоловік страждав на хронічний психічний розлад у вигляді судинного недоумства та за своїм психічним станом на момент подачі заяви про реєстрацію шлюбу і на момент реєстрації шлюбу не усвідомлював значення своїх дій та не міг керувати ними, що було підтверджено висновком судово-психіатричної експертизи [10].

Отже, можемо стверджувати, що відповідно до ч. 2 ст. 40 Сімейного кодексу України фіктивним визнається шлюб, укладений без наміру створення сім'ї. Тож, основною ознакою фіктивного шлюбу є відсутність бажання створити сім'ю, а підстави укладення такого шлюбу не несуть будь-яке юридичне значення. Однак фіктивний шлюб необхідно розглядати не лише із сторони законодавства, а і як досить поширений вид афери. У такому разі задля боротьби з таким видом шлюбів варто передбачити відповідальність і особливо велику відповідальність щодо випадків, коли фіктивний шлюб укладається через намір однієї сторони нелегально мігрувати. Доцільно було б розширити коло повноважень у законодавстві України, щоб довести фіктивність шлюбу у ситуаціях, де одна з осіб, зазначених у ст. 42 Сімейного кодексу України, подає позовну заяву про визнання шлюбу недійсним.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Академічний тлумачний словник (1970–1980) / за ред. Білодіда І. Київ : Наукова думка, 1979. Т. 10. 590 с.
4. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
5. Ревуцька І.Е. Правові підстави створення сім'ї за законодавством України та країн-членів ЄС: порівняльно-правова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2018. 207 с.
6. Антокольская М.В. Семейное право : учебник. Москва : Юристъ, 2002. 336 с.
7. Правовий аналіз недійсного та фіктивного шлюбу / Південно-східне міжрегіональне управління Міністерства юстиції (м. Дніпро). Дніпро. URL: https://psjust.gov.ua/post_news/legal-questions-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%BB%D1%96%D0%B7-%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B9%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%82%D0%B0-%D1%84%D1%96%D0%BA/ (дата звернення: 02.10.2021).

8. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 532 с.

9. Постанова від 17.04.2019 № 752/2337/16-ц. Верховний Суд України. Касаційний цивільний суд. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/82034524?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.251331334.1887339814.1636029111-243153750.1633513890.

10. Войтенко Т.В. Фіктивність шлюбу як підстава його недійсності. Матеріали науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція». URL: <http://legalactivity.com.ua>.

11. Постанова від 25.08.2020 № 553/1268/15-ц. Верховний Суд України. Касаційний цивільний суд. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/91260411?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.259728138.1887339814.1636029111-243153750.1633513890.

12. Рішення від 05.10.2016 у справі № 285/720/16-ц. Апеляційний суд Житомирської області. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/61956254>.

13. Постанова від 24.06.2019 № 760/15645/15-ц. Верховний Суд України. Касаційний цивільний суд. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/82797889?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.82519190.1887339814.1636029111-243153750.1633513890.

УДК 343.98+

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.14>

Нікітіна-Дудікова Ганна Юрївна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри криміналістики та судової медицини

Національної академії внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-8865-0061

СТРУКТУРА ОСОБИ ПОТЕРПІЛОЇ ДИТИНИ ЯК ЕЛЕМЕНТУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ

THE STRUCTURE OF THE PERSON OF THE VICTIM CHILD AS AN ELEMENT OF CRIMINAL CHARACTERISTICS IN CRIMES AGAINST SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INVIOABILITY

Стаття є внеском у вирішення актуального наукового завдання, розв'язання практичної проблеми – виділення основних структурних ознак особи потерпілої дитини у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості, оскільки особа потерпілого виступає джерелом інформації про подію злочину та особу злочинця, дозволяє з'ясувати дані, що стосуються його способу життя, соціально-демографічних та особистісних характеристик, що дозволяють висувати версії щодо мотивів злочину та особи злочинця.

Визначається, що структура елемента «особа потерпілого» включатиме у себе: відомості анкетного характеру (стать, вік, сімейний стан); віктимність та риси характеру; особливості поведінки до злочинної події, в момент скоєння злочину, після його скоєння.

Підсумовано, що у загальному масиві злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості переважають особи жіночої статі. Проте перевага за статтю залежить і від характеру вчинюваних дій.

На підставі проведеного аналізу з'ясовано залежність виду та способу вчинюваних дій від віку потерпілої особи: чим старша дитина за віком, тим більше злочин характеризується наявністю фізичного контакту та проникнення у тіло потерпілої особи. І навпаки, чим дитина менша, злочин вчиняється здебільшого без наявності фізичного контакту між потерпілою особою та проникнення у тіло потерпілої особи, спрямовані в більшості на інтелектуальне розбещення дитини.

Встановлено, що здебільшого потерпілими від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості стають діти зі змістовно та структурно неблагополучних сімей, у третині випадків такі злочини були вчинені найближчими родичами.

Визначається, що віктимність дітей завжди підвищена, здебільшого злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей був вчинений особою, з якою потерпілі знайомі.

Ключові слова: особа потерпілого, дитина, злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості.

The article is a contribution to solving an urgent scientific problem, solving a practical problem – highlighting the main structural features of the victim of crimes against sexual freedom and sexual integrity, as the victim is a source of information about the crime and the identity of the offender, concerning his way of life, socio-demographic and personal characteristics, which allow to put forward versions of the motives of the crime and the identity of the offender.

It is determined that the structure of the element “identity of the victim” will include: information of a personal nature (gender, age, marital status); victimhood and character traits; peculiarities of behavior – before the criminal event, at the time of the crime, after its commission.

It is concluded that in the general array of crimes against sexual freedom and sexual integrity, women predominate. However, the preference for sex also depends on the nature of the actions taken.

The analysis revealed the dependence of the type and manner of actions on the age of the victim: the older the child, the more the crime is characterized by the presence of physical contact and penetration into the body of the victim. Conversely, the younger the child, the crime is committed in most cases without the presence of physical contact between the victim and penetration into the body of the victim, aimed in most non-intellectual depravity of the child.

It has been established that in most cases the victims of crimes against sexual freedom and sexual integrity are children from substantively and structurally disadvantaged families, in a third of cases such crimes were committed by close relatives.

It is determined that the victimhood of children is always increased, in most cases the crime against sexual freedom and sexual integrity of children was committed by a person with whom the victim is acquainted.

Key words: victim's identity, child, crimes against sexual freedom and sexual integrity.

Постановка проблеми. Особа потерпілого є об'єктом дослідження всіх наук кримінально-правового циклу: кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, криминології. Кожна з наук розглядає поняття потерпілого з різних аспектів, виходячи з особливостей предмета відповідної науки.

Криміналістика розглядає особу потерпілого як один з елементів криміналістичної характеристики злочинів, яка перебуває у безпосередньому зв'язку з його іншими елементами.

Особа потерпілого виступає джерелом інформації про подію злочину та особу злочинця, дозволяє з'ясувати дані, що стосуються його способу життя, соціально-демографічних та особистісних характеристик, що дозволяють висувати версії щодо мотивів злочину та особи злочинця.

Пізнати глибину поняття «особа потерпілого» можна через системно-структурний аналіз його складових елементів, підсистем, які у своєму взаємозв'язку і формують ознаки, притаманні потерпілому, які є різними залежно від предмета та виду злочинного посягання.

Структурне дослідження особи потерпілого від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей не проводилось. Таким чином, вважаємо об'єктивно необхідним проведення аналізу особи потерпілого через взаємозв'язок його системно-структурних компонентів.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблеми розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей були предметом наукових досліджень у працях М.В. Корнієнка [1], А.Ю. Лісової [2], Є.С. Хижняка [3].

Дослідженню особи потерпілого як структурного елементу криміналістичної характеристики злочинів присвячено праці багатьох учених-криміналістів, зокрема В.В. Вандишева, В.А. Журавля, В.О. Коновалової, Є.Д. Лук'янчикова, В.В. Тіщенко, Є.О. Центрова, В.І. Шиканова, Н.Є. Шинкевича, В.Ю. Шепітька та багатьох інших.

Метою статті є дослідження структури особи потерпілого як елемента криміналістичної характеристики злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Виклад основного матеріалу. Проблематика структури особи потерпілого охоплює питання її схематизації, тобто визначення основних структурних компонентів (підсистем), які входять до неї, їх співвідношення, взаємодії і взаємозумовленості в межах цілісної особи, а також питання впливу цих структурних компонентів на вибір особою лінії поведінки в конкретній життєвій ситуації.

У літературних джерелах зазначається, що вона охоплює загальні демографічні ознаки (стать, вік, місце проживання, роботи або навчання, професію, фах, освіту та ін.), дані про спосіб життя, риси характеру, навички і схильності, зв'язки і стосунки [4, с. 388–390], а також віктимність потерпілої дитини.

З позиції якісних властивостей особи потерпілого умовно їх можна згрупувати так:

1) соціально-демографічні ознаки жертви (стать, вік, сімейний стан, національна і професійна приналежність, матеріальна і житлова забезпеченість);

2) інтелектуальні ознаки жертви (освіта, рівень знань, інтелектуальний розвиток);

3) моральні ознаки (ціннісні орієнтації та прагнення, духовні потреби, соціальні інтереси, релігійне спрямування, звички);

4) психічний стан жертви (емоційна стійкість, ступінь конфліктності, адекватність реакції на зовнішні обставини, рівень самооцінки, комунікабельність, схильність до впливу);

5) фізіологічні ознаки жертви (стан здоров'я);

6) кримінально-правові та криминологічні ознаки (форми вини, роль у скоєному злочині, рецидив тощо) [5, с. 235; 6, с. 329].

Більш розширений підхід запропонував В.Ю. Шепітько, на думку якого вивчення особи потерпілого повинне включати у себе:

1) відомості анкетного характеру (стать, вік, місце народження, роботи або навчання, стаж, професія (фах), сімейний стан, наявність родичів);

2) соціально-психологічні дані (тип темпераменту, риси характеру, емоційні прояви, особливості взаємодії (спілкування) в колективі);

3) особливості поведінки – до злочинної події, в момент скоєння злочину, після його скоєння;

4) незалежні характеристики (за місцем роботи чи навчання, за місцем проживання, за показаннями рідних, близьких чи найближчого оточення);

5) соціальні зв'язки (коло спілкування, найближчі знайомі, особливості проведення вільного часу, наявність або відсутність спільного бізнесу, комерційна діяльність, специфіка групової поведінки, бажання вступити в певні мікрогрупи);

6) дані про суспільно корисну діяльність, її особливості;

7) матеріальне становище (наявність майна, в тому числі і нерухомості, грошових вкладів, джерело збагачення, наявність або відсутність боргових зобов'язань, отримання кредитів і можливість їх погашення);

8) злочинний досвід (наявність або відсутність судимостей, зв'язки з кримінальними угрупованнями, дружні стосунки з особами, які притягувалися до кримінальної відповідальності);

9) причини віктимної поведінки (виконання певних професійних функцій, соціальна деформація особистості) тощо [7, с. 164–165].

У разі описового підходу до поняття елементу «особа потерпілого» на рівні окремої криміналістичної теорії він може включати: загальні демографічні відомості (стать, вік, місце проживання, навчання, роботи та ін.), відомості про спосіб життя, риси характеру, звички та схильності, зв'язки (особисті, родинні, службові, побутові та ін.), інформацію про віктимність, яка може мати кілька рівнів [8, с. 288]. Натомість криміналістичні характеристики певних видів злочинів охоплюють відомості, які безпосередньо стосуються окремого масиву злочинів [9, с. 11]. Саме на рівні криміналістичних характеристик підвидів, видів та окремих груп злочинів відбувається практична реалізація вказаної концепції. У такому разі встановлюються кореляційні залежності між елементами, які мають закономірний характер та виражаються у кількісних показниках. Такі дані слугують побудові версій під час розслідування конкретних злочинів [10, с. 85].

Досліджуючи злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей та враховуючи особливості їх криміналістичної характеристики, структура елементу «особа потерпілого» включатиме у себе: відомості анкетного характеру (стать, вік, сімейний стан); віктимність та риси характеру; особливості поведінки до злочинної події, в момент скоєння злочину, після його скоєння.

Розглядаючи таку ознаку потерпілої дитини, як стать, варто зауважити, що законодавцем визначено, що потерпілим від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі. Проте законодавче закріплення можливості стати потерпілим від такого виду злочинів незалежно від статі не є криміналістично інформативним, адже не дає можливості виділити ті ознаки, які притаманні особі потерпілої дитини від статевих злочинів.

З проведеного нами аналізу матеріалів кримінальних проваджень можна констатувати, що у загальному масиві злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості переважають особи жіночої статі. Проте перевага за статтю залежить і від характеру вчинюваних дій. Зокрема, у разі зґвалтування та сексуального насильства переважають потерпілі жіночої статі, у разі вчи-

нення розбещення неповнолітніх та домагання дитини для сексуальних цілей – чоловічої.

Наступною ознакою, притаманною особі потерпілого у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є вік. Відповідно до Конвенції про права дитини дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до такої особи, вона не досягає повноліття раніше [11]. Згідно з положеннями Сімейного кодексу України, правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття [12]. Законом України «Про охорону дитинства» визначено, що дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [13]. У Кримінальному процесуальному кодексі даються такі визначення термінів: малолітня особа – дитина до досягнення нею чотирнадцяти років; неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [14].

Таким чином, з огляду на предмет дослідження, а саме особу потерпілого у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, спираючись на положення чинного законодавства, можна стверджувати, що потерпілою дитиною від такого виду злочинів є особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку.

Згідно з відомостями Єдиного звіту про кримінальні правопорушення за 2018 рік [15], у 19,7% випадків потерпілою від вчинення зґвалтування була неповнолітня особа, у 14,2% – малолітня. За 2019 рік неповнолітні особи стали потерпілими від статевих злочинів у 16,4% випадків, малолітні особи – у 26,9% випадків. У 2020 році неповнолітні особи стали потерпілими у 21,1% випадків, малолітні особи – у 38,9% випадків. Станом на жовтень 2021 року у 33,5% випадків потерпілою від вчинення зґвалтування була неповнолітня особа, у 34% – малолітня особа.

Отже, відомості офіційної статистики свідчать про зростання загальної кількості злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, вчинених щодо осіб, які не досягли 14 років.

Однак сама лише констатація факту збільшення кількості вчинюваних злочинів щодо дітей не є інформативною з точки зору їх розслідування. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості є різними за способом вчинення та досягненням злочинного результату. Деякі з них, наприклад зґвалтування, сексуальне насильство, вчиняються за обов'язкової наявності фізичного контакту між учасниками. Водночас розбещення неповнолітніх такої вимоги не містить та може

полягати у демонстрації дитині відео порнографічного характеру, власних статевих органів чи споглядання на оголене тіло дитини тощо.

З аналізу проведених нами досліджень вбачається залежність виду та способу вчинюваних дій від віку потерпілої особи: чим старша дитина за віком, тим більше злочин характеризується наявністю фізичного контакту та проникнення у тіло потерпілої особи. І навпаки, чим дитина менша, злочин вчиняється здебільшого без наявності фізичного контакту між потерпілою особою та проникнення у тіло потерпілої особи, спрямовані здебільшого на інтелектуальне розбещення дитини.

Іншою криміналістично значущою ознакою особи потерпілої дитини від статевих злочинів є сімейний стан та взаємини у сім'ї.

Результати наших досліджень матеріалів кримінальних проваджень свідчать про те, що здебільшого потерпілими від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості стають діти зі змістовно та структурно неблагополучних сімей, у третині випадків такі злочини були вчинені найближчими родичами, тобто мав місце злочинний інцест. Потерпілі, які виховуються у благополучних сім'ях, скоріш є винятком з правила.

До змістовно неблагополучних належать такі:

1) родини, де батьки зловживають спиртними напоями, наркотичними речовинами, ведуть аморальний спосіб життя; 2) родини з низьким морально-культурним рівнем батьків; 3) родини зі стійкими конфліктами у взаєминах між батьками, батьками і дітьми; 4) родини, зовні благополучні, але які допускають серйозні помилки у сімейному вихованні. Структурно неблагополучними є неповні родини [16, с. 201].

Віктимність особи потерпілого також виступає його структурною ознакою. Віктимність – це комплексна категорія, сутність якої полягає в оцінці різних якостей та поведінки особи як провокуючого фактора. У цьому зв'язку віктимність як здатність суб'єкта ставати жертвою соціально небезпечного прояву і виступає у загальнотеоретичному розумінні як явище соціальне, психічне і моральне [17, с. 13]. Особиста (індивідуальна) віктимність має місце у разі, коли особа переважно з власної ініціативи, рідше внаслідок вимушених причин (професії, стану здоров'я) ставить себе в уразливе становище, розуміючи цілком реальну можливість уникнути небезпеки, вдавшись до заходів перестороги. Такі дії мають привернути увагу зловмисника, сприяти утвердженню наміру і сприйняттю остаточного рішення про напад [18, с. 115]. Отже, віктимність визначається як підвищена здатність

людини через низку духовних і фізичних властивостей, спеціальну роль чи статус за певних обставин ставати жертвою злочину [19, с. 156].

Діти володіють підвищеною віктимною схильністю до вчинення щодо них сексуального насильства, яка зумовлюється комплексом особистісних якостей, які умовно можна поділити на три групи:

– психологічні – особистісна незрілість, підпорядкованість авторитету дорослого, довірливість, нездатність повно, всебічно оцінити характер передкримінальної ситуації, прогнозувати наслідки своїх дій, а також дій інших осіб, що поєднуються з цікавістю та жагою до пригод, невмінням підлаштовуватися до нових умов, безпорадністю у складних ситуаціях, необізнаністю у сфері статевих стосунків;

– соціальні – соціально-педагогічна занедбаність, відсутність належного контролю з боку батьків та оточення дитини;

– біофізичні – рання або занадто рання сексуальність, фізична слабкість дітей, пов'язана з неможливістю фізичного опору сексуальному злочинцю [21, с. 105].

З позиції М.П. Набойщикова, з яким ми погоджуємось, жертвою сексуальної агресії може стати будь-хто, проте віктимність дітей завжди підвищена [20, с. 20].

Наступною групою ознак, які виділяються нами у структурі особи потерпілої дитини від статевих злочинів, є сутність і характер соціальних контактів, які існували до вчинення злочину між злочинцем і потерпілим.

У цьому сенсі Е.Е. Центров, залежно від ступеня близькості, інтенсивності і тривалості стосунків останніх, виділяє 3 групи: 1) особи, які перебувають зі злочинцем у різних родинних стосунках або фактичних шлюбних відносинах; 2) знайомі: а) за місцем проживання чи народження, б) за спільною роботою, навчанням, службою в армії, громадською діяльністю, проведенням відпочинку, в) за випадковими зустрічами на вулиці, в клубах, на дискотеках тощо, г) у результаті участі в злочинній діяльності, г) інші знайомі; 3) незнайомі, які зустрілися безпосередньо перед скоєнням злочину [22, с. 59–60].

Настання злочинного результату від насильницьких злочинів сексуального характеру, що здійснюються стосовно дітей, безумовно, не може бути однозначно пов'язаним з більшим чи меншим періодом, в якому такий злочин розвивався. Тут має враховуватися вплив низки факторів і перш за все характеру взаємин злочинця і потерпілого, які послужили вибору і застосуванню того чи іншого способу дії, а також тих конкретних

умов і обставин, які гальмували або сприяли розвитку злочинної події.

Однак за результатами проведених нами досліджень видається, що здебільшого злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей був вчинений особою, з якою потерпілі знайомі.

Висновки. Установлення інформації про особу потерпілого в процесі розслідування злочинних діянь має вагомe значення, оскільки дозволяє зрозуміти, чому злочин було вчинено саме у певній обстановці, чому злочинцем було вибрано саме такий спосіб, місце та час його вчинення, пра-

вильно інтерпретувати слідову картину злочину та висунути версії про особу невідомого злочинця. Це дає підставу заявляти, що ключ до вирішення проблеми встановлення і затримання злочинця криється в потерпілому.

Проаналізувавши ознаки, притаманні особі потерпілої дитини від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, можна дійти висновку, що здебільшого це неповнолітні особи жіночої статі зі структурно та змістовно неблагополучних сімей, які характеризуються наявністю підвищеної вiктимності та здебільшого знайомі зі злочинцем.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Корнієнко М.В. Концептуальні основи протидії насильницьким злочинам щодо дітей : монографія. Одеса : Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2019. 318 с.
2. Лісова А.Ю. Основи методики розслідування зґвалтування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.
3. Хижняк Є.С. Особливості розслідування статевих злочинів щодо малолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2013. 219 с.
4. Науково-практичне видання для слідчих і дізнавачів / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 728 с.
5. Рубинштейн С.А. Основы общей психологии. Москва, 1940. 518 с.
6. Вишневецкий К.В. Структура виктимологической характеристики жертвы. *Теория и практика общественного развития*. 2013. № 9. С. 329–330.
7. Шепітько В.Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів. *Проблеми законності* : республіканський міжвідомчий науковий збірник / відп. ред. В.Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2008. Вип. 93. С. 168–174.
8. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) : монографія / за заг. ред.: Ю.В. Баулін, В.І. Борисов ; Акад. прав. наук України, Ін-т вивч. пробл. злочинності. Харків : Кроссруд, 2008. С. 308.
9. Радаев В.В. Криминалистическая характеристика преступлений и ее использование в следственной практике : лекция. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1987. С. 11.
10. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3 т. Москва : Юристъ, 1997. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. С. 229.
11. Конвенція про права дитини, прийнята 20.11.1989 Генеральною Асамблеєю ООН : Резолюція 44/25. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
12. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
13. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство станом на 05 березня 2013 р. (офіц. текст). Суми : ТОВ «ВВП НОТІС», 2013. 291 с.
15. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення ОПІ України. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
16. Григор'єва О.В. Агресія та її прояв у злочинах насильницької спрямованості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Запоріжжя, 2017. 209 с.
17. Туляков В.О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса : б. в., 2001. С. 13.
18. Головкін Б.М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. С. 277.
19. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія : академічний курс. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2004. 424 с.
20. Набойщиков Н.П. Действия сексуального характера, совершаемые в отношении лиц, не достигших совершеннолетия, и проблемы их предупреждения : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Санкт-Петербургский государственный университет гражданской авиации. Санкт-Петербург, 2007. 20 с.
21. Гумін О.М. Особливості кримінологічної характеристики особи у злочинах насильницького характеру. *Юридична Україна*. 2009. № 11. С. 102–108.
22. Центров Е.Е. Криминалистическое учение о потерпевшем. Москва : Изд-во МГУ, 1988. 160 с.

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.15>

Самілик Людмила Олексіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України
ORCID ID: 0000-0002-8912-9147

Головченко Софія Вікторівна,

здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України
ORCID ID: 0000-0001-8585-6323

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У СОЦІАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ. СУДОВА ПРАКТИКА

JUDICIAL PROTECTION OF CIVIL RIGHTS IN THE SOCIAL STATE. JUDICIAL PRACTICE

Охарактеризовано важливість права людини на судовий захист цивільних прав у соціальній державі, якою є Україна. Опрацьовано та проаналізовано нормативно-правову базу (Конституція України, Цивільний кодекс України) та фахову літературу з даного питання. Спираючись на чинне законодавство, описано способи захисту цивільних прав та інтересів, а також умови, за яких суд може відмовити в задоволенні позову щодо захисту цивільних прав, тобто межі здійснення цивільних прав.

Проаналізовано рішення судів із зазначеної проблематики. У статті як приклади наводяться рішення судів різних інстанцій (як судів першої інстанції, апеляційних, так і рішення Верховного Суду).

У характеристиці способів захисту цивільних прав особи як приклад наводяться справи про компенсування моральної шкоди, завданої грубим поведінням поліції під час проведення обшуку (Дніпровський апеляційний суд, справа № 199/6247/20 від 16 червня 2021 року), про припинення дії, яка порушувала права (Васильківський районний суд Дніпропетровської області, справа № 172/798/20 від 12 січня 2021 року), про визнання недійсним договору довічного утримання (Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, справа № 520/9320/17 від 18 грудня 2020 року).

Що ж до меж здійснення цивільних прав, визначених у статті 13 Цивільного кодексу України, то як приклад наводяться рішення у справах про поділ майна подружжя, направлене на недопущення звернення стягнення на майно боржника (Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, справа № 723/826/19 від 11 серпня 2021 р.), та відчуження боржником свого будинку після пред'явлення до нього позову про стягнення боргу (Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, справа № 747/306/19 від 16 червня 2021 року).

Зроблено висновок про те, що судовий захист є одним із найважливіших захистів прав і свобод людини і громадянина, який гарантується Конституцією України й іншими нормативно-правовими актами.

Ключові слова: судовий захист, цивільні права, Цивільний кодекс України, межі здійснення цивільних прав.

In this article, the author described the importance of the human right to judicial protection of civil rights in the welfare state, which is Ukraine. The researcher developed and analyzed the legal framework (Constitution of Ukraine, Civil Code of Ukraine) and professional literature on this issue. Based on the current legislation, the author described ways to protect civil rights and interests, as well as noted the conditions under which the court may refuse to satisfy the claim for protection of civil rights, i.e., the limits of civil rights.

In addition, the author collected, processed and analyzed court decisions on this issue. Thus in article, as examples, the author gives decisions of courts of various instances (both regional, appellate, and decisions of the Supreme Court).

Describing the ways to protect a person's civil rights, as an example, the author cites cases of compensation for non-pecuniary damage caused by police ill-treatment during a search (Dnieper Court of Appeal, case № 199/6247/20 of 16 June 2021), termination of the act that violated rights (Vasylykiv district court of Dnipropetrovsk region, the case № 172/798/20 from 12.01.2021), and about invalidation of the contract of life maintenance (VS/KTSS, case № 520/9320/17 from 18.12.2020).

As for the limits of the exercise of civil rights defined by p. 13 of the Civil Code of Ukraine, the author, as an example, gives decisions in cases of division of spouses' property aimed at preventing foreclosure on the debtor's property (VS/KTSS, the case

№ 723/826/19 from 11.08.2021), and the alienation by the debtor of his house eight days after filing a lawsuit to recover the debt (KCS/VS, the case № 747/306/19 of 16.06.2021).

It is concluded that judicial protection is one of the most important protections of human and civil rights and freedoms, which is guaranteed by the Constitution of Ukraine and other regulations.

Key words: *judicial protection, civil rights, The Civil Code of Ukraine, limits on exercise of civil rights.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку соціально-економічних і політичних відносин в Україні проблема захисту цивільних прав особистості набуває особливої актуальності. В умовах сучасного світу є життєво важливою здатність людини в означених законом рамках захищати свої права і свободи. Індикатори демократії, якими є індивідуальні права та свободи людини, толерантність до інакшості, захищеність від різних форм насилля тощо, зумовлюють необхідність визначеності держави із ціннісними, смисловими, концептуальними та нормативними засадами цивільного правосуддя. У його основі лежить необхідність забезпечення особистості чіткими, конкретними та зрозумілими інструментами захисту цивільних прав.

Особливого значення проблема соціальної спрямованості цивільного правосуддя набуває в наші дні, коли судова система України переживає кризові часи. Так, згідно з результатами опитування «Оцінка ситуації у країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян (березень 2021 р.)», недовіру судам (судовій системі загалом) висловили 79% опитаних респондентів [1], а таке ж опитування, проведене в липні – серпні 2021 р., показало несуттєве зниження рівня недовіри – 74% [2].

Серед багатьох причин незадовільної суспільної оцінки функціонування судової влади у сфері цивільного судочинства – надмірне судове перенавантаження у зв'язку з відсутністю альтернативних позасудових механізмів вирішення цивільно-правових спорів, прогалини в законодавчому регулюванні спрощених судових процедур тощо [3].

Підвищення рівня довіри населення до судів можливе завдяки проведенню якісної судової реформи, а таке реформування потребує й перегляду змісту теоретико-концептуальних основ цивільного правосуддя, державотворчими орієнтирами якого повинна стати соціальна, громадянська, правова та гуманістична держава.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема функціонування судової системи, здійснення правосуддя у сфері захисту цивільних прав людини і громадянина залишаються в центрі уваги науковців та законодавців. Зокрема, право на судовий захист цивільних прав досліджує у своїх працях Б. Стахура [3]. Також цій проблематиці присвя-

тили свої статті Р. Басенко, Г. Аванесян, Є. Мос-тепанюк, які висловили тезу про те, що цивільне правосуддя має соціальну природу, яка проявляється насамперед у його доступності для громадян. З-поміж основних індикаторів доступності правосуддя вони називають практику необмеженої судової юрисдикції, незалежні судові процедури, безперешкодний доступ до суду, оптимальні строки розгляду справ [4, с. 14]. О. Ткачук називає основні проблеми під час судового розгляду цивільних справ [5].

Питання захисту судом цивільних прав та інтересів залишається вкрай гострим, оскільки відсутність належного правового врегулювання та суперечність окремих положень чинного законодавства породжує багато проблем у застосуванні передбачених указаними нормами способів захисту, що здебільшого позбавляє їх ефективності й істотно ускладнює здійснення судом захисту порушених цивільних прав та інтересів учасників спірних правовідносин [6]. Отже, проблема судового захисту цивільних прав особи є надзвичайно актуальною і потребує не лише аналізу чинного законодавства, але і вивчення й узагальнення судової практики.

Отже метою статті є характеристика й узагальнення судової практики щодо питання судового захисту цивільних прав людини і громадянина в соціальній державі.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших гарантій забезпечення захисту прав та свобод особи є закріплення права на судовий захист безпосередньо в Основному законі України. Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом [7]. Тобто суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець чи особа без громадянства вважають, що їхні права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші порушення прав та свобод.

Згідно зі ст. 16 Цивільного кодексу України кожна особа має право звернутися до суду по захист свого особистого немайнового або майнового права й інтересу [8].

Дана правова норма визначає також способи захисту цивільних прав та інтересів, а саме: 1) визнання права; 2) визнання правочину недій-

сним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи компенсування майнової шкоди; 9) компенсування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [8].

Завжди суспільний резонанс викликають справи, які стосуються незаконної діяльності представників правоохоронних органів. Так, до суду звернулися адвокат і його дружина з метою отримати компенсування 1 000 000 грн моральної шкоди, завданої грубим поведінням поліції під час проведення обшуку. Згідно з матеріалами справи, поліцейські, не показавши жодних посвідчень чи рішень суду, провели в помешканні подружжя «обшук», який супроводжувався нищенням майна та побиттям адвоката. Взявши до уваги надані позивачем докази, суд першої інстанції, а згодом і апеляційний суд стали на його бік [9].

Часто відповідачами у справах, які стосуються відшкодування моральних збитків, стають органи державної влади. Показовою є справа № 522/11325/16-ц, яка розглядалася у Верховному Суді. Чоловік звернувся до суду з вимогою стягнути на його користь 10 792 грн 27 коп. майнової шкоди та 500 000 грн – у рахунок компенсування моральної шкоди. Позов був мотивований тим, що з 1997 по 2004 рр. він неодноразово звертався до Одеської міської ради із заявами про виділення йому земельної ділянки для індивідуального житлового будівництва, які залишилися без відповіді. Попри рішення суду першої інстанції й апеляційного суду, Одеська міська рада так і не виконала необхідних дій, а позивач не зміг отримати земельну ділянку. Навіть більше, Одеська міська рада відмовилася відшкодувати моральні збитки, визначені судом, а натомість звернулася до Верховного Суду з вимогою ухвалити нове рішення про відмову в задоволенні позову. Вони посилалися на те, що суд не з'ясував, чим підтверджується факт завдання позивачу моральних та фізичних страждань, а також за яких обставин чи якими діями (бездіяльністю) вони заподіяні. Однак Верховний Суд постановив касаційну скаргу Одеської міської ради залишити без задоволення, а постанову апеляційного суду Одеської області від 13 вересня 2018 р. в частині вирішення

позовних вимог про компенсування моральної шкоди залишити без змін [10].

Однак дуже часто такі позовні заяви взагалі залишаються без руху. Як приклад варто навести справу № 658/3748/19. Позивач звернувся з позовом до Каховського міськрайонного центру зайнятості про компенсування матеріальної та моральної шкоди, спричиненої незаконними діями. Однак його позовна заява була складена без урахування вимог законодавства. Зокрема, не зазначено, з яких міркувань виходив позивач, коли визначав розмір моральної шкоди, завданої йому відповідачем, якими доказами підтверджується факт завдання моральної шкоди, причинно-наслідковий зв'язок між діями відповідача та настанням такої шкоди. Виходячи із цього, суд ухвалив уважати таку заяву неподаною і повернути її позивачу [11].

Особа також може звернутися до суду в разі, якщо потрібно буде визнати за нею певне право, наприклад, право власності. Так, до Овідіопольського районного суду Одеської області звернулася особа з позовом про визнання права власності в порядку спадкування за законом. Судом було встановлено, що після смерті матері позивач звертався до нотаріальної контори з метою оформлення спадщини (земельна ділянка). Але нотаріус йому повідомив, що неможливо оформити вказану вище спадщину через відсутність оригіналу правовстановлюючого документа на вказане вище спадкове майно. Позивач був єдиним сином померлої та проживав із нею до самої смерті. Суд ухвалив рішення про визнання за позивачем право власності в порядку спадкування за законом [12].

В умовах цифрового суспільства особа, часто без її на те згоди, опиняється в центрі бурхливого обговорення в Мережі. Так, приховані зйомки людей, особливо коли вони перебувають на робочому місці і виконують посадові обов'язки, уже нікого не дивують. Але позовів, у яких би вимагалось припинення публічного показу матеріалів цих зйомок, ще не настільки багато. Чудовим прикладом є позов головного лікаря однієї з лікарень Дніпропетровської області. Головний лікар заборонив своїм підлеглим давати направлення на обстеження до обласної лікарні без аналізу на COVID-19, що зняв на відео один із відвідувачів та виклав це відео у мережу. Оскільки позивач не давав дозволу на публікацію цих матеріалів, то в позовній заяві він просив припинити публічний показ його фото і відео, компенсувати моральну шкоду в 6 000 грн. Вказував на те, що відеозйомка в лікарні неприпустима, оскільки це є «потенційно чутливим» місцем [13]. Однак суд відмовив йому в задоволенні позовних вимог, отже, дію,

що порушувала право, не було припинено. Тут варто відмітити, що Васильківський районний суд Дніпропетровської області ухвалив рішення, яке потенційно є програвшим, якщо справа дійде до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Значна частина позовів стосується визнання правочинів недійсними. 30 січня 2020 р. Верховний Суд розглядав справу, яка стосувалася визнання недійсним укладення шлюбу. Примітно, що позовну заяву подав не один із подружжя, а племінник чоловіка (на момент подання заяви чоловік уже помер). Згідно з матеріалами справи, Кіровоградським відділом державної реєстрації актів цивільного стану Кіровоградського міського управління юстиції в Кіровоградській області 29 квітня 2011 р. було здійснено державну реєстрацію шлюбу між дядьком позивача та жінкою. Однак, на його думку, цей шлюб не міг бути зареєстрованим, адже його дядько, людина з інвалідністю, на той момент перебував у лікарні і не міг сам написати та занести заяву. Те, що заява написана не рукою померлого, підтвердила й експертиза. Суд першої інстанції став на бік позивача й ухвалив рішення визнати правочин недійсним. Тоді як апеляційний суд став на бік Головного територіального управління юстиції в Кіровоградській області та зазначив, що суд першої інстанції не вирішив питання про склад осіб, які беруть участь у справі, оскільки визнання недійсним шлюбу внаслідок порушення процедури його укладення змінює правовий статус фізичної особи, у даному разі дружини, яка повинна бути залучена до участі в такій справі як відповідач, а не третьою особою. Верховний Суд ухвалив рішення постанову Кропивницького апеляційного суду від 31 жовтня 2019 р. залишити без змін. Отже, позивач не зміг домогтися визнання правочину недійсним [14].

Цікавою є справа про визнання недійсним договору на довічне утримання. Згідно з матеріалами справи, жінка похилого віку після смерті чоловіка уклала договір довічного утримання, а також склала заповіт на ім'я відповідача, де заповіла йому інше житло, у якому не проживала. Окрім догляду за жінкою, відповідач також доглядав за житлом і сплачував комунальні послуги. Позивачка заявила, що під час укладення цього договору вона не розуміла його правової природи, а також не усвідомлювала наслідків, а тому просить його розірвати. Суди першої та другої інстанцій у задоволенні позову відмовили, таке ж рішення ухвалив і Верховний Суд, зазначивши, що особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести, що така помилка справді мала місце, а також те, що вона

має істотне значення. Помилка внаслідок власного недбалства, незнання закону чи неправильного його тлумачення однією зі сторін не є підставою для визнання правочину недійсним [15].

Вагомою є практика вирішення спорів із договірних зобов'язань, наприклад, справа № 201/8412/18, яка розглядалася Верховним Судом. У серпні 2018 р. до Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська надійшов позов про стягнення суми заборгованості за договором оренди нежитлової будівлі й обладнання. Судом було встановлено, що між підприємствами було укладено договір оренди, однак орендар, користуючись приміщенням, не сплатив майже 900 000 грн орендної плати. У зустрічному позові орендар зазначив, що йому було здано в оренду приміщення, яке на той час перебувало під арештом, а тому просив про визнання недійсним договору оренди нежитлової будівлі й обладнання. Суд першої інстанції став на бік орендодавця, однак апеляційний суд звернув увагу на те, що в момент здачі в оренду житло перебувало під арештом, а тому орендар не мав права його здавати, до того ж у договорі оренди не зазначено банківські реквізити орендодавця, що фактично робить неможливим дотримання сторонами умов договору. Спираючись на це, апеляційний суд виніс рішення про визнання договору недійсним. Однак Верховний Суд зазначив, що орендар не дотримався умов договору і не здійснив належних дій, щоби цих умов дотриматися. На підставі цього Верховний Суд скасував судові рішення суду апеляційної інстанції і залишив чинним судові рішення суду першої інстанції [16].

Варто зазначити, що згідно із ч. 3 ст. 16 Цивільного кодексу суд може відмовити в захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення, передбаченого ч. ч. 2–5 ст. 13:

- під час здійснення своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині;
- не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах;
- під час здійснення цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства;
- не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція [8].

У результаті проведеного аналізу судової практики ми дійшли висновку, що значна частина

справ, коли було відмовлено в захисті цивільного права, стосувалися саме зловживання правом. Показовою є справа № 747/306/19. Чоловік, маючи борг, після пред'явлення до нього позовної заяви про стягнення заборгованості протягом 8 днів продав належне йому майно. Стягувач боргу подав позов про визнання недійсним договору купівлі-продажу, однак і суд першої інстанції, і апеляційний суд у задоволенні позову йому відмовили, мотивуючи це реалізацією права розпоряджатися своїм майном, що не порушує права третіх осіб. Однак у постанові Верховного Суду зазначено, що «приватно-правовий інструментарій не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для уникнення сплати боргу (коштів, збитків, шкоди) або виконання судового рішення про стягнення боргу (коштів, збитків, шкоди), що набрало законної сили» [17]. Було також зазначено, що боржник здійснив терміновий продаж майна з метою приховання його від позикодавця. Отже, правочин недійсний та порушує права позивача як позикодавця.

Постанова Верховного Суду від 11 серпня 2021 р. № 723/826/19 також є свідченням того, що Верховний Суд у розгляді справи керується принципами «добросовісності» і недопущення зловживання правами. За матеріалами справи, до суду звернулася жінка, яка разом із чоловіком набула права власності на земельну ділянку, на якій вони побудували торговий центр. Через

особисті борги чоловіка на це майно наклали арешт. Оскільки жінка теж є власницею $\frac{1}{2}$ майна, вона просила зняти арешт із її частини. Чоловік погодився із цим позовом, а суди перших двох інстанцій не побачили правопорушення в діях подружжя. Однак під час розгляду справи у Верховному Суді було встановлено, що подружжя розлучилося ще у 2011 р., але відновили відносини, скасувавши заочне рішення суду про розірвання шлюбу. Вочевидь, це було зроблено з метою виведення частини майна з-під арешту. Тому рішення Верховного Суду було на користь кредитора [18].

Висновки. Отже, судовий захист є одним із найважливіших захистів прав і свобод людей, який гарантується Конституцією України. Згідно зі ст. 16 Цивільного кодексу України, кожна особа має право звернутися до суду по захист свого особистого немайнового або майнового права й інтересу. Однак у ст. 13 цього ж Кодексу вказано на обставини, коли особі буде відмовлено в задоволенні її позовних заяв. У результаті проведеного аналізу судової практики ми дійшли висновку, що найчастіше використовують як спосіб захисту припинення порушення прав, визнання правочину недійсним, відшкодування завданих збитків. Що ж до відмови позивачеві в задоволенні його позову щодо захисту цивільних прав, то переважно причиною відмови ставало зловживання правом, вводночас мало місце порушення прав третіх осіб.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Оцінка ситуації у країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян (березень 2021 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-berezen-2021r>
2. Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень – серпень 2021 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>
3. Стахура Б. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/33956/4/dysertaciya.pdf>
4. Басенко Р. Соціально-гуманістична спрямованість цивільного правосуддя. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 11. С. 13–17.
5. Ткачук О. Сучасні проблеми і напрями спрощення судових процедур у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 5. С. 19–24.
6. Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00073>
7. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
8. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
9. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 16.06.2021 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/97731737>
10. Постанова Верховного Суду від 26.08.2020 р. URL: https://protocol.ua/ua/za_bezdiyalnist_yaka_polyagae_v_nevikonanni_zobov_yazuuchogo_rishennya_sud/
11. Ухвала Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 01.11.2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85471615>
12. Рішення Овідіопольського районного суду Одеської області від 14.04.2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89197929>

13. Відеозйомка службової особи – головного лікаря без його згоди не є порушенням, оскільки гарантії ст. 307 ЦК України не розповсюджуються. URL: [https://protocol.ua/ua/videozymka_slugbovoi_osobi_golovnego_likarya_bez_yogo_zgodi_ne_e_porushennyam_oskilki_garantii_st_307_tsk_ukraini_ne_rozpovsyudguyutsya_\(vasilkivskiy_rayonniy_sud_dnipropetrovskoi_oblasti_sprava_172_798_20_vid_12_01_2021_r\)](https://protocol.ua/ua/videozymka_slugbovoi_osobi_golovnego_likarya_bez_yogo_zgodi_ne_e_porushennyam_oskilki_garantii_st_307_tsk_ukraini_ne_rozpovsyudguyutsya_(vasilkivskiy_rayonniy_sud_dnipropetrovskoi_oblasti_sprava_172_798_20_vid_12_01_2021_r))/.

14. Постанова Верховного Суду від 30.01.2020 р. URL: https://protocol.ua/ua/vs_ktss_u_spravah_pro/.

15. Юридична необізнаність не є підставою для визнання договору недійсним, зокрема договору довічного утримання. URL: https://protocol.ua/ua/vs_kks_yuridichna_neobiznanist/.

16. Постанова Верховного Суду від 10.03.2021 р. URL: [https://protocol.ua/ua/pidstavi_dlya_viznannya_dogovoru_nediysnim_povinni_isnuvati_na_moment_ukladennya_a_ne_za_rezultatom_yogo_vikonannya_\(vs_kgs_u_spravi_201_8412_18_vid_10_03_2021\)](https://protocol.ua/ua/pidstavi_dlya_viznannya_dogovoru_nediysnim_povinni_isnuvati_na_moment_ukladennya_a_ne_za_rezultatom_yogo_vikonannya_(vs_kgs_u_spravi_201_8412_18_vid_10_03_2021))/.

17. Постанова Верховного Суду від 16.06.2021 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/97903470>.

18. Постанова Верховного Суду від 11.08.2021 р. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/99037704?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01.

РОЗДІЛ 4 СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

4.1 ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351.74 (477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.16>

Хоміч Юрій Григорович,

аспірант кафедри державного управління

і місцевого самоврядування

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ПРАВООХОРОННА ФУНКЦІЯ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

LAW ENFORCEMENT FUNCTION OF THE MODERN DEMOCRATIC STATE: PUBLIC ADMINISTRATIVE ASPECT

Стаття присвячена дослідженню сутності правоохоронної функції демократичної держави. Охарактеризовано правоохоронну функцію держави. Розмежовано поняття «правоохоронна функція держави», «функції правоохоронної діяльності», «функції правоохоронних органів». Встановлено зміст правоохоронної функції серед функцій демократичної держави. Проаналізовано дослідницькі підходи щодо основних функцій держави в контексті сучасних державноуправлінських реформ. Визначені головні особливості механізмів реалізації правоохоронної функції в контексті інституціонального змісту державної влади. Наведена авторська класифікація змісту правоохоронної функції з позицій суб'єктності управління, особливостей регулювання, а також предметного поля реалізації такої функції. Запропонована авторська наукова позиція щодо змісту правоохорони, правореалізації та правозабезпечення. Конкретизовано зміст механізмів регулювання діяльності правоохоронних органів та органів, що включені у процес реалізації правоохоронної функції. Систематизовано наукові підходи щодо законодавчого закріплення поняття «правоохоронна функція» у контексті понять «функція держави» та «функція державного управління». Доведено, що сучасний правовий механізм реалізації здійснення правоохоронної функції може бути сформований на основі принципів публічного управління у сфері державної безпеки й охорони громадського порядку, базується на виключній ролі засад існування сучасної європейської держави. Результатом концептуалізації поняття «правоохоронна функція» виступатиме формування методологічного розуміння такої функції як поєднання забезпечення державою демократичного алгоритму забезпечення прав і свобод громадян шляхом раціонального нормотворення та діяльності держави щодо забезпечення правопорядку, конституційного режиму захисту прав та законних інтересів людини шляхом точного та повного дотримання законодавства всіма громадянами, організаціями та державними органами.

Ключові слова: демократія, держава, державне управління, правоохоронна функція, правоохоронні органи, правовий режим, регулювання.

The article is devoted to the study of the essence of the law enforcement function of a democratic state. The law enforcement function of the state is characterized as a set of separate concepts "law enforcement function of the state", "functions of law enforcement", "functions of law enforcement agencies". The content of the law enforcement function among the functions of a democratic state has been determined. The main research approaches to the basic functions of the state are analyzed in the context of modern state and administrative reforms. The main features of the mechanisms for the implementation of law enforcement functions in the context of the institutional content of state power have been determined. The author's classification of the content of the law enforcement function is presented from the standpoint of the subjectivity of management, the specifics of regulation, as well as the subject field of the implementation of such a function.

The author's scientific position on the content of law enforcement, law enforcement and law enforcement are proposed. The content of the mechanisms for regulating the activities of law enforcement agencies and bodies involved in the implementation of the law enforcement function has been concretized. Scientific approaches to the legislative consolidation of the concept of "law enforcement function" in the context of the concepts "function of the state" and "function of state administration" are systematized. It has been proved that the modern legal mechanism for the implementation of the law enforcement function can

be formed on the basis of the principles of public administration in the field of state security and the protection of public order, based on the exclusive role of the principles of the existence of a modern European state. The result of the conceptualization of the concept of "law enforcement function" will be the formation of a methodological understanding of such a function as a combination of the state's provision of a democratic algorithm for ensuring the rights and freedoms of citizens through rational rule-making and the activities of the state to ensure law and order, a constitutional regime for the protection of human rights and legitimate interests through precise and full compliance with legislation all citizens, organizations and government bodies.

Key words: *democracy, state, state control, law-enforcement function, law-enforcement organizations, legal regime, regulation.*

Постановка проблеми. Сучасна модель правоохоронної діяльності у правовій державі базується на чіткому визначенні і суспільному сприйнятті базових інституціональних парадигм. Передусім ідеться про формування сучасної парадигми суб'єктності держави у процесі нормотворення, що визначально спрямоване на забезпечення прав і свобод громадян. По-друге, важливим складником правоохоронної діяльності виступає унормування діяльності органів влади, які забезпечують правоохоронну функцію держави. По-третє, забезпечення правового режиму суспільних відносин, що становлять об'єктну сферу суспільних відносин. Інтегрування наведених інституціональних індикаторів дозволяє вести мову про той факт, що власне наявність і домінування правоохоронної функції публічно-управлінської діяльності у форматі існування будь-якого державного органу кваліфікує такий орган як правоохоронний. І нарешті, поєднання в єдину систему правоохоронних органів і виокремлення їхніх базових функцій дозволяє визначити інтегровану систему правоохорони держави як поєднання публічно-управлінської діяльності в цій сфері, функціонального визначення діяльності, цілепокладання, механізму прямих і зворотних зв'язків, суб'єктів і об'єктів правоохорони. Саме тому проблема наукового дослідження правоохоронної функції полягає в системному аналізі як формалізації самої функції, так і предметного поля її формування.

Аналіз досліджень і публікацій. Правоохоронна функція держави є досить дослідженою темою для вітчизняних науковців-адміністративістів. В. Авер'янов, П. Баранник, В. Баштанник, Р. Ботвінов, В. Доненко, В. Коваленко, Л. Коваль, І. Коліушко, Л. Колодкін, В. Колпаков, А. Комзюк, Т. Коломоець, В. Куйбіда, Л. Наливайко, О. Негодченко, С. Петков, В. Плішкін, В. Тацій, Т. Чубара, Ю. Шемшученко й інші створили наукову парадигму правоохорони як визначальної функції держави, що є первинним масивом формування змісту таких понять, як «суверенна держава» та «правова держава». Водночас постійні намагання відповідати тій чи іншій галузі науки – юридичній науці чи науці державного управління – з одним

об'єктом полем зменшили можливість формування інтегрованого підходу, на доцільності якого наполягає у своїх дослідженнях В. Баштанник [1]. Варто вказати також на запропонований свого часу О. Негодченком акцент на гуманізаційній складовій частині правоохоронної функції [2]. Р. Ботвінов конкретизує поняття правоохоронної діяльності через функціонування правоохоронних органів, визначених через термінологію спеціальних або спеціалізованих служб [3].

Мета статті полягає у формуванні сучасного методологічного концепту реалізації правоохоронної функції держави на основі форм і методів публічно-управлінської діяльності. Базові завдання статті такі: дослідити тенденції формування нормативно-правової основи управління в системі правоохоронних органів, а також проаналізувати і систематизувати поширені дефініції суб'єктів публічно-владних відносин у системі правоохоронних органів із метою формування загального змісту правоохоронної функції держави.

Виклад основного матеріалу. Варто наголосити, що до найважливіших функцій держави Конституція України віднесла забезпечення прав і свобод людини, соціальний, правовий та економічний захист громадян. Саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість державної діяльності. Реалізація цих конституційних положень значною мірою залежить від організації публічного управління діяльності відповідних державних органів та їх посадових осіб. Законодавче регулювання такої діяльності і здійснюють норми публічного адміністрування. Вони базуються на положеннях Конституції України, законодавчих актах Верховної Ради, актах Президента та Уряду країни, актах центральних та місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, тісно пов'язані з теоретичними положеннями таких суміжних дисциплін, як теорія держави і права, історія держави і права, конституційне право, адміністративне право.

Як наголошує В. Баштанник, адміністративно-правове регулювання управлінської діяльності – це політико-юридичний засіб управління поведін-

кою людей у державно організованому суспільстві. Право виступає мірилом людських учинків, забезпечує соціально-політичну, психологічну й організаційну спрямованість управлінського діяння, закріплює нормативно оформлену директивну основу управління, визначає права й обов'язки (компетенцію) державних органів, їхніх структурних підрозділів та службових осіб, встановлює правильне співвідношення між обсягом повноважень і відповідальністю апарату управління, закріплює найбільш раціональний варіант управлінської діяльності, підтримує належну організованість і дисципліну учасників управлінського процесу [4]. Варто доповнити, що адміністративно-правове регулювання управлінської діяльності також завжди є загальною детермінантою правоохоронної функції держави, адже базується на нормативно встановлених правилах і регламентах публічно-управлінської діяльності. Адже всі основні нормативні акти з питань організації публічного управління загального призначення встановлюють відповідні правила і процедури з позицій закріплення публічно-управлінського змісту складників формування правоохоронної функції держави, зокрема:

- Закон України «Про Кабінет Міністрів (ст. 2) [5];
- Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» (ст. 2) [6];
- Закон України «Про місцеві державні адміністрації» (ст. 2) [7];
- Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (ст. 4) [8];
- Закон України «Про державну службу» (ст. 4) [9];
- Закон України «Про судоустрій і статус судів» (ст. ст. 6, 7, 9) [10].

Функціональне визначення правоохорони є квінтесенцією публічно-управлінського змісту діяльності спеціалізованих органів із реалізації правоохоронної функції. Зазвичай науковці наводять загальне визначення терміна «правоохоронні органи», включають до переліку таких органів систему як власне правоохоронних органів, так і органів влади, що реалізують правоохоронну функцію (відповідно до встановленого в нормативно-правовому акті з питань регулювання діяльності – законі, положенні, в окремих випадках у дисциплінарному статуті). Водночас як поняття в системі права правоохоронна функція нормативно не визначена.

З позицій формального закріплення поняття «правоохоронна функція» варто навести науковий підхід В. Дяченка, який пропонує всі правоохо-

ронні функції поділити на: головні (такі, що безпосередньо пов'язані із протидією злочинності та правопорушенням, тими, що спричиняють юридичну відповідальність у сфері публічного права); другорядні функції, а) контрольна (наглядова); б) дозвільна (надання дозволів на проведення відповідної діяльності, зокрема підприємницької, чи вчинення певних дій); в) правороз'яснювальна (яка включає в себе функцію надання правової допомоги); г) аналітична та методична; г) інформаційна (здійснення інформування інших державних органів, зокрема і правоохоронних); д) нормотворча (із правом ухвалення актів міжвідомчого характеру); е) координаційна; допоміжні [11]. І. Марочкін та Н. Сібільова розглядають правоохоронну функцію у вигляді елементу діяльності державних органів та інших органів, установ і організацій, їх посадових осіб, що спричинено конституційними вимогами дотримання охорони правопорядку, законності, свобод та прав громадян, інтересів суспільства загалом. Така діяльність для більшості органів влади є за своєю природою вторинною, а не основною, полягає здебільшого в забезпеченні виконання їхніх організаційно-управлінських функцій у галузях економіки, фінансів, науки, освіти тощо [12, с. 63].

Загалом, більшість науковців спираються на модель правоохоронної функції держави, що ґрунтується на комплексі принципів та засад діяльності правоохоронних органів, передусім через режим законності та поняття правопорядку як специфічного стану суспільних відносин. Підтримуємо таку позицію і вважаємо, що важливо доповнити загально визнану модель формалізації правоохоронної функції методологічним підходом, що базується на таких засадах, як: по-перше, встановлення правових та неправових форм публічно-управлінської діяльності, у межах яких реалізується правоохоронна функція; по-друге, визначення конституційних засад правоохоронної діяльності як сфери реалізації правоохоронної функції; по-третє, формування інтегрованих принципів правоохорони. Варто також розуміти кінцеву мету реалізації правоохоронної функції держави як встановлення режиму законності і правопорядку.

Доцільно визначити також певну дихотомічну сутність реалізації правоохоронної функції та власне формалізації поняття «правоохоронні органи». Дана дихотомія зумовлена сутністю інституту держави, що базується на принципі поділу державної влади, а також проблемності функціонального спрямування діяльності органів державної влади, особливо в частині можливого

застосування механізму державного примусу як основи забезпечення правопорядку.

Як наголошує В. Баштанник, натепер правові норми фактично опосередковує майже весь комплекс управлінських дій, вносить визначальний елемент правомірності у здійснення державного управління, створює режим його законності, закріплює об'єктивно обґрунтовані організаційні структури та раціональний порядок їхньої діяльності, тобто створює умови для досягнення високої ефективності управлінської діяльності. Окрім того, право сприяє оптимальному використанню всіх чинників, що впливають на ефективність управління. Дія цих чинників не лише опосередковується правом, а й істотно посилюється або ослаблюється залежно від рівня цього опосередкування. Право впливає на управління та його ефективність самим фактом свого існування. У нормах права, що регулюють публічно-управлінську діяльність, відображено ступінь демократизму суспільства й управління, принципи соціальної справедливості, функціонально-структурну характеристику управлінських ланок, вимоги до кадрів управління, методів, стилю і культури їхньої роботи, рівня професіоналізму і дисципліни, моральних якостей, етики поведінки тощо [13]. У такому розумінні зміст правоохоронної функції може бути визначений суто правовими нормами, базуватися на відповідному правовому режимі і мати кінцевою метою досягнення правового результату. Саме тому доцільно визначити правоохоронну функцію як відносно самостійний та відокремлений напрям діяльності спеціально уповноважених органів та посадових осіб публічної влади, інститутів громадянського суспільства й окремих громадян у сфері правоохорони та забезпечення правопорядку в суспільстві.

Водночас варто відзначити, що під час реалізації правоохоронної функції виникають такі проблеми в системі публічної влади, як зловживання посадовими повноваженнями працівниками правоохоронних органів, політизація правоохоронної діяльності, корупція, зниження професійного рівня службової діяльності, дисбаланс та дублювання функціонального призначення органів влади, наявність застарілих норм реалізації функцій органів влади та неякісне оновлення правового забезпечення діяльності правоохоронних органів, превалювання підзаконних актів та їхня суперечність. Це потребує вжиття таких заходів, як посилення інституційної саморегуляції правоохоронних органів, визначення статусної автономності працівників сфери правоохоронної діяльності за жорсткого демократичного контролю за їх діяль-

ністю, за одночасною мінімізацією регулюючого впливу неслужбових інституцій (громадські ради, наглядові ради, експертні комісії тощо). Так само важливо в умовах реформ брати до уваги історично сформовані культурно-професійні традиції правоохоронної діяльності, адже ігнорування історичних традицій може призвести до надмірного обсягу правоохоронної функції, створення нефункціонуючих правоохоронних інститутів, на підтримку яких витрачається значний бюджетний ресурс. З іншого боку, правоохоронні інститути держави, які втратили свій функціонал, делегитимують систему державної влади, завдають шкоди іміджу публічної влади.

Варто вказати і на таку характеристику публічно-управлінської діяльності, як якість, що передбачає чітко визначені, науково обґрунтовані мету і завдання правоохоронної діяльності, об'єктивну визначеність функціонально-структурної побудови управлінських органів, сучасні форми і методи діяльності; демократизм; технічну оснащеність і особистісні характеристики службовців апарату управління (почуття обов'язку, компетентність, діловитість, творчість, суворе дотримання законності, дисциплінованість, принциповість і непримиренність до недоліків, чіткість, тактовність у спілкуванні тощо). Під якістю реалізації правоохоронної функції варто розуміти сукупність суттєвих властивостей управлінської діяльності правоохоронних органів та органів влади, що реалізують правоохоронні функції. Це характеризує здатність держави задовольняти потреби прогресивного розвитку суспільства, що полягає в забезпеченні максимальної раціональності в організації і діяльності апарату управління державою. Ціннісні засади сучасної правової держави детермінують власне її функції, а правоохоронна функція визначає зміст системи функцій правової держави загалом, адже саме потреба правового регулювання визначає зміст ціннісних пріоритетів держави.

В умовах правової держави цільової настановою правоохоронної функції є забезпечення існування людини як вищої цінності суспільства. Саме таке ставлення держави до людини вирішально впливає на зміст правоохоронної функції держави. Правоохоронна функція, як ми вже зазначали, має комплексний характер, оскільки здійснюється в усіх сферах життя суспільства і має визначальне змістовне навантаження саме в публічному управлінні. Саме спроможність правоохоронної функції держави вказує на рівень демократичності держави та зрілості громадянського суспільства. Це зумовлено характером

завдань, які вирішуються за допомогою реалізації правоохоронної функції, зокрема це режим державно-приватного партнерства, що посилюється потребами всіх інститутів громадянського суспільства. Раціональний зміст правоохоронної функції дозволяє вести мову про системність державноуправлінських реформ.

Висновки. Питання про функції держави на будь-якому етапі її розвитку є одним із найважливіших у загальній теорії держави і права, у публічному управлінні й адмініструванні, оскільки саме в них проявляються сутність та соціальне призначення держави. Проголошення України в 1990 р. правовою державою в тексті Декларації про державний суверенітет свідчить не тільки про зміну способу організації політичної влади, а й про трансформацію функцій держави: деякі з них відпадають взагалі, в інших суттєво змінюються обсяг та зміст, а отже, змінюється і сама значущість функції. Адже в таких умовах змінюється співвідношення функцій у єдиній системі публічного управління, що вони утворюють. Дослідження правоохоронної функції держави дозво-

ляє визначити місце та роль держави в питаннях гарантування державної безпеки й охорони правопорядку. Важливо наголосити, що сутність реалізації правоохоронної функції не визначається лише охороною конституційних прав і свобод. Більшою мірою така функція показує здатність держави забезпечити відповідний правовий режим. Саме тому варто досліджувати правоохоронну функцію як системоутворювальну функцію сучасної держави.

Конституційне гарантування прав і свобод людини і громадянина як основних цінностей держави зумовлює їх верховенство стосовно цінностей публічно-правового характеру держави, визначає зміст публічного управління. Це приводить до зміни цільового призначення правоохоронної діяльності в системі публічного управління. Наука державного управління має напрацювати власну наукову платформу систематизації понять «правоохоронна діяльність», «правоохоронна система», «правоохоронна функція», що дозволить сформувати ґносеологічно завершену модель правової держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баштанник В. Сутність і зміст правоохоронної діяльності в системі публічного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування* : збірник наукових праць. 2012. № 2. С. 46–54.
2. Негодченко О. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків : НУВСУ, 2003. 477 с.
3. Ботвінов Р. Правоохоронна функція держави: сутність та форми реалізації. *Публічне управління: теорія та практика* : електронний збірник наукових праць. 2016. № 1 (15). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01\(15\)/4.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01(15)/4.pdf).
4. Баштанник В. Трансформація адміністративного управління в контексті сучасних принципів менеджмента. *Modern management review. Quarterly*, Volume XXI (January – March), Research Journal 23 (1/2016). 2016. Р. 31–43.
5. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 7 жовтня 2010 р. № 2591–VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 79. С. 8. Ст. 2792.
6. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України № 3166–VI від 17 березня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.
7. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586–XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № № 20–21. С. 190.
8. Про державну службу (нова редакція) : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
9. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 р. № 2493–III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.
10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453–VI. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2453-17.
11. Дяченко В. Система правоохоронних органів : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2003. 320 с.
12. Організація судової влади в Україні : навчальний посібник / ред. : І. Марочкін, Н. Сібільова ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2009. 184 с.
13. Баштанник В. Політичний аспект суб'єктивації національного виміру інтеграційного процесу в контексті модернізації державного управління. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 2. С. 3–10.

УДК 35.07:005.591.4 (477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.17>

Юхно Ірина Валеріївна,
аспірант кафедри державного управління
і місцевого самоврядування
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ: ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

TRANSFORMATION OF THE PUBLIC GOVERNANCE SYSTEM IN THE CONTEXT OF CHANGES TO THE CONSTITUTION OF UKRAINE: SETTING THE OBJECTIVE OF RESEARCH

Стаття присвячена дослідженню процесу конституційного реформування шляхом аналізу організаційного впливу результатів реформування публічно-управлінської системи. Досліджено методологічні засади та теоретичні аспекти ініціювання, становлення та формалізованого закріплення конституційних змін в публічно-управлінській діяльності. Охарактеризовано загальний процес формування спеціальних механізмів реформування публічного управління, впливу на такий процес системних конституційних реформ.

Доведено, що загальний алгоритм конституційних змін потребує стратегічного розуміння наслідків конституційного реформування, урахування зовнішніх чинників впливу на процес реформування, збереження наріжних конституційних принципів, дотримання загальносвітових трендів на пріоритетність забезпечення громадських, політичних, економічних і соціальних прав людини. Базовими засадами конституційних змін визначено вдосконалення національного законодавства, забезпечення громадсько-політичного схвалення конституційних реформ. Встановлено, що раціональний зміст конституційного реформування потребує відповідного юридичного наповнення, трансформації системи органів державної влади та місцевого самоврядування, раціоналізації механізму державно-приватного партнерства, а також політико-ідеологічного наповнення змісту реформування.

Обґрунтовано, що потребує власного методологічного наповнення реформування державного управління в контексті зарубіжного досвіду організації системи публічного управління. Із цією метою визначено головні тенденції конституювання механізмів публічного управління на центральному та регіональному рівнях в умовах інтеграційних процесів, розроблено власну методологічну модель оцінки результатів реформування.

Рекомендації та пропозиції, сформульовані у статті, можуть бути використані у проведенні досліджень проблем упровадження конституційних змін як на державному, так і на регіональному рівнях, мають практичний інтерес для управлінців, науковців та публічних службовців.

Ключові слова: держава, державне управління, європейські цінності, Конституція України, конституційні зміни, конституційна реформа, правова держава.

The article is devoted to the study of the process of constitutional reform by analysing the organizational impact of the results of reforming the public administration system. Methodological principles and theoretical aspects of initiation, formation and formalized consolidation of constitutional changes in public administration are studied. The general process of formation of special mechanisms of public administration reform and influence on such process of systemic constitutional reforms is characterized.

It is proved that the general algorithm of constitutional changes requires a strategic understanding of the consequences of constitutional reform, taking in to account external factors influencing the reform process, maintaining cornerstones of constitutional principles, adherence to global trends on public, political, economic, and social human rights. The basic principles of constitutional changes are the improvement of national legislation, ensuring socio-political approval of constitutional reforms. It is established that the rational content of constitutional reform requires appropriate legal content, transformation of the system of public authorities and local self-government, rationalization of the mechanism of public-private partnership, as well as political and ideological content of reform.

It is substantiated that it needs its own methodological content of public administration reform in the context of foreign experience in the organization of public administration. To this end, the main trends in the constitution of public administration mechanisms at the central and regional levels in the context of integration processes have been identified, and our own methodological model for assessing the results of reforms has been developed.

The recommendations and proposals formulated in the article can be used in research on the implementation of constitutional changes at both state and regional levels and are of practical interest to managers, academics, civil servants.

Key words: state, public administration, european values, Constitution of Ukraine, constitutional changes, constitutional reform, rights.

Постановка проблеми. Новітній процес конституційного реформування, визначений у 2000 р. процесом всеукраїнського референдуму з метою реформи державного управління, ознаменував початок тривалого етапу перманентних змін до Конституції України, що тривають і дотепер. Як і розвиток державотворення, напрацювання нових конституційних норм мають на меті інституціоналізацію такої форми державного правління, яка дозволить забезпечити завдання становлення України як суверенної держави. Це зумовлює необхідність наукового аналізу проблеми спрямування публічної влади на реалізацію функцій демократичної, соціальної, правової держави, ствердження європейських цінностей. Подальші конституційні трансформації 2004, 2010 та 2014 рр. були спрямовані на фрагментарну зміну положень Конституції України, формальне детермінування управлінських режимів у форматі «парламентська модель – президентська модель» державного управління. Проте реального реформування не відбулося, у сучасному інституційному вимірі визначальну роль відіграє глава держави – Президент України. Вторинним результатом такого процесу реформування у 2000 р. варто визнати послаблення спроможності управління на всіх рівнях, деформацію комплексу принципів і засад державного будівництва. Такий стан речей зумовлений не самим характером реформ, а радше неврахуванням базових конституційних принципів та положень, заміною конституційних основ регулятивними актами органів влади, ігноруванням усталених традицій конституціоналізму.

Важливо вказати на те, що Конституція України визначає наявну модель державної влади саме з позицій чіткого розмежування функцій, повноважень та конституційної відповідальності [1]. Саме тому важливо визнавати конституційні реформи як основу подальшої модернізації структури влади й саме так варто формулювати мету законопроектів щодо внесення змін до Конституції України. Адже конституційні реформи в усіх країнах світу характеризувалися подальшою структурізацією суспільства, формуванням інструментів політичної конкуренції, структурізацією політичних сил за ідеологічним спрямуванням. Водночас сучасна проблематика методологічного підґрунтя дослідження конституційних змін зумовлена євроінтеграційним курсом України, важливістю

узагальнення основ конституційного процесу у країнах – членах Європейського Союзу.

Аналіз досліджень і публікацій. Трансформація системи публічного управління в контексті змін до Конституції України була предметом спеціального дослідження таких науковців, як В. Авер'янов, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, В. Баштанник, В. Борденюк, Р. Голобутовський, В. Кампо, А. Коваленко, А. Колодій, Н. Липовська, О. Негодченко, Н. Нижник, М. Оніщук, В. Погорілко, М. Селівон, С. Серьогін, А. Ткачук, С. Телешун, Ю. Тихомиров, В. Шаповал, Ю. Шаров та інші. Важливо вказати на доробки науковців галузі конституційного права, теорії держави і права та політичних наук. Натомість, зовнішній зумовленості процесів реформування державного управління, трансформаційним чинникам такого процесу приділено мало уваги. Також не досить досліджувалось інституціональне функціонування органів державного управління в умовах нестабільного (конституційно не визначеного) адміністративного режиму.

Мета статті полягає в розробленні методологічних засад дослідження особливостей трансформації системи публічного управління в контексті змін до Конституції України, встановленні особливостей формування засад реалізації конституційних змін в Україні, рекомендацій щодо запровадження таких змін в управлінській практиці.

Виклад основного матеріалу. Конституційна реформа в Україні – це тривалий процес зняття базових суперечностей між потребами розвитку суспільства та можливостями, заданими в рамках Основного закону держави. Тому сутнісний аспект конституційної реформи полягає у змінах правових засад державної організації суспільства. Маючи правову основу, якою є конституційні принципи, такі зміни відбуваються шляхом цілеспрямованої діяльності суб'єктів публічного управління, що реалізується в межах конституційного процесу. Адже конституційні зміни проводяться на основі принципових, ціннісних засад конституційного ладу в межах загального державотворчого процесу, спрямовані на вдосконалення організації державної влади і підпорядковані меті суспільного розвитку.

На думку вітчизняних науковців, «систему органів влади, незалежно від конституційно-правових особливостей формування системи держав-

ної влади в сучасних умовах, слід представити як інструмент забезпечення існування держави, досягнення цілей суспільного розвитку, гарантування і дотримання прав і свобод людини. Адже державна влада впливає на суспільні процеси, забезпечує потреби суспільства і громадян, регулює поведінку груп населення через діяльність органів і установ як складових частин механізму функціонування державної влади» [2, с. 11].

На думку В. Баштанника, варто розглядати державне управління і відповідні відносини в широкому аспекті як діяльність усіх складників державної влади з урегулювання соціального, політичного, економічного життя, варто також зазначити, що існують дві групи основних публічно-управлінських відносин: організаційно-структурні й організаційно-функціональні, які виникають у процесі управління і мають обов'язковим суб'єктом орган виконавчої влади, через що вони є переважно відносинами влади – підпорядкування. Саме тому, як вказує В. Баштанник, трансформаційна роль публічного управління полягає не тільки в забезпеченні поступального розвитку суспільства, хоча це є головною його метою, а й у сприянні тривалості, стабільності суспільних відносин. Без цього не можна домогтися упорядкованості суспільного життя і постійно підтримувати його в такому стані, адже саме в цьому полягає сенс управлінської діяльності держави [3].

О. Скрипнюк підкреслює, що «Конституція України – це Основний закон суспільства і держави, у якому втілюються і юридично закріплюються політична воля та легітимні інтереси українського народу, держави, територіальних громад й інших суб'єктів конституційного правотворення щодо регулювання основ конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, безпосередньої демократії, організації та діяльності органів держави, місцевого самоврядування та конституційної юстиції» [4, с. 59]. М. Савчин відзначає у визначенні Конституції України її установчий характер, характеризує її як «акт установчої влади народу, яка втілюється через систему правових засобів (установчий характер, найвища юридична сила, верховенство і пряма дія Основного закону) забезпечення прав людини й основоположних свобод, легітимації публічної влади на основі загального блага, яка ґрунтується на усталених цінностях, інститутах, процедурах і нормах конкретно-історичного типу суспільства» [5, с. 16]. Варто додати, що для розкриття сутності публічного управління за умов ринкових відносин важливо визначити, як виявляється реальна можливість взаємодії управління і самоуправління, їх пропорційне співвідношення,

чи мають вони перевагу над механізмами стихійного регулювання та стихійного саморегулювання. Адже з'ясування цих питань допомагає визначити тенденцію (підвищення чи зниження) міри керованості у сфері суспільних відносин, хоча здійснення функцій, орієнтованих на обслуговування суспільних потреб, не виключає застосування владнорегулюючих і примусових заходів державного управління, але вони не є основою змісту цієї діяльності.

Загалом, за відсутності системного розуміння об'єктивних законів трансформаційного періоду процес реформування українського суспільства почав втрачати ціннісні орієнтири. Постійна перебудова управлінських структур від 2004 р. дотепер – яскраве підтвердження тому. Саме тому потрібна нова концепція управління, яка виходила б з об'єктивних законів переходу до ринку, урахувала специфічні умови розвитку української держави в умовах сучасних викликів суверенності. Важливо методологічно правильно визначити поняття і сутність самого публічного управління, адже тільки державне управління забезпечує функціонування й розвиток суспільства як єдиного цілого. Найчастіше під змістом державного управління розуміють систему виконавчої влади держави, діяльність державного апарату, відокремлюють за окремими ознаками діяльність законодавчої та виконавчої влади. Підсистема правоохоронних органів, лише частково інституціонально визначена в тексті Конституції України, теж постійно змінюється, як у сенсі статусу і повноважень, так і у форматі організаційної структури.

У такому разі формальне визначення не розкриває сутності державного управління, його призначення, а конституційні зміни лише посилюють диференціацію складників державної влади. Прикладом такого «інституційного дисбалансу» в умовах конституційних змін виступає закріплення в тексті Конституції України поняття «правосуддя» через систематизацію в розділі 8 Конституції України власне судової системи, прокуратури й адвокатури [1]. Адже в разі застосування такого класифікаційного підходу можливий відхід від наявної моделі організації виконавчої влади через формування змішаних моделей «державна влада – місцеве самоврядування».

Сама собою інтегрована модель публічного управління як результат державної політики шляхом поєднання інституційно різних суб'єктів управління може функціонувати, проте проводити модернізацію всієї системи влади на цій основі неможливо. Передусім звертаємо увагу на той факт, що детерміновані окремими законодавчими актами такі «умовно об'єднані» моделі

управління вимагають власних принципів функціонування, що є абсолютно єдиними для всіх суб'єктів. Так само неможливо з метою отримання управлінського результату здійснювати реалізацію конституційно визначених понять (а також принципів) на основі неправильного трактування завдань суб'єктів публічного управління. Типовим прикладом такого «трансформаційного деформування» є реформа децентралізації, що як процес іде у зворотному напрямку, адже сфокусована із 2017 р. на реформі децентралізації в системі органів місцевого самоврядування через укрупнення (об'єднання територіальних громад та сільських районів). Водночас виникають декілька очевидних проблемних питань. По-перше, у законодавчому полі нині спостерігаються формально наведені, важливі поняття – «державні послуги», «механізми публічного управління», «спроможність територіальних громад». Такі терміни в публічно-управлінській діяльності визначені з позицій априорності. Видається, що деталізація цих понять у законодавстві більш ґрунтовно може зруйнувати контекст «реформи децентралізації». По-друге, якщо методологічна основа реформування (базова, концептуальна модель розвитку публічного управління) – децентралізація (реформа децентралізації), то важливо визначити дискретні показники децентралізації (інституціональне посилення, зростання спроможності, правові гарантії, розвиток інституціональної бази), проте такого висновку ми не можемо встановити під час оцінювання ефективності реформування. Адже підміна якісних індикаторів реформ на кількісні є свідченням деформації цілепокладання реформ. По-третє, уживання у практиці публічно-управлінської діяльності терміна «децентралізація» має бути пов'язане з комплексом таких понять, як «централізація», «концентрація», «деконцентрація».

Варто наголосити, що всі наведені процеси (за конституційним змістом – принципи) наявні одночасно, сприймаються в діалектичній єдності. Такий підхід, безумовно, потребує спеціального інструментарію, який базується на інституціональних характеристиках правового розуміння як державного управління і самоврядування, так і змісту територіальної організації влади і регіонального управління. Уважаємо правомірною позицію В. Баштанника, який обґрунтовує узагальнений комплекс засобів удосконалення державного управління на наддержавному, центральному, регіональному й галузевому рівнях через поєднання технологій соціально-економічного розвитку й організаційно-управлінських механізмів, а також досліджує їхні специфічні зв'язки;

сутність інструментів наддержавного управління визначено через встановлення їхнього імперативного характеру та можливості застосування механізмів такого управління за межами інтеграційних утворень [6]. Процес внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) започаткував новий етап – становлення європейської моделі організації публічної влади в державі.

Властивими діяльності органів державної влади в нинішніх умовах мають бути такі характеристики, як відкритий характер регулювання публічно-управлінської діяльності, законодавча визначеність процедур управління, моніторинг і контроль, інноваційні механізми регулювання. За таких умов проблемною сферою функціонування системи державної влади виступає відсутність чітко сформульованої національної ідеї як мети державотворення, як концепту розвитку системи влади, адже власне процес державотворення у функціональному вимірі (як набір галузевих програм, концепцій та стратегій) не може виступати ідеологічним підґрунтям системних реформ, так само не можуть бути фундаментом реформування програмні документи суспільно-політичного характеру: 1) очищення влади; 2) декомунізація; 3) санкційна політика; 4) особливі режими управління на рівні адміністративно-територіальних одиниць (територій) тощо. Саме тому розвиток політичних та соціально-економічних процесів в Україні, становлення ринкових відносин, більш виразний прояв європейського вектора її зовнішньої політики, необхідність дотримання вимог міжнародних актів, до яких приєдналась Україна, ставлять на порядок денний питання активізації національної політики у сфері проведення реформ публічно-управлінської діяльності.

Варто наголосити на принципах реформування державного управління у країнах Західної Європи, зокрема на: принципі демократизації (відкритість, інформованість, комунікабельність), принципі орієнтації на клієнта, принципі орієнтації на кінцевий результат, принципі рентабельності, принципі простоти управління (підвищення оперативності, спрощення управлінських структур). Саме тому варто погодитись із методологічним підходом І. Лозицької щодо доцільності під час ухвалення конкретного політичного рішення мінімізації можливих системних деформацій, спричинених не тільки політичними, а й економічними, правовими та суспільними чинниками. Адже вивчення трансформаційного досвіду як певної категорії знань актуалізує проблему напрацювання системи національних інтересів України в політичній сфері, їх чіткого визначення

в напрямках організації державного управління, технології ухвалення державно-управлінських рішень, інституціональної організації державного управління на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, розвитку владних відносин [7]. Саме тому важливо наголосити, що трансформація системи публічного управління в контексті змін до Конституції України – це процес багаторівневого вдосконалення національної системи органів публічної влади, формування інтегрованої системи публічно-управлінської діяльності в контексті взаємодії системи національного права, міжнародного права і права наддержавних об'єднань, що забезпечує ефективний взаємозв'язок суб'єктів управління шляхом упродовження законодавчо детермінованих процедур, особливостей і гарантій функціонування відповідного державного механізму.

На основі публічно-управлінського концепту, запропонованого сучасними дослідниками, варто акцентувати методологію аналізу управлінських змін на тому факті, що базова теоретико-методологічна проблема публічного управління зводиться до концептуального підходу: процеси ефективного управління властиві лише складним, динамічним соціальним системам, іманентним атрибутом яких є саморегулювання – тобто здатність до впорядкування системи, узгодження її з об'єктивними закономірностями даного середовища, до оптимізації її функціонування. Публічне управління має універсальний характер, знаходить свій прояв у суспільному житті [6]. Уважаємо, що конституційний зміст публічного управління є досить сталою категорією, у межах процесу реформування публічного управління важливо робити акцент на приведення системи публічної влади у стабільний стан на кожному етапі конституційних змін, формуванні завершеної моделі публічного управління

і лише в межах доведеної моделі публічної влади починати новий етап реформ.

Важливою методологічною особливістю конституційних змін варто визначити розмежування реалізації конституційних принципів і політичних реформ, а також проведення структурних реформ на основі усталених конституційних норм. Адже успішність реформ завжди базується на критеріях стабільності правового поля держави, саме тому методологія конституційних змін має враховувати необхідність гарантування імперативності норм Основного закону в публічно-управлінській діяльності як результату реформ, забезпечення чіткої ієрархії правових норм, загалом – зростання інституційного змісту правового забезпечення реформ на основі сучасної правової доктрини. Саме так, на нашу думку, вирішується базова суперечність публічно-управлінських реформ.

Висновки. Натепер загальна проблема раціональності публічно-управлінської діяльності в контексті конституційних змін зумовлена відсутністю ґрунтовної методологічної концепції реформування системи державної влади. Розроблення такої методології має базуватися на визначенні доцільності реформування, встановленні пріоритетів реформ, максимальному збереженні конституційних норм у процесі реформи системи публічної влади. У свою чергу, методологія реформування має спиратися на встановлення імперативу конституційних принципів, загальному домінуванню правових засад реформування й інституціональному змісті сучасного реформування. Адже метою конституційних змін має виступати саме інституціональна трансформація системи влади на основі такої суспільної потреби щодо проведення реформ, яка забезпечить абсолютну підтримку суспільством напрямів реформ у публічному управлінні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Авер'янов В. Державне управління. Європейські стандарти. Досвід та адміністративне право : монографія. Київ : Юстиніан, 2007. 288 с.
3. Баштанник В. Трансформація адміністративного управління в контексте сучасних принципів менеджмента. *Modern management review. Quarterly*. 2016. Volume XXI. Research Journal 23 (1/2016). P. 31–43.
4. Скакун О. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник. Харьков : Эспада, 2005. 840.
5. Савчин М. Конституціоналізм і природа конституції: теорія і практика реалізації : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2013. 42 с.
6. Баштанник В. Трансформація державного управління в контексті європейських інтеграційних процесів : монографія. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2010. 390 с.
7. Lozytska I. Theoretical and methodological basis of implementation of the foreign experience of administrative regulation in the system of public administration. *Development trends in legal science and practice: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine* : monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2018. P. 126–144.

НОТАТКИ

**ДНІПРОВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 5

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Підписано до друку: 26.11.2021.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 13,25. Замов. № 0122/018. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.